

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN ÇOCUK YETİŞTİRME
TUTUMLARI İLE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÇOCUKLARIN
ZİHİNSEL ENGELLİ KARDEŞLERİNE YÖNELİK DAVRANIŞLARININ
İNCELENMESİ**

Nazan ÜNAL

EV EKONOMİSİ (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi) ANABİLİM DALI

ANKARA

2009

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUKLARIN ANNELERİNİN ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI İLE NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÇOCUKLARIN ZİHİNSEL ENGELLİ KARDEŞLERİNE YÖNELİK DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Nazan ÜNAL

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Ev Ekonomisi (Çocuk Gelişimi ve Eğitimi) Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Gülen BARAN

Bu araştırmada zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Ankara il merkezinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı dokuz özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden, beş-on beş yaşları arasındaki doksan dört zihinsel engelli çocuğun anneleri ve bu çocukların dokuz-on yedi yaş arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri dâhil edilmiştir. Araştırmada “Genel Bilgi Formu”, “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI)” ve “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler “t-Testi”, “Tek Yönlü Varyans Analizi” ve “Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi” kullanılarak değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda; zihinsel engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanının, ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumunun, eğitime başlama yaşının, öğrenim durumunun ve annenin öğrenim düzeyinin annelerin çocuk yetiştirme tutumlarında ($p<.01$, $p<.05$), ailenin tanı hakkında bilgilendirme durumunun, zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumunun, annenin yaşının ve kardeşin cinsiyetinin kardeş davranışlarında anlamlı bir farklılık yarattığı ($p<.01$, $p<.05$) saptanmıştır. Araştırmada ayrıca annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ($p<.05$) bulunmuştur.

Şubat 2009, 131 sayfa

Anahtar Kelimeler: Zihinsel engel, ebeveyn tutumları, kardeş ilişkileri

ABSTRACT

Master Thesis

THE STUDY OF CHILD REARING ATTITUDES OF THE MOTHERS WITH MENTALLY RETARDED CHILDREN AND BEHAVIOURS OF CHILDREN WITH NORMAL DEVELOPMENT TO THE MENTALLY RETARDED SIBLING

Nazan ÜNAL

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Home Economics (Child Development and Education)

Supervisor: Prof. Dr. Gülen BARAN

This study aims at elaborating the childcare attitudes of the mothers of the mentally disordered children and behaviors of the normally developing children against their mentally disordered siblings. The study included the mothers of the five to fifteen years old mentally disordered children as well as the nine to seventeen years old healthy siblings of such disordered children who attended nine private centers of special education and rehabilitation in the Centrum of Ankara, managed and controlled by the Ministry of National Education. The “General Information Form”, “Family Life and Childcare Attitude Scale (PARI)” and “Schaeffer Sibling Behavior Rating Scale” were used in this study. The data evaluation was based on the “t-Test”, “One-Way Variance Analysis” and “Pearson Correlation Coefficient Significance Test”.

The study revealed that the time of first medical diagnosis on the mentally disordered child, the family level of knowledge on diagnosis, the age of starting education, educational status and the educational background of the mother created a significant difference on the maternal attitude on childcare ($p < .01$, $p < .05$), while a similar significant difference was created by some other factors as the family level of knowledge on diagnosis, learning status of the mentally disordered child, age of the mother, and sex of the siblings ($p < .01$, $p < .05$). Furthermore in this study, both childcare attitudes of the mothers and behaviors of the normally developing children against their mentally disordered siblings were related with each other some dimensions.

February 2009, 131 page

Key Words: Mental retardation, parental attitudes, sibling relationship

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında benden desteğini, sabrını ve güler yüzünü esirgemeyen, yakın ilgi ve önerileri ile beni yönlendirerek çalışma şevkimi ve motivasyonumu artıran değerli bilgilerini benimle paylaşarak gelişimime çok büyük katkıda bulunan, kendisine çok şey borçlu olduğum saygıdeğer danışmanım Sayın Prof. Dr. Gülen BARAN’a (Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü) sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca istatistiksel analizlerde yardımlarını esirgemeyen Sayın Araş. Gör. Müdriye YILDIZ BIÇAKÇI (Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü) ve Doç. Dr. Aynur Bütün AYHAN’a (Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü), tüm yaşamım boyunca attığım her adımda beni destekleyen, maddi ve manevi açıdan yardımcı olan, sabrıyla bana cesaret veren, pozitif yönü ile hep çıkılacak olumlu bir yol olduğunu bana hatırlatan ve hayata sınıksız tutunmamı sağlayan canım anneme, yüksek lisans eğitimimi sonuna kadar destekleyen, cesaretimin kırılmasına asla izin vermeyen, tez çalışmam süresince hoşgörü, anlayış, güven ve sonsuz desteklerini gördüğüm Sayın Ayşe Banu Eren, Sayın Dinçer EREN’e, eğitim hayatım boyunca beni yalnız bırakmayan, en sıkıntılı dönemlerimde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Sayın Dilek MAYBEK’e, ve bana geleceğe umutla bakmayı, asla vazgeçmemeyi öğreten, tüm yaşamım boyunca manevi desteğini daima üzerimde hissettiğim ve hissedeceğim şuan hayatta olmayan canım anneannem Sayın Seyide BAŞER’e şükran duygularımı belirtirim.

Nazan ÜNAL
Ankara, Şubat 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
SİMGELER DİZİNİ.....	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ÖZETLERİ	
2.1 Zihinsel Engelli Çocuklar.....	4
2.1.1 Zihinsel engelin tanımı ve sınıflandırılması.....	5
2.1.2 Zihinsel engele neden olan etmenler.....	8
2.1.3 Zihinsel engelli çocukların özellikleri.....	9
2.1.4 Zihinsel engelli çocuklarda tanı ve değerlendirme.....	12
2.1.5 Zihinsel engelli çocukların eğitimleri.....	13
2.2 Aile İçi İlişkiler.....	15
2.2.1 Anne-çocuk ilişkisi ve ebeveyn tutumları.....	16
2.2.1.1 Ebeveyn tutumlarını etkileyen etmenler.....	22
2.2.2 Kardeşler arası ilişkiler.....	25
2.3 Engelli Çocuğa Sahip Aileler.....	28
2.3.1 Aileye engelli bir çocuğun katılımı ve ebeveyn tepkileri.....	29
2.3.2 Ebeveynlerin engelli çocuğa yönelik tutumları.....	33
2.3.3 Engelli çocuğa sahip ailelerin karşılaştıkları sorunlar.....	34
2.3.4 Engelli çocuğun olduğu ailelerde kardeşler arası ilişkiler.....	36
2.3.4.1 Engelli çocuğun olduğu ailelerde kardeşler arası ilişkileri etkileyen etmenler.....	39
2.4 Kaynak Özetleri.....	41
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	59
3.1 Araştırmanın Evreni ve Örneklemen seçimi.....	59
3.2 Veri Toplama Araçları.....	63
3.2.1 Genel Bilgi Formu.....	64
3.2.2 Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (PARI).....	64

3.2.3 Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği.....	66
3.3 Veri Toplama Yöntemi.....	67
3.4 Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi.....	67
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	69
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	115
KAYNAKLAR.....	121
EK 1 Genel Bilgi Formu.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	131

SİMGELER DİZİNİ

SKDDÖ	Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği
PARI	Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği
NO	Nazik Olma
UDÇ	Uzak Durma-Çekinme
BİO	Birliktelik-İlgili Olma
E	Empati
FS	Fiziksel Saldırganlık
AKA	Aşırı Koruyucu Annelik
DTET	Demokratik Tutum ve Eşitlik Tanıma
EKRR	Ev Kadınlığı Rolünü Reddetme
KKG	Karı-Koca Geçimsizliği
BD	Baskı Disiplin
n	Örneklem büyüklüğü
$\bar{X}$	Aritmetik ortalama
s	Standart sapma
Sd	Serbestlik derecesi
p	Anlamlılık düzeyi
r	Korelasyon katsayısı

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 3.1 Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların devam ettikleri merkezler ile cinsiyetlerine göre dağılımları.....	60
Çizelge 3.2 Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların demografik özelliklerine göre dağılımı.....	61
Çizelge 3.3 Araştırmaya dâhil edilen annelerin demografik özelliklerine göre dağılımı.....	62
Çizelge 3.4 Araştırmaya dâhil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımı.....	63
Çizelge 4.1 Zihinsel engelli çocuğun cinsiyetine göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	70
Çizelge 4.2 Zihinsel engelli çocuğun yaşına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları	71
Çizelge 4.3 Zihinsel engelli çocuğun doğum sırasına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	72
Çizelge 4.4 Zihinsel engelli çocuğun engelinin derecesine göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	74
Çizelge 4.5 Zihinsel engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	76
Çizelge 4.6 Ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumuna göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları	77
Çizelge 4.7 Zihinsel engelli çocuğun eğitime başlama yaşına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	80
Çizelge 4.8 Zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumuna göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	82
Çizelge 4.9 Annenin yaşına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	83

Çizelge 4.10 Annelerin öğrenim düzeylerine göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	85
Çizelge 4.11 Annenin evlilik süresine göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları	88
Çizelge 4.12 Annenin sahip olduğu çocuk sayısına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	89
Çizelge 4.13 Zihinsel engelli çocuğun cinsiyetine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	91
Çizelge 4.14 Zihinsel engelli çocuğun yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	92
Çizelge 4.15 Zihinsel engelli çocuğun doğum sırasına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	94
Çizelge 4.16 Zihinsel engelli çocuğun engelinin derecesine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	95
Çizelge 4.17 Zihinsel engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	97
Çizelge 4.18 Zihinsel engelli çocuğun ailesinin tanı hakkında bilgilendirilme durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	99
Çizelge 4.19 Zihinsel engelli çocuğun eğitime başlama yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	100
Çizelge 4.20 Zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	102

Çizelge 4.21	Annenin yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	103
Çizelge 4.22	Annenin öğrenim düzeyine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	105
Çizelge 4.23	Annenin evlilik süresine normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	106
Çizelge 4.24	Normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyetine göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	107
Çizelge 4.25	Normal gelişim gösteren kardeşin yaşına göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	109
Çizelge 4.26	Normal gelişim gösteren kardeşin doğum sırasına engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları.....	110
Çizelge 4.27	Büyük yada küçük kardeş olma durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları.....	112
Çizelge 4.28	Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin alt boyutları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçları.....	113

1. GİRİŞ

Aile; kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollarla kurulan, aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı temel toplumsal bir birimdir. Aile, aynı zamanda onu meydana getiren bireylerin karşılıklı etkileşimde bulunduğu dinamik bir sistem olmakla beraber, çocuğun fiziksel, duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimini tamamladığı ilk kurumdur (Sarı 2007).

Ailenin insan neslinin devamını, aile üyelerinin bakımını, disiplini sağlama ve destekleyici bir çevre temin etme gibi bazı temel işlevleri bulunmaktadır. Ailenin en temel işlevlerinden birisi de bir çocuğun dünyaya getirilmesi, bir yandan eşlerin beklentilerini, diğer yandan da toplumsal normları ve beklentileri karşılayacak biçimde yetiştirilmesidir. Bir çocuğun sağlıklı olarak yetiştirilmesinde anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları büyük önem taşımaktadır (Yıldırım 2005).

Aile içinde anne, baba ve çocuk arasındaki ilişkinin özünü oluşturan çocuk yetiştirme tutumları özellikle yaşamın ilk yıllarından itibaren çocukların kendine özgü tutum ve davranışlar geliştirmesinde biçimlendirici bir etkiye sahip olmaktadır. Çocuk yaşamının büyük bir bölümünü aile ortamında geçirmektedir. Uyumlu ve özgür bir aile ortamı içinde, tutarlı ve sağlıklı ilişkilerle yetişen çocuklar ileride kendine güvenen, sorumluluk duygusu ve özdenetimi gelişmiş, benlik saygısı yüksek bireyler olurken, aileleri ile olumsuz ilişkiler kuran çocuklar ise suskun, pasif, içe kapanık, güvensiz ya da saldırgan olabilmektedir. Başka bir ifadeyle anne-babanın tutum ve davranışları, çocukların sosyal, duygusal ve kişilik gelişimini doğrudan doğruya etkilemektedir. Bu nedenle anne babanın çocuk yetiştirmeye yönelik olumlu ya da olumsuz tutumları çocuğun gelişimi açısından oldukça önemlidir (Akyıldız 2005).

Anne-babaların çocuklarına yönelik tutumlarını etkileyen pek çok etmen bulunmaktadır. Zihinsel engelli bir çocuğa sahip olmak da anne-babanın çocuk yetiştirme tutumlarını etkileyen en önemli etmenlerden biri olarak görülmektedir. Aile için zihinsel engelli bir

çocuğa sahip olmak, en zorlu deneyimlerden biridir. Hamilelik süresince anne-babalar, özellikle de anneler, doğacak çocuğun nasıl olacağı konusunda hayaller kurar ve geleceğe ilişkin planlar yaparlar. Ancak engelli bir çocuğun doğumuyla tüm hayaller yıkılmakta ve aile çok karmaşık bir ruhsal durum içerisine girmektedir. Bir çocuğun engelli olduğunun anlaşılması birçok aile için beklenmeyen bir şoktur. Kısacası engelli bir çocuğun doğumu tüm aile bireylerinin yaşamlarını, duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyen bir durumdur (Ayvaz 1996, Durmuş 2006, Aral ve Gürsoy 2007).

Engelli bir çocuğa sahip olmak, engeli ne olursa olsun, pek çok güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle anneler bu tür güçlükleri çözmede daha aktif rol almakta ve daha fazla çaba göstermektedir. Ailenin içinde bulunduğu bu stres durumu ve kaynağı, annelerin engelli çocuğuna karşı tutumlarında bazı farklılıklara sebep olabilmektedir. Bu olumsuz tutumlar, engelli çocuğun toplumla kaynaşmasına ve engelli olmayan akranlarıyla sağlıklı ilişkiler sürdürmesine engel olabilmektedir. Bu nedenle engelli çocukla en fazla iletişimde bulunan kişi olan annelerin tutumlarının belirlenmesi önemlidir (Mutua and Dimitrov 2001, Akçora 2004).

Günümüzde engelli çocuğa ve ailelerine yönelik olarak verilen hizmetlerde ailenin bir bütün olarak ele alınması yaklaşımı benimsenmektedir. Engelli çocuğa sahip ailelerle yapılan çalışmaların ve bu ailelere yönelik hizmetlerin, yakın zamana kadar engelli çocuğu ve anne-babayı kapsadığı, aile sisteminin önemli bir parçası olmasına karşın normal gelişim gösteren kardeşlerin bu durumdan etkilenme biçimlerinin ve gereksinimlerinin göz ardı edildiği görülmektedir (Baran ve İçöz 2001). Oysa kardeşler tüm yaşamları boyunca birbirlerini etkilemektedirler. Engelli bir çocuğun varlığı engelin doğası nedeniyle tüm aile ilişkilerini etkilediği gibi, kardeşler arasındaki ilişkiyi de doğrudan etkilemektedir. Engelli bir kardeşe sahip olmak normal gelişim gösteren çocukların yaşamlarında değişiklikler oluşturmakta, onların duygusal, davranışsal güçlükler yaşamalarına ve çeşitli problemlerle karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Engelli kardeşe sahip olan çocuklar bir yandan kardeşlerinin farklılığını anlamaya çalışırken, diğer yandan da normal kardeşi olan yaşıtlarına oranla daha fazla sorumluluk aldıklarını ve anne-babalarından daha az ilgi gördüklerini hissedebilmekte, bu durumda

kardeşler arası ilişkileri olumsuz etkileyebilmektedir (Bagenholm and Gillberg 1991, Zoylan 2005).

Bu düşünceden hareketle bu çalışmada, zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışlarının incelenmesi, etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi, anne tutumları ile kardeş davranışları arasındaki ilişkinin saptanması amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL TEMELLER VE KAYNAK ÖZETLERİ

2.1 Zihinsel Engelli Çocuklar

Zihinsel engellilik, gelişimsel dönemde ortaya çıkan, uyumsal davranışlarda görülen yetersizliğe ilaveten genel zekâ fonksiyonları açısından normalin altında olma durumudur. Zihinsel yetersizliğin sebepleri genellikle fizyolojik ve genetik problemlerdir. Ayrıca, yetersiz beslenme, yeterli tedavi imkânı bulamama gibi psiko-sosyal nedenler de zihinsel geriliğe yol açabilmektedir. Zihinsel engelli çocukların fiziksel görünüşleri ve sağlık durumları engelin ağırlık derecesine göre değişmektedir. Hafif derecede zihinsel engelli çocukların görünüş ve motor becerileri genelde normal yaşlılarından farklı değildir. Ancak orta ve ağır derecede zihinsel engelli çocuklarda bazı farklılıklar olabilmektedir (Dinç 2003, Allozine 2006).

Genel olarak, zihinsel engelli çocuklar akademik alanlarda, psiko-motor alanlarda zorluk yaşarlar ve konuşma problemleri gösterirler. Konuşmayı normal çocuklar gibi öğrenirler, ancak zihinsel yetersizliğe bağlı olarak konuşmaları daha geç gelişmekte ve daha fazla konuşma bozuklukları göstermektedirler. Bu çocukların dikkat süreleri kısa ve dağınıktır. Ayrıca sosyal beceri alanlarında zorluk yaşayabilirler, insanlarla ilişki kurmakta ve arkadaş edinmekte zorlanabilirler. Öğrenmeleri daha yavaş ve güç olmakla beraber, pek çok beceriyi eğitim sayesinde normal yaşlıları gibi öğrenebilirler (Orhan 2004, Çiftçi 2007).

Hafif derecede zihinsel engelli çocuklar eğitim sayesinde normal yaşlıları gibi pek çok akademik beceriyi öğrenebilirken; orta derecede zihinsel engelli çocuklar akademik becerileri öğrenemeseler de, gündelik yaşamın gerektirdiği sosyal uyum, pratik iletişim ve öz bakım gibi becerileri öğrenebilmektedirler. Ağır ve çok ağır derecede zihinsel engelli çocuklar ise yaşamları boyunca sürekli bakım ve yardıma gereksinim duymaktadırlar (Swansom 2002, Akdemir 2006).

Zihinsel engelli çocukların gelişim düzeyleri normal gelişim gösteren çocuklardan farklı olmasına rağmen; gelişim ihtiyaçları normal çocuklardan farklı değildir. Bu çocukların da yemeğe, içmeye, sevmeye, başarmaya, kabul edilmeye ve toplumun bir üyesi gibi yaşamaya gereksinimleri vardır (Swansom 2002).

2.1.1 Zihinsel engelin tanımı ve sınıflandırılması

Zekâ, zihnin birçok yeteneğinin uyumlu çalışması sonucunda ortaya çıkan yetenekler bileşimi olup, zihnin algılama, bellek, düşünme, akıl yürütme, öğrenme gibi işlevlerini içermektedir (Ahmetoğlu ve Aral 2004). Çeşitli nedenlere bağlı olarak, zihinsel yeteneklerin yavaş gelişmesiyle ortaya çıkan zihinsel engelin pek çok tanımı yapılmıştır. Bunlar;

Tıbbi yönden; yaşlıtlarına göre zihinsel gelişim ve fonksiyonlarında sürekli yetersizlik ve gerilik yanında, beyin ve beden yapısında belirgin farklı özellikler gösterme durumudur.

Toplumsal yönden; sosyal gerekleri kavrama ve bunlara uymada, yaşlıtlarına kıyasla belirgin ve sürekli olarak gerilik, yetersizlik ve beceriksizlik gösterme durumudur.

Zihinsel gelişim yönünden; zihin gelişim ve fonksiyonlarında yaşlıtlarına göre sürekli gerilik gösterme durumudur (Baran ve İçöz 2001).

Mesleki yönden; meslek için gerekli becerileri kazanmada, iş gereklerini kavrama ve onlara uymada yaşlıtlarına göre belirli ve sürekli bir şekilde gerilik gösterme durumudur.

Motor ve zihinsel gelişim yönünden; motor ve zihinsel gelişimlerinde yaşlıtlarına kıyasla belirli ve sürekli gerilik gösterme durumudur.

Zekâ bölümü yönünden; genellikle belirli bir kültüre göre hazırlanmış, güvenilir ve geçerli zekâ testlerine göre sürekli olarak ortalamanın altında zekâ bölümü (IQ) seviyesi gösterme durumudur (Sayın 2007).

Amerikan Zihinsel Özürlüler Derneğinin (AAMD, American Association of Mental Deficiency) zihinsel engel ile ilgili öne sürdüğü tanım ise, en genel tanım olarak kabul edilmektedir. Buna göre zihinsel engel; zihinsel işlevlerin önemli derecede ortalamanın altında olması, iletişim, özbakım, ev hayatı, sosyal beceriler, toplumsal hayata katılım, sağlık ve güvenlik, işlevsel akademik beceri, boş zamanı değerlendirme ve iş alanlarından iki ya da daha fazlasında sınırlılığın olması şeklinde tanımlanmaktadır (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Zihinsel engelli çocuklar zekâ bölümlerine ya da eğitsel ihtiyaçlarına göre sınıflandırılmaktadır.

Haşif derecede zihinsel engelliler; zeka bölüm puanı 50-55 ile 70 arasındadır. Motor gelişimlerinde normal gelişim gösteren çocuklara göre biraz gerilik görülür. Bu çocuklar akranlarına göre daha zor öğrenirler. Temel okuma-yazma ve sayma becerilerini kazanmada problem yaşarlar. Dikkatleri dağınık ve kısa sürelidir. Grup etkinliklerine katılma ve kurallara uymada güçlük çekerler. Kendilerine güvenleri azdır. Erken tanı ve erken eğitim ile bu çocukların başarılı olabildikleri görülebilmektedir (Aral ve Gürsoy 2007).

Orta derecede zihinsel engelliler; zeka bölüm puanı 35-40 ile 50-55 arasındadır. Genellikle engelleri okul öncesi dönemde fark edilmektedir. Gelişim özellikleri normal çocuklardan önemli farklılıklar göstermektedir. Yaşları ilerledikçe akranlarıyla aralarındaki farklılıklar belirgin bir şekilde artmaktadır. Motor gelişimleri yaşıtlarına göre daha geridedir. Sosyal, duygusal ve dil gelişim alanlarında gecikme vardır, davranış problemleri görülebilir. Sosyal kuralları öğrenmeleri ve uygulamaları zayıftır. Altı- on sekiz yaş arasında basit akademik bilgileri ve özbakım ile ilgili becerileri öğrenebilirler. Genel olarak erken tanı, anne-baba eğitimi ve yeterli eğitim fırsatları ile

günlük yaşamlarında kısmen bağımsız olabilirler (Ahmetoğlu ve Aral 2004, Sayın 2007).

Ağır derecede zihinsel engelliler; zeka bölüm puanı 20-25 ile 35-40 arasındadır. Ciddi biçimde konuşma ve dil gelişim bozukluğu, sosyal, duygusal ve davranış problemleri görülebilir. Temel özbakım becerilerini öğrenmede gecikmeler söz konusudur. Elbiselerini giyer, ancak ufak düğmeleri ve paltonun fermuarını kullanmada yardıma gereksinim duyarlar. Banyo yapabilir, ancak bir başkasının yardımına ihtiyaç duyarlar. Yeterli bir düzeyde olmasa da ellerini yıkayabilir ve kurulayabilir, tuvaletini yapmayı kısmen öğrenir, ancak bakımları için sürekli olarak birisine ihtiyaç duyarlar. Algısal yetenekleri çok zayıftır. Sözel yönergeleri anlamada güçlük çekerler. Çok basit bir dille çevreleriyle iletişim kurabilirler (Akdemir 2006, Algozzine 2006).

Çok ağır derecede zihinsel engelliler; klinik bakıma gereksinim duyan, zekâ bölüm puanı 20-25'in altında olan gruptur. Tam bir denetim gereklidir. Özbakımlarını gerçekleştirmeleri imkansızdır. Konuşamazlar, etraflarına ilgileri yoktur. Çoğunlukla birden fazla engellilik durumları vardır (Sayın 2007).

Eğitimciler ise zihinsel engelli çocukları eğitim ihtiyaçlarına göre şu şekilde sınıflandırmaktadırlar:

Eğitilebilir zihinsel engelliler; zekâ bölüm puanı 45 ile 75 arasında olan okuma, yazma, matematik gibi temel akademik becerileri öğrenebilecek olan zihinsel engellileri kapsamaktadır. Bu çocukların dikkat süreleri sınırlı, motor gelişimleri normal gelişim gösteren yaşıtlarına yakındır, sözel yönlendirmeleri anlarlar ve sosyal uyumda sınırlı derecede güçlük yaşarlar (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Öğretilebilir zihinsel engelliler; zekâ bölüm puanı 35 ile 44 arasındadır. Özel eğitim ve rehabilitasyona muhtaç olan ve aldıkları eğitimle günlük yaşam aktivitelerini, özbakım becerilerini ve sosyal davranışları öğrenebilecek olan zihinsel engellileri kapsamaktadır (Çiftçi 2007).

Klinik bakıma muhtaç zihinsel engelli çocuklar: zekâ bölüm puanı 0 ile 25 arasında olup, hayata kesinlikle uyum sağlayamayan ve sağlık kurumlarında devamlı bakıma muhtaç olan zihinsel engellileri kapsamaktadır (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

2.1.2 Zihinsel engele neden olan etmenler

Zihinsel engelin nedenlerinin bir kısmı bilinmekte, çoğu ise bilinmemektedir. Zihinsel engellilik durumu pek çok etmenin ya da özelliğin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Zihinsel engelin nedenleri doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrasındaki problemlerden kaynaklanmaktadır (Aral ve Gürsoy 2007).

Doğum öncesi nedenler: Annenin özellikle hamileliğin ilk üç ayında geçirdiği rubella, sifiliz, toksoplazmozis, frengi, AIDS gibi enfeksiyonlar ve hastalıklar, sakinleştirici amaçla kullandığı ilaçlar, nikotin, kafein içeren ilaç ve endüstriyel kimyasal maddeler, radyasyona maruz kalma, beslenme bozuklukları, genetik bozukluklar ve kromozom sapmaları, metabolik hastalıklar, fragil x sendromu, baş-kafa oluşum bozuklukları (anensefali, mikrosefali, hidrosefali) çocuklarda zihinsel geriliğe neden olabilmektedir. Bazı araştırmalar sonucunda kan uyuşmazlığı, annenin hamilelik döneminde kullandığı eroin, sigara ve alkolün de bebeğin gelişimini olumsuz yönde etkilediği ortaya konmuştur (Bouras and Jacobson 2002, Çiftçi 2007).

Doğum anı nedenler: Düşük doğum ağırlığı, erken veya geç doğum ve zihinsel gerilik arasında doğrudan bir ilişki bulunmasa da, bu bebeklerin hastalıklara ve enfeksiyonlara daha açık olduğu, dolayısıyla zihinsel gerilik görülme olasılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca, doğum sırasında beyin zedelenmesi, hipoksi ya da anoksi olarak ifade edilen oksijen yetersizliği, göbek kordonunun düğümlenmesi, bebeğin ters gelmesi gibi doğum güçlükleri de zihinsel engelin nedenleri arasında sayılmaktadır (Lisenka *et. al.* 2005, Akdemir 2006).

Doğum sonrası nedenler: Doğum öncesi ve doğum anında bir sorunla karşılaşılmasına rağmen, doğum sonrası dönemde çocuğun geçirdiği kafa

yaralanması ve zedelenmesi, beyin tümörü, beyin iltihabı, zehirlenmeler, kaba beyin hastalığı, enfeksiyonlar, bakteri, virüs ve mantara bağlı merkezi sinir sistemi hastalıkları, doğum sonrası görülen zatürre, bronşit, astım gibi rahatsızlıklar, yabancı cisim yutma, beslenme bozuklukları, kültürel geri kalmışlık ve yetersiz sağlık koşulları gibi durumlar beyin zedelenmelerine yol açabilmektedir. Ayrıca, beyin iltihabına yol açabilecek kurşun ve cıva zehirlenmelerinin, dayak ya da şiddetli sarsılmalar sonucu oluşan beyin kanamalarının da zihinsel geriliğe neden olduğu belirtilmektedir (Leff 1998, Orhan 2004).

2.1.3 Zihinsel engelli çocukların özellikleri

Zihinsel engelli çocuklar, normal gelişim gösteren çocuklar gibi temelde aynı psikolojik, fizyolojik, sosyal, duygusal gereksinimlere sahiptirler. Ancak gelişimsel özellikler ve öğrenme açısından normal gelişim gösteren çocuklardan farklılık gösterirler.

Fiziksel ve psiko-motor gelişim: Zihinsel engelli çocuklarının fiziksel görünüşleri ve sağlık durumları, engelin derecesine göre değişmektedir. Hafif zihinsel engelli çocukların görünüş ve motor becerileri genelde normal gelişim gösteren akranlarından farklılık göstermemektedir. Orta ve ağır düzeydeki zihinsel engelli çocukların ise görünüşlerinde bazı farklılıklar görülmektedir (Temel 2007).

Zihinsel engelli çocuklardan Down Sendromlu çocukların ise, zayıf adale, kısa ve geniş eller, kısa parmaklı geniş ayaklar, düz burun, kısa boyun, küçük kafa, küçük kulaklar, kafa ve vücut arasındaki orantının büyük olması gibi kendine özgü fiziksel özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca, bu çocukların iç ve dış organlarında çeşitli zedelenmeler, diş çürükleri, kalp yetmezliği, şaşılık, uzağı ya da yakını görememe gibi görme, işitme ve konuşma gibi problemler de görülmektedir (Çiftçi 2007).

Zihinsel engelli çocukların fiziksel gelişimi ilk yılda oldukça yavaştır. Bu çocuklarda her geçen ay motor gelişimde gerilik belirgin olarak ortaya çıkmaya başlar. Örneğin,

başlarını zamanında dik tutamazlar, bu çocukların dişleri zamanında çıkmaz ve zamanında yürüyemezler (Ataman 2003).

Zihinsel engelli çocuklar ellerini de yeterince fonksiyonel kullanamazlar. El-göz, el-ayak koordinasyonu ve denge kurmada, küçük- büyük kasları kullanmada yetersizlikler görülür. Eline aldığı nesneyi tutma, sallama, elden ele geçirme, birbirine vurma gibi becerilerde zorlandıkları ve başarılı olamadıkları görülür. Ayrıca bu çocukların dirençleri düşük olduğu için sık sık hastalanırlar (Aral ve Gürsoy 2007).

Dil gelişim özellikleri: Zihinsel engelli çocuklar konuşmayı normal çocuklar gibi öğrenirler, ancak zihinsel yetersizliğe bağlı olarak konuşmaları daha geç gelişmekte ve daha fazla konuşma bozukluğu göstermektedirler. Zihinsel engelli çocukların zihinsel yetersizlikleri arttıkça, dil ve konuşma problemleri de daha fazla görülebilmektedir (Temel 2007). Hafif zihinsel engelli çocuklar, sözcüklerdeki bazı sesleri atlama, ses ekleme ya da sesleri yanlış söyleme gibi konuşma bozuklukları göstermekte, sözlü talimatları ve görevlerin nasıl yürütüleceğine dair açıklamaları anlamakta güçlük çekmektedirler. Yaşlarına uygun cümleler kuramazlar, sözcük dağarcıkları yetersizdir, sözcükleri yanlış kullanırlar. Ancak sınırlı sözcük ve cümlelerle de olsa çevresindeki insanlarla konuşarak iletişim kurabilmektedirler. Orta ve ağır zihinsel engelli çocuklar ise bu problemlere ek olarak, çok daha sınırlı sözcük ve cümle kullanarak düşünce ve isteklerini ifade etmektedirler. Bu çocuklar konuşmanın çok sınırlı ya da hiç olmadığı durumlarda isteklerini ifade etmek için sesler ya da işaretler kullanabilirler (Kulaksızoğlu 2003).

Bilişsel gelişim özellikleri: Zihinsel engelli çocukların bilişsel gelişim özellikleri dikkat, bellek ve genelleme özellikleri şeklinde ele alınmıştır. *Dikkat:* Zihinsel engelli çocuklar, öğrenme için dikkatini bir noktaya toplamada güçlük çekmektedirler. Dikkatleri dağınık ve kısa sürelidir, çok çabuk yorulmakta, engeller karşısında hemen yılgınlık göstermekte ve yeni durumlara uymada bazı problemler yaşamaktadırlar. Bu durum, bu çocukların öğrenme için motivasyonlarını engellemektedir. Geçmiş başarısız deneyimler ve bu deneyimlerin yarattığı gerginlikler, bu çocukların verilen görevi yerine getirmede tedirgin olmalarına yol açabilmekte ve motivasyon düşüklüğü

yaratabilmektedir. Bunun sonucunda problemleri çözmede başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadırlar ya da problemi çözseler de kendi çözümlerine güvenmemektedirler (Çiftçi 2004, Okur 2004). *Bellek (Hafıza)*: Bütün zihinsel engelli çocuklar hatırlamada güçlük yaşamaktadırlar. Zihinsel engelli çocuklarda, hem kısa süreli hafıza, hem de uzun süreli hafızada birtakım sorunlar görülmektedir. Bu çocuklar, öğrenmeye ve hafızaya yardımcı koşulları ve davranışları fark etmede sıkıntı yaşamakta, genellikle kısa süreli hafızadaki bilgileri uzun süreli hafızaya aktarmakta güçlük çekmektedirler (Wehmeyer *et. al.* 1996, Çetrez 2004). *Genelleme*: Öğrenilen bilgi ya da davranışı başka bilgi ya da davranışa aktarma ve farklı ortamlara transfer etme yeteneğidir. Zihinsel engelli çocuklar, okulda öğrendikleri becerileri, ev ortamına ve topluma genelleme güçlüğü yaşamaktadırlar. Bunun nedeni ise bu çocukların ev ve toplum ortamlarının sınıfa oranla daha karmaşık olması ve etrafında daha fazla uyarıcının olmasıdır (Temel 2007).

Sosyal ve duygusal gelişim özellikleri: Zihinsel engelli çocuklar normal yaşıtlarına göre daha fazla sosyal ve duygusal problem göstermektedirler. Zihinsel engelli çocuklar kendilerinden küçük çocuklarla daha fazla iletişim kurarlar. Bu çocuklar sorumluluk almaktan kaçınırlar ve grup içerisinde başkalarına bağımlı olma eğilimindedirler. Arkadaşlık kurmakta, etkileşimi başlatma ve sürdürmekte, sosyal ipuçlarını alma ve karşılık vermede, duygularının farkına varmada, seçim yapma, paylaşma ve davranışlarını kontrol etmede problemler yaşamaktadırlar. Lider olmaktan kaçınmakta, kendi başlarına bir iş yapmak istememektedirler. Ayrıca, kuralları kavramada ve kurallara uymada zorlanmaktadırlar (Swansom 2002, Cavkaytar ve Diken 2003).

Zihinsel engelli çocuklar, genellikle başkalarının duygu ve düşüncelerine aldırmamakta, sürekli ilgi çekmeye çalışmaktadırlar. Kızgın oldukları, kafaları karışık veya emin olmadıkları için ya da kendilerine zevk verdiği için zaman zaman zarar verici davranışlar göstermekte, kendilerinden istenilen her şeye karşı çıkmaktadırlar. Bu çocukların benlik kavramları zayıftır, kendilerine güvenleri azdır, bencildirler, sosyal durumlara uymada güçlük yaşamaktadırlar. Ayrıca, dikkat dağınıklığı, tembellik, yeme problemleri, saldırganlık ve aşırı inatçılık gibi özellikler de sıklıkla görülmektedir (Çiftçi 2007).

2.1.4 Zihinsel engelli çocuklarda tanı ve değerlendirme

Tanı; bireyin engeline ad konulması, derecesinin ve bireyin bundan etkilenme durumunun belirlenmesidir. Zihinsel engelli çocukların uygun eğitim programlarına yerleştirilmelerinde tanılama önem taşımaktadır. Zihinsel engelli çocukların tanıldıktan sonra, özel eğitim hizmetlerinden yararlanmaları sağlanmalıdır. Bu eğitim hizmetlerinin niteliğini, tanılama belirlemektedir (Lisenka *et. al.* 2005).

Zihinsel engellilerin tanılanması tıbbi ve eğitsel olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.

Tıbbi tanılama: Tıbbi tanılamada tıbbi veriler ve psikometrik ölçümler kullanılır. Zedelenmenin oluş zamanı, yeri, derecesi ve engelin nasıl bir gelişme göstereceği üzerinde durulur. Tıbbi tanılama modelinde zekâ testleri ve uyum testleri kullanılmaktadır. *Zekâ testleri*, grup ve bireysel olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. En yaygın olarak kullanılanları, Stanford Binnet ve Wechler çocuklar için zekâ testidir. Diğer zekâ testlerine göre geçerlik ve güvenirlikleri daha yüksek olan bu testlerin sözel ve performans bölümleri bulunmaktadır. Zekâ yaşının takvim yaşına bölünerek yüz ile çarpılması sonucunda zekâ bölümü belirlenmektedir. *Uyum testleri*, uyumsal davranışları ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu amaçla geliştirilen araçların geçerlik ve güvenirlikleri zekâ testlerinden daha düşüktür. Günümüzde pek çok davranış ölçeği bulunmakla beraber en yaygın olarak kullanılanı Uyumsal Davranış Ölçeğidir (Dinç 2003, Aral ve Gürsoy 2007).

Eğitsel Tanılama: Tıbbi verilere ek olarak, çocuğun bilişsel, duyuşsal ve eğitsel performans düzeylerine ilişkin bilgilerin toplanmasını içermektedir. Çocuğun eğitsel değerlendirilmesinde gözlem ve ölçüt bağımlı testlerden yararlanılır. Okul öncesi dönemde çocuğun gelişim alanları dikkate alınarak hazırlanan ölçüt bağımlı testlerle, çocuğun yapabildikleri belirlenir. Eğitsel tanılama modelinde sorunun sadece çocukta kaynaklanmadığı, çevreden de kaynaklandığı görüşü ağırlık kazanmaktadır (Aral ve Gürsoy 2007).

2.1.5 Zihinsel engelli çocukların eğitimleri

Zihinsel engelli çocukların algılama, sınıflandırma ve belleklerindeki yetersizlik öğrenmelerini güçleştirmektedir. Bu çocukların kısa sürede kalıcı bilgiye ulaşmaları için özel eğitim çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle, zihinsel engelli çocukların eğitimleri, belli programlar çevresinde yürütülmelidir. Zihinsel engelli çocuklara verilen eğitim hizmetleri, erken müdahale programları, ev merkezli eğitim, kurum merkezli eğitim ve ev-kurum merkezli eğitim şeklinde ele alınmıştır (Aral ve Gürsoy 2007, Çiftçi 2007).

Erken müdahale programları: Erken müdahale, gelişimsel bir bozukluğun belirlenmesinin doğrudan bir sonucu olarak, çocuğa yönelik her türlü destek etkinliklerinden oluşan bir süreçtir. Erken müdahale yalnız çocuğun kendisini değil, aynı zamanda ebeveynlerini ve yakın çevresindeki insanları da içermektedir Erken müdahale, engelli olan ve olmayan çocuklara fiziksel, hareket, bilişsel, dil, sosyal gelişim ve öz bakım becerilerinin kazandırılmasında kullanılan etkili bir programdır. Ayrıca ikincil engelin meydana gelme olasılığını da azaltmaktadır (Sarı 2007).

Erken çocukluk döneminde uygulanan birçok erken müdahale programları bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanları;

- *Oyun temelli programla:* Bu programlar çocuğun en iyi oyun yoluyla öğrendiğini savunmaktadır.
- *Akademik beceri temelli programlar:* Oyun temelli programların tersine ön akademik becerilerin öğretilmesini ve çocukları okula hazırlamayı amaçlamaktadır.
- *Dil temelli programla:* Bu programlar öncelikle çocukların dili geliştirmelerini ve aktif şekilde kullanmalarını sağlamaktır.

- *Sosyal beceri temelli programla:* Bu programlar dil merkezli programlarla ortak çalışmaktadır. Davranışsal sorunları ya da akranlarıyla etkileşim kurma sorunu olan çocukların bu davranışlarının ortadan kaldırılmasında etkili programlardır (Stock *et. al.* 2002, Akçora 2004).

Ev merkezli eğitim: Fiziksel, duygusal, sosyal ve iletişim yetersizlikleri nedeniyle eğitim-öğretim kurumlarından yararlanamayan engelli bireylerin eğitimlerinin ev ortamında yapılmasıdır. Ailelerin bilgilendirilmesi, desteklenmesi ve bireyin ev ortamında eğitime alınması esasına dayalı olarak, gezerek özel eğitim veren öğretmenler tarafından sürdürülmektedir

Kurum merkezli eğitim: Zihinsel engelli çocukların eğitimleri, özel eğitim okulöncesi ve ilköğretim okulu, entegre eğitim sınıfları, özel sınıflar ve rehabilitasyon merkezlerinde yapılmaktadır.

Özel eğitim okul öncesi ve ilköğretim okulu: Bu tür programlar daha çok ileri düzeydeki zihinsel engelli çocuklar için uygulanmaktadır. Bu okullarda okuyan çocuk tüm ya da yarım günlük bir programa katılmaktadır. Özel eğitim okul ve sınıf programları, zihinsel engelli çocukları eğitimlerini normal okullarda, akranlarıyla birlikte sürdürecektir yeterliliğe ulaştırmayı amaçlayan bir yaklaşımla hazırlanmıştır (Aral ve Gürsoy 2007, Çiftçi 2007)

Entegre (kaynaştırma) eğitim sınıfları: Entegre eğitim sınıflarında engelli olan ve olmayan çocuklar bir arada eğitim almaktadır. Burada çocukların gelişim düzeylerine uygun program sunulmaktadır. Entegre eğitim programları, engelli çocukların engelli olmayan çocuklarla oynamasına ve arkadaşlık yapmasına, normal akranlarıyla etkileşime girerek sosyal beceriler kazanmasına fırsatlar sunmaktadır.

Özel sınıflar: Zihinsel engelli öğrenciler için engel ve engel özelliklerine uygun olarak okul öncesi, ilköğretim ve orta öğretim okullarında açılan sınıflardır. Bu sınıflarda

alanında uzman öğretmenler tarafından zihinsel engelli çocuklara akademik ve sosyal beceriler kazandırılmaya çalışılmaktadır (Davies *et. al.* 2002, Çiftçi 2007).

Rehabilitasyon merkezi: Rehabilitasyon merkezlerinde, zihinsel engelli çocuklara haftanın belli günlerinde, belirlenen seanslarda bireysel, grup ya da her iki şekilde eğitim verilmektedir. Bu merkezlerde rehabilitasyon üç aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada tıbbi rehabilitasyon yapılmaktadır. Tıbbi rehabilitasyonda amaç zihinsel engelli bireyin fiziksel kapasitesini arttırmak ve günlük yaşantısında bağımsız olmasını sağlamaktır. İkinci aşamada sosyal rehabilitasyon yapılmaktadır. Sosyal rehabilitasyonda, engelli bireyin sosyal etkinliklere katılımı desteklenmektedir. Son aşama olan mesleki rehabilitasyonda ise, engelli bireye mesleki rehberlik ve mesleki eğitim gibi hizmetler sunulmaktadır

Ev-kurum merkezli eğitim: Ev-kurum merkezli eğitim programları, engelli bireyin hem ev ortamında, hem de kurum merkezli okullarda eğitimini sürdürdüğü programlardır. Bu tür programlar esnektir ve engelli çocuğun ihtiyacını gidermek için bireyselleştirilmiştir (Ataman 2003, Akdemir 2006).

2.2 Aile İçi İlişkiler

Aile etkileşim üzerine kurulu bir sistemdir. Bu sistem, aile içindeki bireylerin kişisel özelliklerine göre oluşur. Böylece her ailenin kendine ait bir yapısı, düzeni ve özellikleri vardır. Bireyin gelişiminde ve eğitiminde önemli yeri olan ailede anne-baba ve çocuklar sürekli iletişim içindedir. Bu iletişimin etkili olması aile üyelerinin karşılıklı olarak birbirlerini anlamalarını sağlamakta, çocukların aile ve sosyal hayat içindeki yerini belirlemekte ve çocuğun ileride nasıl bir birey olacağına yön vermektedir. Aile içi ilişkiler çocukların psiko-sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, fiziksel ve psikolojik gelişimlerinin tamamlanması açısından önemlidir Her çocuk doğumundan itibaren hem annesinin hem de babasının ilgisine, sevgisine, şefkatine ihtiyaç duymaktadır. Doğumla birlikte çocuğa gösterilen sevgi ve şefkat çocuğun ruhsal ve zihinsel açıdan gelişimini desteklemekte, çocukta sağlıklı bir kişilik oluşumuna yardımcı olmaktadır. Bu nedenle

anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler büyük önem taşımaktadır (Şahin 2000, Sarı 2007).

Aile içi ilişkiler; ihtiyaç duyduğunda bireye destek olacak, yardım edecek bir grup dayanışmasını, üzüntü ve sevinçlerini paylaşmayı, aile içi karşılıklı güven, aile ortamında kendini rahat hissetme, önemsendiğini bilme ve bu karşılıklı duygusal ilişkilerde gönüllü olmayı kapsamaktadır (Gazeloğlu 2000).

Aile içi ilişkilerin temelini anne ve babanın birbirlerine karşı tutumları oluşturmaktadır. Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması ancak sağlam temeller üzerine kurulan bir evlilikle mümkündür. Evlilikte eşlerin sürekli etkileşim ve dayanışma içerisinde olması, anne-baba- çocuk üçgeni arasında sevgi, saygı ve güven olması aile bireylerinin birbirleriyle iletişimi açısından çok önemlidir. Olumsuz aile yaşantıları, evlilik stresi ve ebeveynlerin depresyonu ebeveyn-çocuk ilişkisini etkilemekte, kardeşler arasındaki ilişki de bu durumdan etkilenmektedir. Çünkü kardeşler arasındaki ilişki, çocukların birbirleriyle ve ebeveynleriyle olan ilişkileriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla ebeveyn-çocuk arasındaki olumsuzluklar kardeşler arasındaki ilişkilere de yansımaktadır (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Ailede engelli bir çocuğun varlığı da aile içi ilişkileri etkileyen bir durumdur. Engelli çocuğun aileye katılımıyla beklentileri yıkılmış eşler birbirlerini suçlayabilir ve aile içi ilişkilerde gerginlikler yaşanabilir. Bazı ailelerde ise aksine aile içi ilişkilerin kuvvetlendiği, aile bireylerinin birbirlerine daha da yaklaştıkları görülmektedir. Ailede sağlıklı ve kuvvetli ilişkilerin olması ailenin engelli çocuğuna uyumunu kolaylaştırmakta ve olumlu kardeş ilişkilerini de beraberinde getirmektedir. Böylece aileye bağlı olma durumu meydana gelmekte ve aile herkesin beklentilerini yerine getirmektedir (Left 1998, Şahin 2000).

2.2.1 Anne-çocuk ilişkisi ve ebeveyn tutumları

Anne ve çocuk arasındaki ilişki çok özel bir ilişkidir. Çünkü çocuğun ilk ilişki kuracağı kişi annesidir. Anne çocuk için içinde yaşanılan dünyanın yorumlanmasında ve toplumun temsil edilmesinde ilk örnektir. Çocuk annesinin gözetimi ve denetimi altında yakın çevresini ve olayların anlamını bulur. Annesinin hareketlerini ve etkinliklerini izleyerek nasıl davranılacağını ve yaşanılacağını öğrenir. Çocuk dünyayı annesinin açıkladığı biçimde görür ve algılar. Dünyayı annesinin gözleri ile görmese de, onun tepkileri ile tanır ve öğrenir (Öncü 2004).

Anne ile çocuk arasındaki ilişki doğum öncesi dönemde başlamaktadır. Doğum öncesi dönem bir oluşum evresi olması nedeniyle, çocuğun yaşamı ve geleceği açısından önem taşımaktadır. Doğum öncesi dönemde fetüs annesiyle sıkı bir dayanışma içindedir. Annenin hastalıkları, korkuları, heyecanları, kızgınlığı, fiziksel yorgunluğu ve bunların bedenine etkileri fetüsün gelişimini de etkilemektedir. Doğumdan sonra ise, anne ile bebek arasındaki ilişki daha özel bir ilişkiye dönüşmektedir. Bu dönemde bebeğin bakıma, sevgiye, güven duygusuna ve özellikle bunu verebilecek bir anneye ihtiyacı vardır. Bu nedenle doğumdan sonra annenin bebeği ile teması çok önemlidir. Çünkü annenin beden kokusu, ısısı anne ile çocuk arasındaki güven duygusunu oluşturmakta; bu da çocuğun ileride kuracağı ilişkileri etkilemektedir (Seçer vd. 2004).

Özellikle 0-3 yaş arasında olması gereken bu yakın ilişkinin gerçekleşmemesi, gelecekte çocukta birtakım kişilik bozukluklarına neden olabilmektedir. Yani çocuğun yaşamının ilk yıllarında annesinden ayrılması, çocuk için olumsuz bir durumdur. Çocuk için annesi, varlığının temel ögesi ve yaşamda yol göstericisidir. Çocuğa ilk model olan kişi annesidir. Çocuk ilk bilgilerini annesinden alır, anadilini annesi sayesinde öğrenir (Alptekin 2004).

Anne- çocuk ilişkisi sayesinde çocuk hayata dair bazı deneyimler kazanır, iletişim becerileri gelişir. Gereksinimlerini karşılamayı ve kendini ifade edebilmeyi öğrenir. Çocuk eğitiminde ailenin yeri ele alınırken bu noktada anne en ön sırayı almaktadır.

Çünkü annenin çocukla geçirdiği süre babaninkinden daha fazladır. Dolayısıyla gerek çocuğun bakımı, gerekse eğitimi konusunda temel ilgi annededir. Bu yüzden sağlıklı bir anne-çocuk ilişkisi çok önemlidir (Gazeloğlu 2000).

Ancak anne- çocuk ilişkisini olumsuz etkileyebilecek pek çok faktör de bulunmaktadır. Mutsuz bir evlilik sonucu annenin eşinden yeterli ilgiyi görmemesi, annenin ruh sağlığı, ailenin ekonomik sıkıntı içinde olması, babanın çocuğun doğumunu olumsuz bir şekilde karşılaması annenin gerginliğini artıran, dolayısıyla anne-çocuk ilişkisini olumsuz etkileyen durumlardır (Yavuzer 1994). Oysa çocukların gelişimi için ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin sağlıklı olması çok önemlidir. Ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişki temelde ebeveyn tutum ve davranışlarına bağlıdır. Anne ve babalar çocuklarını yetiştirirken gösterdikleri tutum ve davranışlarıyla sadece çocuklarının davranışlarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda onlar için bir özdeşim modeli oluşturmaktadırlar. Bu nedenle ebeveyn tutumları büyük önem taşımaktadır (Durmuş 2006).

Anne-babaların çocuklarına karşı tutumları çeşitli nedenlerden dolayı farklılık göstermekle beraber, genel olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Olumsuz ebeveyn tutumları; kendi arasında baskıcı ve otoriter tutum, tutarsız tutum, mükemmelliyetçi tutum, reddedici tutum, kayıtsız ve pasif tutum, aşırı hoşgörölü ve izin verici tutum, aşırı koruyucu tutum olmak üzere yedi gruba ayrılmaktadır.

Baskıcı ve otoriter tutum: Bu tutuma sahip olan anne-baba, kendisini toplumsal otoritenin temsilcisi durumunda görür ve çocuğunun davranışlarını biçimlendirmeye, denetlemeye ve değerlendirmeye çalışır. Her türlü kararı, anne-babanın kendisi verir. Çocuğa yeterli derecede sevgi ve sevecenlik gösterilmemektedir. Aile ortamı gergin, ilişkiler düşmancadır. Bol eleştiri, azar, aşağılama ve şiddet vardır. Çocuğu dinlemek, onu anlamaya çalışmak, davranışlarının nedenini araştırmak gibi duygusal paylaşımlar yoktur. Çocuk eğitiminin tek amacı çocuğu baskı altında tutmak ve göz açtırmamaktır. Çocuğa karşı takınılan tavır soğuk, anlayışsız ve kırıcdır. Otoriter aileler, çocuğun

davranışını sıkı denetim yoluyla şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Böyle ailelerde yetişen çocuklar, zihinsel ve sosyal açıdan yetersizdirler. Genellikle olumsuz kişilik sergileyen bu tip çocukların akran ilişkileri de zayıftır. İlerleyen yıllarda anne babadan bağımsız, özerk bir kişilik geliştirmede çok zorlanmaktadırlar (Steinberg *et. al*, 1992, Chen *et. al*. 2000, Sarı 2007).

Tutarsız tutum: Anne-baba aşırı hoşgörü ile sert cezalandırma arasında gidip gelmektedir. Çocuk hangi davranışın ne zaman istenmediğini önceden kestiremez. Tutumunu anne-babanın keyifli ya da öfkeli oluşuna göre ayarlamaya çalışır. Başka bir deyişle, çocuk davranışın doğru ya da yanlış oluşuna değil, “ ne zaman hangi davranışı yaparsam cezadan kurtulurum” sorusuna kafa yorar. Anne-babanın, çocuğun yanında çocukla ilgili konularda birbirini eleştirmesi, isteklerini yaptırmak için önce çocukla yumuşak ses tonunda konuşması, sonra sesini yükseltmesi, çocuğun istenileni yerine getirmemesi halinde dövülmesi sonra da özür dilenmesi, büyük çocuğa farklı küçük çocuğa farklı davranılması gibi durumlar tutarsızlık örnekleridir (Vapur 2006). Böyle bir ortamda yetişen çocuk, neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilemez. Çocuk kendini kanıtlamak ve dikkatleri üzerine çekmek için sinirli, asabi ya da ürkek, yumuşak huylu bir kişilik yapısı geliştirebilir (Yılmaz 2004, Ulusoy vd. 2005).

Mükemmeliyetçi tutum: Bu tutumda anne-baba çocuktan en iyisini bekler, çocuklarını oldukları gibi sevmez, kural ve kalıpları vardır. Çocuklar bu kurallara uymak zorundadır. Çocukların arkadaş seçimleri anne-babaya aittir. Çocuklarının her konuda mükemmel olmasını isterler. Çocuklar devamlı olarak onların istedikleri kalıba uymak zorundadır. Bu tür ailelerde yetişen çocuklarda aşağılık kompleksi vardır. Çocuk kendi iç dünyasında çatışma halindedir. Sevgi ve nefret duygularını aynı anda yaşar (Öncü 2004).

Reddedici tutum: Bu tür anne-babalar çocuklarını görmezlikten gelir, yalnız bırakır, dışlar. Çocuğuna en az sevgi gösteren ve çocuğun davranışlarını en az kontrol eden anne-baba modelidir. Anne-baba çocuğu kabul etmeme, hırçın davranma, azar, dayak, ilgisizlik ve çocuğu yatılı okula gönderme gibi davranışlar gösterebilirler. Bu tür anne-

baba davranışlarının çok farklı sebepleri vardır. Çocuk istenmeyen bir zamanda veya evlilik dışı doğmuş olabilir, engelli olabilir. Reddedici tutum sergileyen anne-babaların çocukları merhamet duygusundan uzaktır. Bu tür ailelerde çocuk duygusal kırılganlıklar yaşar, saldırgan olur. Anne-babaya düşmanlık duyabilir. İnatçılık, hırsızlık, uyumsuzluk gibi problemler gösterebilirler (Ayıkazar 2004).

Kayıtsız ve pasif tutum: Bu anne babalar sadece çocuğun beslenme, giyinme gibi en temel gereksinimlerini karşılarlar. Çocuklarına karşı ilgisizdirler. Çoğunlukla çocuklarına ayıracakları zaman ve enerjileri yoktur. Çocuğun ilgi ve gereksinimlerinden habersizdirler. Çocuk anne-babayı rahatsız etmediği sürece çocukla ilgili sorun yoktur. Çocuk eğer anne-babayı rahatsız ederse düşmanca bir duruma maruz kalabilir. Bu tür çocuklar ihtiyacı olan sevgiyi başka bir yerde arar. Yaşı büyüdükçe anne-babasından uzaklaşıp onlardan nefret edebilir. Anne-babasının ilgisini çekmek için suça yönelebilir (Sarı 2007).

Aşırı hoşgörölü ve izin verici tutum: Bu tutumda çocuk ailenin merkezidir. Otoriter ailenin zıttı bir modeldir. Anne-baba çocuklarının davranışlarına hiçbir sınırlama getirmez. Çocuğun uyabileceği kurallar yoktur. Bu tür ailelerde yetişen çocuklar genellikle bencil, sorumsuz, çabuk kızan, sabırsız ve şımarık çocuklardır. Bu çocuklar her dedikleri anında olsun isterler. Ayrıca kendilerine olduklarından daha fazla değer verirler. Benmerkezci bir kişilik sergilerler (Tabak 2007).

Aşırı koruyucu tutum: Genellikle geç kavuşulan, tek çocuk ve ilk çocuk gibi durumlarda görülen bir tutumdur. Anne-baba çocuğunu gereğinden fazla korur, kontrol eder ve özen gösterir. Aşırı koruyucu tutum içindeki anne babalar, düşmanca bir çevreye karşı çocuklarını koruyan anne babalar olarak tanımlanır. Çocuklarının kendilerinden farklı bir birey olduğunu ve bağımsızlıklarını kazanmaları gerektiğini anlayamazlar. Bu anne babalar çocuklarına her zaman yaşından küçük bir çocuk gibi davranmaktadırlar. Kendi kendine yemek yiyebilecek duruma gelen çocuğu beslerler, giyinebilen çocuğu giydirebilirler. Aşırı korunan çocuklar kendi başına karar vermekten aciz, sormadan danışmadan bir şey yapamayan, girişim yeteneğinden yoksun olurlar. İsteklerini

ağlayarak dile getirir, verilmezse verilene kadar ağlar, mızızlanır veya inatçı olmaya yönelirler (Seçer vd. 2004).

Olumlu ebeveyn tutumları; güven verici, destekleyici, hoşgörölü tutum ve demokratik olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Güven verici, destekleyici, hoşgörölü tutum: Anne-babanın bazı kısıtlamalar dışında çocuğuna hoşgörölü olduğu, desteklediği ve arzularını dilediği şekilde gerçekleştirmelerine izin verdiği tutumdur. Çocuk evde ailesi tarafından, dışarıda çevresi tarafından kabul edilir. Bu tutumda çocuğa kendi benliğini tanıma fırsatı verilir. Bu nedenle çocuk sağlıklı bir şekilde olgunlaşır. Anne-babanın hoşgörü ve anlayışı normal düzeyde olduğu için, bu tutumda çocuk kendine güvenen ve yaratıcı bir birey olur. Çocuk, sınırların çizildiği, öz hakkının verildiği, saygı ve sevgi gördüğu bir ortamda büyüdüğu için kendini rahat ifade edebilir. Bu tutum çocuğun özgüveninin artmasını ve kendi kendine karar verip, sonuçlarına olgunlukla ulaşmasını sağlar. Güven verici anne-baba tutumunun çocuğun benlik gelişimindeki rolü büyüktür (Winsler *et. al.* 2005, Durmuş 2006).

Demokratik tutum: Bu tutumda anne- babalar genellikle ailedeki kurallar üzerinde konuşulmasına izin verir ya da çocuğu bu konuda destekler. Çocuğun kabul edilmeyen davranışlarının nedenleri olumlu bir şekilde açıklanır. Çocukla sözel iletişim kurulur. Çocuk anne-babayı, anne-baba da çocuğu dinler. Çocuğun kişiliğine saygı gösterilir. Çocuğu, yaşına uygun olarak kendisi ile ilgili bazı kararları almaya teşvik ederler, çocuğun görüşlerine değer verilir. Hemen her konuda çocuğa iyi bir rehber olmaya çalışılır. Demokratik tutumda işbirliği ve paylaşım vardır. Anne-baba çocuğun ilgi ve gereksinimlerine duyarlıdır. Çocuğun ilgilerini göz önünde tutarak onun yeteneklerini geliştirecek ortam hazırlarlar. Bu tür anne-babaların çocukları kendilerinden memnun, kendine güvenen, hakkını savunabilen, özsaygısı yüksek, atılgan ve farklı fikirlere açık çocuklardır (Mc Nally *et. al.* 1991, Akyıldız 2005).

2.2.1.1 Ebeveyn tutumlarını etkileyen etmenler

Ailenin çocuk yetiştirme tutumu çocuğun gelişimini etkileyen en önemli etkidir. Anne-babaların tutumlarını etkileyen pek çok etmen bulunmaktadır. Anne-baba tutumunu etkileyen etmenler şu şekilde sıralanabilir:

Doğan çocuğun anne-babanın beklentilerine uygun olup olmayışı: Beklentiler gerçeklere uymadığı zaman, düş kırıklığı ve öfke yaratmaktadır. Bu durum anne-babanın tutumunu olumsuz etkilemektedir. Böyle durumlarda anne-baba çocuğu reddedebilir.

Toplumsal kültürel değerler: Çocuk yetiştirme tutumları toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Örneğin; Amerikan toplumunda çocuğa ergenlik yaşına gelinceye kadar bakım ve sevgi verilir. Çocuk eğitim yaşamını tamamladığında ise, kendi ayakları üzerinde durması beklenir. Japon toplumunda ise anne-baba yaşam boyu çocuğundan sorumludur. Ülkemizde ise özellikle kırsal kesimde çocuk, yaşlılık sigortası olarak görülmektedir. Büyük kentlerde ise çocukların yaşlılık sigortası olarak görülme sıklığının azalmasıyla birlikte çocuklara verilen bağımsızlık artmaktadır (Akyıldız 2005).

Eşler arasındaki ilişkinin niteliği: Uyumlu ve mutlu bir evlilik yapmış olan çiftler çocuklarına karşı sevecen ve kabul edici; mutsuz bir evlilik yapan çiftler ise ilgisiz, baskıcı, reddedici ya da koruyucu bir tutum sergileyebilirler (Durmuş 2006).

Anne-babanın çocukluk yıllarında kendi anne-babasıyla olan deneyimleri: Anne-babaların çocuklarına karşı tutum ve davranışlarının temelinde, kendi çocukluk yıllarındaki anne-babalarıyla olan ilişkileri yatar. Çocukluk yıllarında anne sevgisinden yoksun kalmış bireyler, yetişkin olduğunda genellikle katı, hırçın olurlar ve çocuklarına da bu yönde bir tutum sergilerler. Ya da sevgi ve sevecenlikten yoksun bir ailede büyüyen anne ya da baba, çocukluğunda yoksun olduğu sevgiyi kendi çocuğuna vermek amacıyla aşırı koruyucu bir tutum içine de girebilir (Weressa 2001, Tabak 2007).

Ailedeki çocuk sayısı: Çocuk sayısı arttıkça annelerin çocuklarına ayırdıkları zaman ve gösterdikleri ilgi azalabilir. Dört ve dörtten fazla çocuğu olan annelerin, daha az çocuklu annelere göre daha baskıcı tutum sergiledikleri ifade edilmiştir (Vapur 2006).

Çocuğun yaşı: Anne-babalar küçük çocuklarına hoşgörölü ve kabul eden bir tutum sergilerken, büyük olan çocuklarına daha fazla denetleyici olabilmektedirler.

Annenin çocuğunu isteyerek dünyaya getirme durumu: Annenin çocuğunu isteyerek dünyaya getirmesi çocuğunu sevmesi, ilgi ve duyarlılık göstermesi ile sonuçlanır. Anne istemeden dünyaya getirdiğı çocuğa karşı öfke ve düşmanlık duyabilir. Çocuğun bakımı ve gereksinimleri ile ilgilenmeyebilir.

Çocukların sahip olduğı kişilik özelliklerinin aileyi memnun edip etmeyişi: Çocukta toplumsal bakımdan istenmeyen olumsuz davranışların olması anne-baba tutumunu etkilemektedir (Tabak 2007).

Çocuğun cinsiyeti: Kız ve erkek çocukların doğuştan getirdikleri farklı yapılar yetiştirilme tarzlarını etkileyebilmektedir. Genellikle anne-babalar erkek çocuklara kız çocuklarına göre daha hoşgörölü davranırlar. Geleneksel toplumlarda kız-erkek ayrımı belirgindir. Erkek çocuk şımartılarak tüm istekleri yerine getirilir. Kız çocuk ise annesini örnek alarak boyun eğen, ezik ve çekingen bir kimlik geliştirir (Öncü 2004).

Annenin eğitim düzeyi: Anneler eğitim yetersizlikleri yüzünden çocuk eğitiminde geleneklere bağlı kalabilmekte ve çocuklarına karşı yanlış tutum sergileyebilmektedirler. Örneğin lise mezunu bir anne çocuğuna karşı demokratik bir tutum sergilerken, ilkokul mezunu bir anne aşırı sert bir tutum sergileyebilir (Akyıldız 2005).

Sosyal destek ve gerilim kaynakları: Annenin kişiliğı, beklenti düzeyi, kendinden ve kendi yaşamından mutlu olup-olmama durumu, ailenin içinde yaşadığı sosyal çevre gibi

evlilik ilişkilerini etkileyen pek çok faktör çocuklara karşı tutumları da etkilemektedir (Tudge *et. al.* 2000)

Ailenin parçalanmış olması: Ailenin dağılması durumunda çocuklar genellikle anne ile birlikte kalmaktadır. Parçalanmış ailelerde anne eşinin desteğinden yoksun kalırsa evin yükünü tek başına taşımak zorunda kaldığı için çocuklarıyla ilişkisini sağlıklı yürütemez. Ya da çocuk babadan ilgi ve sevgi görmezse çocukta güvensizlik ve terk edilmişlik duyguları gelişebilir. Anne-babanın farklı tutum sergilemesi de çocuğu olumsuz etkileyen bir başka durumdur.

Annenin yaşı: Küçük yaşta anne olmak olgunluk düzeyi açısından anneyi olumsuz etkilemektedir. Genç anneler çocuk yetiştirme konusunda yanlış davranışlar sergileyebilirken, olgun anneler bu konuda daha bilinçlidirler (Vapur 2006).

Ailenin sosyo-ekonomik durumu: Araştırmalar alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki anne-babaların çocuklarına karşı farklı bir tutum içinde olduklarını göstermektedir. Sosyo-ekonomik yönden üst düzeyde olan anne-babalar alt düzeydekilere göre otoriteye daha az değer vermekte, eşitliği, bağımsızlığı, merakı, yaratıcılığı, başarıyı ve sorun çözücü olmayı daha önemli görmektedir. Bununla birlikte düşük sosyo-ekonomik düzeydeki anneler, çocuklarına karşı daha sert davranabilmektedirler. Bu davranışlarının bir nedeni de ellerindeki olanakların kısıtlılığı, psikolojik olarak daha çok yıpranmaları ve stres yaşamaları olabilmektedir (Lecomte *et.al.* 1978, Sarı 2007).

Ailenin geniş ya da dar aile tipinde oluşu: Çekirdek ailede eşler çocuklarını diledikleri gibi yetiştirebilirler. Çocuğa daha dengeli bir eğitim verebilirler. Geniş ailede ise herkesin çocuğa farklı davrandığı, birinin dövüp diğerinin şımarttığı görülebilmektedir. Büyükanne ve büyükbaba çocuğa farklı davranırken, anne-baba daha farklı davranabilmektedir (Sarı 2007).

2.2.2 Kardeşler arası ilişkiler

Kardeş, bir çocuğun gelişimini etkileyebilecek en önemli etkenlerden biridir. Çünkü kardeşler arasındaki duygusal bağ, ebeveyn ile çocuk arasındaki bağılıktan sonra ikinci sırada gelmektedir (Şenel 1995).

Kardeşler, aile sistemi içerisinde birbirleri ile özel ve önemli bir ilişkiyi paylaşmaktadırlar. Kardeş ilişkileri, diğer ilişkilerden farklı olarak iki insanı yaşamın kritik basamaklarına fiziksel ve duygusal bağlarla hazırlar. Kardeşler hiçbir zaman bitmeyecek bir ilişki içerisinde dirler ve bu ilişki yaşamın her döneminde devam etmektedir (Köse 2003, Criss and Shaw 2005).

Kardeş ilişkileri çocuğun büyüüp geliştiği sosyal ve duygusal ortama etkisi nedeniyle önemlidir. Çünkü kardeşler arası etkileşim sonucunda kazanılan psiko-sosyal beceriler yaşamın daha ileriki dönemlerinde diğer kişilerle kurulan sosyal ilişkilerde de kullanılmaktadır (Zoylan 2005).

Her ilişki gibi kardeşler arasındaki ilişki de durağan değildir. Kardeşlerin değiştiği ve geliştiği oranda bu ilişki de değişmekte ve gelişmektedir. Gelişimsel açıdan ele alındığında, kardeşler arası ilişkilerin yaşamın her döneminde farklı özelliklere ve rollere sahip olduğu görülmektedir. Belirli bir gelişim dönemindeki kardeşler arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için o dönemin genel özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Her bir gelişim dönemine geçiş bireyin yaşamında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmektedir (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Okul öncesi dönemde kardeşler arası ilişkiler: Bu dönemde kardeşler diğer dönemlere oranla yoğun bir şekilde etkileşim içinde bulunmaktadırlar. Bebekler on sekizinci aydan itibaren kendinden büyük kardeşlerine bağlanıp, onlar uzaktayken onları özlerler. Büyük kardeşler küçük kardeşlerine ebeveynmiş gibi davranır ve oyuncaklarını paylaşır, beraber oyun oynayarak zaman geçirirler. Böylece çocuklar anneleriyle olduğu kadar kardeşleri ile de o derecede etkileşimde bulunurlar. Okul öncesi dönemde,

kardeşler zamanlarının büyük bir kısmını birlikte geçirirler. Bu dönemde kardeşler arasında oluşan sıcaklık ve sevgi ileriki dönemlerdeki yakınlık ve korumayı oluşturmaktadır (Tekin 2000).

Okul öncesi dönemde kardeşler arasındaki etkileşimin yapısında cinsiyete göre farklılıklar olduğu dikkati çekmektedir. İlk doğan erkekler, küçük kardeşlerine genellikle fiziksel güç uygularken, ilk doğan kızlar küçük kardeşlerine açıklama yaparlar ve soru sorarlar. Ayrıca bu dönemde etkileşimleri çoğunlukla büyük kardeşin başlattığı ve kardeşler arası etkileşimlerde büyük kardeşin baskınlığı göze çarpmaktadır. Kardeşleri ev ortamında izleyen araştırmacılar, okul öncesi dönemde bulunan kardeşlerin ilişkilerinde düşmanca davranışlar, kıskançlıklar ve zıtlaşmalarında da gözlemlendiğini, ancak bununla birlikte temelde bu ilişkilerin olumlu ve destekleyici olduğunu belirtmektedirler (Köse 2003, Yıldırım 2005).

Okul döneminde kardeş ilişkileri: Bu dönemde çocuğun anne ve babasına bağımlılığı azalmıştır. Çünkü okul dönemi (altı-on bir yaşlar) çocuğun aileden çıkıp dış dünyaya açıldığı dönemdir. Bu dönemde çocuk bütün gününü oyunda veya okulda geçirebilir, kendi gereksinimlerini karşılayabilir. Arkadaşlık bağları bu dönemde güçlü olmasına rağmen zaman zaman çekişmeler de görülmektedir. Okul döneminde çocukların üst benlikleri iyice gelişmeye başlamıştır. Kurallara önem verirler. Çalışkanlık, beceri ve üreticilik bu dönemin en belirgin özelliğidir (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Bu dönemde kardeşler ebeveynleriyle geçirdikleri zamandan daha fazla birbirleriyle zaman geçirirler. Okul döneminde, kardeşlik ilişkileri okul öncesi dönemden farklılık göstermektedir. Okul öncesi dönemde kardeşler arasında oluşabilen kıskançlık duygusu bu dönemde yok olmaya başlar. Bu dönemde erkek çocuklar küçük kardeşlerini korurlar, kızlar ise küçük kardeşlerine yapamadıkları şeylerde yardımcı olur ve öğüt verirler. Bunun sonucunda küçük kardeş genellikle büyük kardeşe güçlü bir duygusal bağ ile bağlanır. Bu dönemde kardeşlik ilişkileri duygusal olarak güçlü olmasına rağmen, zaman zaman kardeşler arasında çatışmalar da görülmektedir (Kaminsky and Dewey 2001, Yıldırım 2005, Zoylan 2005).

Kardeşler bu dönemde sosyal karşılaştırma süreçleri içerisinde olduklarından, sürekli olarak ebeveynleriyle olan deneyimlerini ve kardeşleriyle olan deneyimlerini karşılaştırmakla meşgul olmaktadır. Ebeveynler ise, bu dönemde çocukların çok sayıda faaliyete katılması nedeniyle genellikle kardeşlerin özelliklerini, yeteneklerini ve başarılarını karşılaştırırlar. Bu değerlendirmelerin çocuklara iletilmesi sonucunda kardeş çatışması ortaya çıkmakta, bu durum da kardeş düşmanlığını yoğunlaştırmaktadır. Bu dönemde oluşan çatışmaların bir diğer nedeni ise, çocuğun aile dışında oluşan arkadaşlıklarıdır. Bu dönemde çocukların yaşantısında ve aile hayatında ebeveynin hasta olması, taşınma, okula başlama gibi büyük değişiklikler olmaktadır. Oluşan bu değişiklikler de kardeş ilişkilerini olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir (Feinberg *et. al.* 2003, Köse 2003).

Ergenlik döneminde kardeşler arası ilişkileri: Ergenlik bireyin içinde bulunduğu toplumun onu artık bir çocuk gibi görmeyi bıraktığı, fakat ona henüz yetişkin statüsünü, rolünü ve işlevini tümüyle vermediği yaşam dönemi olarak tanımlanmaktadır. Ergenlik yılları, toplumsal gelişim ve uyum yılları olarak da nitelenebilir (Ahmetoğlu ve Aral 2004). Bu dönemde ergenler ailelerinden ayrılmaya ve arkadaşlarıyla daha fazla zaman geçirmeye başladıkça, kardeşlik bağından aldıkları duygulara daha az ihtiyaçları olur. Bu dönemde ergenler akranları ve ebeveynlerine oranla kardeşlerine daha az düzeyde yakındırlar, onlardan daha az etkilenirler ve hatta ergenliğe geçerken kardeşlerinden daha çok uzaklaşırlar. Kardeş ilişkileri daha dengeli ve mesafeli hale girer (Kramer and Radey 1997). Bunun sonucunda büyük kardeşler küçük kardeşlerine daha az güç uygular ve dolayısıyla daha az kavga ederler. Çocukluk döneminde meydana gelen kardeş düşmanlığının ergenlik döneminde azalması sonucunda kardeşler arasında özel bir yakınlık oluşmakta ve bu dönemde dış görünüş, akran ilişkileri, sosyal problemler, cinsel duygular gibi konularda kardeşler akranları veya ebeveynleri yerine birbirleriyle daha açık bir şekilde iletişim kurmaktadır (Şenel 1995, Hetherington *et. al.* 1999).

Yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde kardeşler arası ilişkileri: Yetişkinler zihinsel, bedensel gelişimini tamamlamış ve psikolojik olgunluğa erişmiş, ekonomik bağımsızlığını kazanmış ve toplumda bir sorumluluk üstlenmiş bireylerdir. Yetişkinliğin başlarında, kardeş ilişkisi kardeşlerin evden ayrılıp, kendilerine ait yeni birer aile

oluşturmaları ile yeni bir özellik kazanır. Bu dönemde yetişkinin en yakın arkadaşı kardeşidir. Yetişkin kardeşler yaşamları boyunca birbirlerine yakınlık hissetmekte, sosyal ve duygusal açıdan birbirlerine destek olmaktadır. Yetişkinlik döneminde özellikle ebeveynlerin yaşlanması ve ölmesi durumunda yetişkin kardeşler arasındaki ilişkiler daha da artmaktadır (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

En uzun süre yaşanan ilişki olan kardeşlik, yaşın ilerlemesi ile artan bir öneme sahiptir. Yaşlılık döneminde kardeşler birbirlerine her konuda destek verirler, bu nedenle birbirlerine genellikle yakın oturmak isterler. Araştırmacılar kız ya da erkek fark etmeksizin bir kardeşe sahip olmanın ileri yaşlarda faydalı olduğunu vurgulamaktadır. Kardeşe sahip olan yaşlı bireylerin kardeşi olmayanlara oranla hayattan daha fazla tat aldıkları ve daha düşük oranda depresyon geçirdikleri saptanmıştır (Yıldırım 2005).

2.3 Engelli Çocuğa Sahip Aileler

Sağlıklı bir bebek beklerken, farklı özellikleri olan bir çocuğun dünyaya gelmesi, ebeveynlerde değişik duygu, düşünce ve durumların yaşanmasına neden olabilmektedir (Aral ve Gürsoy 2007).

Anne-babaların pek çoğu çocuklarının engelli olduklarını öğrendiklerinde derin bir üzüntü yaşamaktadırlar. Aile çocuğunun geleceği ile ilgili büyük bir endişe duymaktadır. Çocuğun sorunun ilk defa aileye açıklanış şekli ve verilen bilgiler ailenin içinde bulunduğu duygusal süreci hafif ya da ağır atlatmasında önemli rol oynamaktadır (Girli 1995).

Bazı ailelerde engelli bir çocuk bir destek ve evlilik ilişkisinin sürdürülmesi için bir sebep olarak görülebilir. Çocuk anne-baba tarafından psikolojik bir dayanak olarak kullanılır ve giderek onların yaşamlarının önemli parçası haline gelir. Bazı ailelerde ise engelli bir çocuğun varlığı anne-babaya ilgi ve hareket noktası sağlar. Engelli çocuk anne-babasının yaşamına bir anlam katar (Akçora 2004).

Engelli bir çocuk sahibi olmak her ne olursa olsun hiçbir anne-babanın istemeyeceği bir durumdur. Ebeveynler böyle bir duruma hazırlıksız yakalandıkları için, suçluluk duygularıyla uygun olmayan tutum ve davranışlarda bulunabilirler. Ailelerin yaşadıkları bu sorunlar ve çatışmalar okula başlama, ergenliğe girme gibi engelli çocuğun gelişiminin en kritik dönemlerinde yeniden canlanabilmektedir. Engelli bir çocuğun varlığının ailede yarattığı tüm bu etkilerin yanı sıra, ileride yetişkin bir engelli bireye sahip olmak ve bu bireyin farklı ihtiyaç ve ilgilerine cevap vermek konusundaki zorlukların artacağına farkında olan aileler daha da karmaşık duygular yaşamaktadırlar. Bu nedenle engelli çocuğa sahip ailelere bu zor dönemlerde üstlenecekleri roller, bu rollerin gerektirdiği sorumluluklar konusunda aile servisleri tarafından rehberlik ve danışma hizmetlerinin verilmesi büyük önem taşımaktadır (Leff 1998, Weressa 2004, Orhan 2004).

2.3.1 Aileye engelli bir çocuğun katılımı ve ebeveyn tepkileri

Anne-baba olma, insan yaşamının önemli aşamalarından biridir. Çocuk sahibi olmaya hazırlanan aileler, bebeklerini beklerken çeşitli duygular yaşarlar. Ebeveynler çocukları için hayaller kurar, planlar yapar ve her şeyin en iyisini düşünürler. Ancak doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle çocuğun engelli olması ailenin tüm hayallerini yıkar, yoğun duygu ve kaygıları da beraberinde getirir (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Engelli bir çocuğa sahip anne ve babalar her şeyden önce aşırı derecede duyarlıdırlar. Genellikle büyük bir suçluluk duygusu içinde olan anne-babalar, çocuklarının diğer çocuklar gibi gelişip- gelişemeyeceklerini, onlar gibi öğrenip- öğrenemeyeceklerini ve bağımsız bir birey olarak yaşayıp- yaşayamayacaklarını merak ederler. Anne-baba bir duygusal zorlanma içerisinde ve bu zorlanma pek çok anne-baba için daha ileri sorunlara da yol açabilmektedir (Baran ve İçöz 2001).

Normal koşullar altında çocuğun yetiştirilmesinde ve eğitilmesinde, aileye çok büyük görevler düşmektedir. Bu yükümlülüğü üzerinde hisseden ebeveynlerin, çocukları engelli olduğunda karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılar bir kat daha artmaktadır. Engelli bir

çocuğun doğumu ile aile, çocuklarının durumuna ilişkin yeterli bilgi edinmeme, başkalarına çocuğun durumunu açıklamada zorluk yaşama, çocukta engele bağlı görülen davranış ve sağlık sorunları, tedavi ve eğitim konusunda pek çok uzmanla görüşme zorunluluğu, uygun eğitim bulma çabaları, daha fazla zaman, para ve enerji gereksinimi ve çocuğun geleceğine ilişkin kaygılar gibi pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Bu durumdan, ailedeki tüm bireyler etkilenmekte, ailenin dengesi değişmekte ve aile bireyleri tekrar bu dengeyi kurmakta zorlanmaktadırlar (Orhan 2004, Criss and Shaw 2005).

Aile, yaşam tarzını ve günlük işlerini engelli çocuklarına uygun şekilde yeniden düzenlemek zorundadır. Artan stresle beraber günlük hayatın gereklerini yerine getirmede ve kişiler arası ilişkilerde zorlanabilir. Örneğin, ilgi, zaman ve enerjisinin çoğunu engelli çocuğuna vermek zorunda kalması, anneyi giderek eşinden ve diğer çocuklarından uzaklaştırabilmekte, bu durum da zaman zaman evlilik ilişkisinde ve aile yaşantısında bozulmalara neden olabilmektedir. Ayrıca engelli bir çocuğun varlığı ile baş gösteren tepkiler sırasında, ebeveynlerin birbirlerini ve kendi ailelerini suçlamaları da gündeme gelmektedir (Aral ve Gürsoy 2007).

Engelli bir çocuğun varlığı sadece anne-baba arasındaki ilişkiyi etkilemekte kalmaz, kardeşler de bu durumdan etkilenir. Kardeşlerden birinin engelli olması, kardeşler arası ilişkiyi de doğrudan etkilemektedir. Ailenin yaşamı çoğu zaman engelli çocuğun gereksinimleri etrafında dönmektedir. Bu zorlu dönem içerisinde anne-babasının sürekli engelli çocuğuna zaman ayırması ve normal gelişim gösteren çocuklarını ihmal etmesi, hem normal gelişim gösteren çocukların psiko-sosyal gelişimlerini, hem de engelli kardeşiyle olan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir (Apaliçi 1996, Yıldırım 2005).

Ebeveynler doğacak çocuğun normal çocuklardan farklı özelliklere sahip olduğunu duyduklarında değişik tepkiler verirler. Çocuğun sorununun ilk defa aileye açıklanış şekli ve verilen bilgiler ailenin içinde bulunduğu bu duygusal durumda önemli rol oynamaktadır. Çocuğun engelinin kesin olarak tanımlanmasından ve aileye açıklanmasından sonraki en önemli aşama ise ailenin çocuğu ve engelini

kabullenmesidir. Ancak bu aile için kolay olmamakla birlikte, genel olarak dört süreçten oluşmaktadır (Akalin 2005).

Aşama modeli: Farklı özelliği olan çocuğu olduğunu öğrenen anne-babalar, ilk aşama olarak, duygusal bir karmaşıklık içerisine girerler. Bu aşamada şokla başlayıp duruma alışma ve kabullenmeye kadar uzanan bir dizi duygusal tepki görülmektedir.

Şok: Beklemedikleri ve hazır olmadıkları bir durumla karşı karşıya kalan aile aşırı üzüntü ve çaresizlik duygusu yaşar (Okur ve Kökaslan 2004).

Reddetme: Bazı anne-babalar çocuklarının engelli olduğunu kabul etmek istemeyebilir. Bir savunma mekanizması olan reddetme, bilinmeyene karşı duyulan korkudan kaynaklanmaktadır. Çocuğun ve kendilerinin gelecekte yaşayabileceklerine yönelik endişeler ailede reddetme davranışının görülmesine neden olabilmektedir.

Kızgınlık: Ebeveynler kızgınlık duygularını birbirlerine, uzmanlara, normal çocuğa sahip ailelere ve kendilerine yansıtabilmekte ve engelli çocuğa sahip olmalarını kendi davranışları için verilen bir ceza olarak görmektedirler. Bu aşamada anne-baba birbirleriyle ya da ailedeki diğer çocuklarla tartışırlar. Kardeşler, engelli kardeşlerine karşı büyük bir öfke duyarlar (Aral ve Gürsoy 2007).

Utanç: Her anne-baba çocuğunun başarılı olmasını ister ve bundan son derece gurur duyar. Oysa engelli çocuğun anne-babası çocuklarının çevre tarafından alay konusu olabileceği endişesi karşısında utanma duygusu geliştirebilmektedir.

Depresyon: Aileler, durumlarını kabul etmeleri gerektiğini anlamaya ve neler yapabileceklerini, çocuklarına nasıl yardımcı olabileceklerini daha gerçekçi bir biçimde düşünmeye başlarlar. Mantıklı düşünme ve akla uygun olan düşünceyi uygulama sürecinde, bazen aileler duygusal olarak kendilerini çıkmazda hissedebilirler. Aileler

duygusal olarak kendilerini zayıf hissettikleri bu durum karşısında duygusal paylaşıma ve yardıma ihtiyaç duyarlar (Orhan 2004).

Pazarlık etme: Bu dönemde aile, çocuğundaki problemi ortadan kaldırmanın yollarını arar. Aile için önemli olan çocuğun normal hale gelmesidir. Aile bu durumu gerçekleştirebileceğini umduğu herkesle anlaşmaya girebilir

Kabul: Engellilik durumu ile baş etme evresidir. Önceki aşamaları başarıyla geçirmiş ebeveynler, çocuklarını olduğu gibi ve ailenin bir ferdi olarak kabul etmeye hazırdırlar. Eğer, anne ev dışı sosyal ilişkilerini devam ettiriyor ve normal çocuklarının ihtiyaçlarıyla da, engelli çocuğunun ihtiyaçları ölçüsünde ilgileniyor ise çocuk bu aşamada kabul edilmiş demektir (Baran ve İçöz 2001).

Ailelerin birçoğu, kabul aşamasına erişememektedir. Bazı aileler red aşamasına takılmakta ve sürekli olarak çocuklarının normale döneceği beklentisi içerisinde olmaktadır. Tüm bu süreçlerde ailenin kendine özgü bir gelişim hızı vardır. Aile bir aşamayı bütünüyle yaşamadan ve hazır olmadan diğer aşamaya geçmeye zorlanmamalıdır (Tekin 2000).

Sürekli üzüntü modeli: Bu yaklaşıma göre aileler gerek aile içi yaşantıları, gerekse toplumsal tepkilere bağlı olarak sürekli bir kaygı ve üzüntü içerisinde. Bu doğal bir süreç olarak algılanmaktadır. Çocuğun farklılığının kabulü ve üzüntü bir arada yaşanabilir; ailenin uyum süreci böylece gelişir.

Kişisel yapılanma modeli: Bu yaklaşıma göre anne-babaların kendilerine ve çocuklarına ilişkin geçmiş deneyimleri, beklentileri ailelerin tepkilerini de belirlemektedir. Aileler hamilelik dönemi boyunca içinde yaşadıkları çevrenin değer yargılarına bağlı olarak, gelecek yaşantılarına, çocuklarının geleceğine ilişkin bilişsel yapılar oluştururlar. Farklı özelliği olan bir çocuğun doğumu, bu oluşmuş yapılarla uymadığı için aile yoğun bir kaygı ve şok yaşar. Bu şok döneminin ardından aile tekrar

bir yapılanma sürecine girer ve çocuklarına ve kendilerine ilişkin farklı yapılar oluşturmaya başlar (Okur ve Kökaslan 2004).

Çaresizlik- güçsüzlük ve anlaşmazlık modeli: Bu yaklaşımda farklı özellikleri olan bir çocuğun anne-babada yarattığı duygular çevrenin tepkileriyle yakından ilgilidir. Çevrenin çocuğa karşı tepkileri anne-babanın çocuğa karşı duygularının şekillenmesinde temel teşkil eder. Çevrenin durumu olumsuz ve çaresizlik içinde algılaması anne-babanın da benzer duygular içerisine girmesine neden olmaktadır. Aile çocuğunu kabullense bile, yaşamış olduğu çaresizlik, güçsüzlük ve anlaşmazlık devam etmektedir (Orhan 2004).

2.3.2 Ebeveynlerin engelli çocuğa yönelik tutumları

Çocuğun engelli oluşunun öğrenilmesinin yarattığı ilk psikolojik etkiler geçtikten sonra anne-babalar engelli çocuğa karşı bazı genelleşmiş tutumlar sergilemektedirler. Bu tutumlar değişik biçimlerde görülmektedir. Bunlar;

Aşırı koruyucu tutum: Engelli çocukların aileleri arasında en çok görülen tutum olarak bilinir. Aile çocuğunu aşırı derecede koruma eğilimi içerisindedir. Engelli çocuk aile ortamı içerisinde tutulmaya çalışılır. Aileye göre aile dışında tehlike, alay edilme ve ayıplama vardır. Bu nedenle çocuğun dış dünya ile ilişki kurmasına izin verilmez. Hatta bazen engelli çocuk misafirin yanına bile çıkartılmaz. Aile çocuğun her türlü ihtiyacını kendi içinde karşılamaya çalışır. Ancak bu durum, çocuğun aileye aşırı derecede bağımlı olmasına neden olur. Bu tutum, engelli çocuğun zaten sınırlı olan sosyal çevredeki yaşamını daha da kısıtlayarak sosyal gelişimini olumsuz etkiler (Şenel 1995).

Ayrıcalıklı tutum: Bu tutumda çocuğa aile içinde engelli olduğu için bazı özel haklar tanınır, diğer çocukların ihmali söz konusu olduğu gibi tersine bir durum da söz konusu olabilir. Örneğin; engelli çocuk bir kenara itilip, ilgi normal gelişim gösteren çocuklar üzerinde de yoğunlaşabilir.

Her şey engelli çocuk için tutumu: Bu tutumda tüm aile bireyleri kendilerini engelli çocuğa adar. Her türlü maddi, manevi fedakârlıkta bulunur, tüm yaşamlarını engelli çocuğa göre yeniden düzenler. Engelli çocuk, ailede ilgiye en fazla ihtiyaç duyan kişidir. Fakat bu ilginin miktarı dengeli değildir (Köse 2003).

Engelli çocuğu reddeden tutumu: Engelli çocuk bir dert olarak görülür. İhmal edilir, bir odaya kapatılabilir, temel gereksinimleri karşılanmayabilir. Bu duygular ve davranışlar engelli çocuğun engelinin getirdiği yetersizliklerin artmasına ve ikincil sorunlara sebep olabilir.

Özrü reddeden tutum: Bazı aileler çocuğun engelli olduğunu kabul etmezler. Ailelere göre çocukları sağlıklıdır ve ciddi bir engeli yoktur. Çevrelerini ve kendilerini buna inandırmaya çalışırlar.

Özründen yararlanma tutumu: Aile çocuğun engelini kullanarak çevrenin dikkatini çekmeye çalışır. Bu dikkat çekmenin amacı acındırmak ve yardım alabilmek olabilir.

Normal tutum: Aile, engelli çocuğunu olduğu gibi kabul eder ve onun gelişimi için uygun ortamı hazırlar. Engelli çocuğun kişiliğinin gelişmesinde ve eğitiminde en etkili olan tutumdur (Leff 1998, Zoylan 2005).

2.3.3 Engelli çocuğa sahip ailelerin karşılaştıkları sorunlar

Engelli bir çocuğa sahip olmak, aileye bazı sorumluluklar ve bu sorumlulukların gereği olarak bazı ek sorunlar getirebilmektedir.

Ekonomik sorunlar: Engelli bir çocuğun doğumuyla beraber aile, düşündükleri ve hayal ettikleri çocuk modelinden farklı bir çocuğa sahip olmanın getirdiği sorunları yaşamaya başlar. Çocuğun engeli ile ilgili olarak doğduğu andaki tıbbi müdahaleler, engeli kabul etmemek için doktor doktor gezip bekledikleri cevabı alabilmek, hatta bu konuda tedavi

edici yanlış inanışlardan çözüm beklemek adına ek masraflar yapılabilir. Bununla birlikte bir süre sonra çocuğun eğitimi ve bakımına ilişkin harcamalar, farklı yerleşim merkezlerinden gelenler için ise yol harcamaları gündeme gelmektedir. Bütün bu harcamalar, ekonomik anlamda aileyi olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, engelli bir çocuğun varlığının getirdiği zorlukların azaltılması için devletin bu çocuklara ve ailelerine yeterli maddi yardım ve manevi desteği sağlaması gerekmektedir (Baran ve İçöz 2001, Çetrez 2004).

Sosyal sorunlar: Engelli bireyin sorunu, ailesini de etkilemektedir. Engelli bir çocuğun varlığı ile aile sosyal açıdan bir sınırlılık içine girer. Beklenmeyen bu durum, ebeveynlerin ortak sosyal çevrelerinin yanı sıra, özellikle de annenin ve babanın kişisel-sosyal çevrelerinde ve yaşantılarında sınırlamalar yapmalarına sebep olmaktadır. Bu durum ailenin içinde bulunduğu zor durumu daha da zorlaştırmaktadır. (Baran ve İçöz 2001). Oysa engelli çocuğun varlığının getireceği baskılar ve zorluklar sosyal aktivitelere zaman ayırmakla azaltılabilir. Bu nedenle, aile üyelerinin özellikle engelli üyenin sosyal gelişimi için kendi aralarında işbirliği yaparak, ailelerindeki engelli üyelere karşı sorumluluklarını ve onun kendilerinden farklı olmadığı gerçeğini tartışarak, sorumluluk paylaşımı yapmaları gerekmektedir. Böylece hem engelli çocuğun sosyal gelişimi desteklenecek, hem de ailedeki diğer üyeler kendi sosyal yaşantılarını düzenli olarak gerçekleştirme fırsatı bulacaklardır (Aral ve Gürsoy 2007).

Psikolojik sorunlar: Aile çocuğun engelli olduğunu öğrendiği andan itibaren psikolojik açıdan karmaşık duygular yaşar. Bu duygular içinde ne yapacağını bilmeyen aileler, farklı psikolojik süreçlerden geçerler. Ailelerin bu süreçlerdeki durumları, kişilik özelliklerine bağlı olmakla beraber bazı genel sıralamaları izler. Ailelerin sosyal yaşantıları, ebeveynlerin eğitim durumu, birbirleriyle ilişkileri bu süreçleri etkileyen faktörlerden birkaçıdır (Baran ve İçöz 2001).

Aile için çocuk, anne babanın bazı hayal ve duygularını gerçekleştirme ve onların benlik algılarını olumlu olarak etkileme işlevini üstlenmektedir. Anne-babanın engelli bir çocuk gerçeğini kabul etmesi, duruma başarılı bir biçimde uyum sağlaması ve

yaşamını bu gerçeğe göre yeniden düzenlemesi kolay değildir. Engelli bir çocuğa sahip olmanın aileye getirdiği en büyük psikolojik olgu strestir. Yaşanan bu stresin derecesi, çocuğun özünlüğünün tanısıyla, özrün derecesiyle ve ailenin sosyo-ekonomik düzeyiyle yakından ilgilidir. Bu stres ortamında anne-baba hem kendisi, hem de çocuğu için uygun planlar yapma yeteneğini etkileyen duygusal bir zorlanma içerisine girmekte, korku, öfke, çaresizlik gibi psikolojik süreçlerden geçmektedir (Aral ve Gürsoy 2007).

Eğitimsel sorunlar: Engelli bir çocuğa sahip olan aileler hem çocuğun, hem de kendilerinin eğitimi ile ilgili sorunlar yaşarlar. Ebeveynler bu duruma hazırlıksız yakalandıkları için, birçok hata yapabilirler. Bu nedenle öncelikle anne-babanın bu konuda bilgilendirilmeye ihtiyacı vardır. Bu bilgilendirme çalışmaları, engelli çocuğun engel çeşidi ve şiddeti gibi hastalığın kendine özgü özelliklerini ve neler yapılabileceğini kapsamalıdır. Çocuğun hastalığı hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan aileler sürekli bir arayış içerisine girerek, bu dönemde çocukları için çok önemli olan eğitimi ihmal etmektedirler. Bu süreç uzun süre devam ederse, çocukların gelişimlerinde kalıcı bozukluklar meydana gelebilmektedir. Ailelere gerekli bilgi ve yönlendirme yapıldığı zaman, rehabilitasyon ve eğitim daha kısa sürede başlayabilmektedir. Erken başlayan eğitim ve tedavi, eğitimci ve aile işbirliği ile ilgili olumlu gelişmeleri de beraberinde getirmektedir (Dinç 2003, Aral ve Gürsoy 2007).

2.3.4 Engelli çocuğu olan ailelerde kardeşler arası ilişkiler

Engelli bir kardeşle büyüme, diğer kardeşlerin yaşamlarında pek çok yönden değişikliğe yol açmakta, psikolojik uyum ve gelişimlerinde güçlükler yaratabilmektedir. Engelli bir kardeşi olan okul öncesi dönem çocukları bu durum karşısında şaşırabilir, üzülebilir ve kızabilir. Bu dönem çocukları engelli kardeşin fiziksel görünüşünü ya da davranışsal tepkilerini taklit edebilir. Okul öncesi dönemdeki normal gelişim gösteren çocuk engelli kardeşinden büyük ise anne-baba baskısını ve kardeş kıskançlığını yoğun bir şekilde yaşayabilir (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Okul döneminde ise çocuklar engelin görünümüne ve engelli kardeşinin yaşına bağlı olarak toplumun olumsuz tepkilerini model alabilirler. Bu dönem çocukları engelli kardeşlerinden utanabilir veya kendisi engelli olmadığı için suçluluk duygusu yaşabilir. Bazen kardeşlerine karşı koruyucu ve destekleyici bir davranış da geliştirebilir (Yıldırım 2005).

Engelli kardeşi olan ergenlik dönemindeki çocuklar engelli kardeşlerine gelecekte ne olacağını, toplumda engelli kardeşinin kabul görüp görmeyeceğini merak edebilir, gelecekte engelli kardeşlerinin sorumluluğu ve kendi çocuklarında da böyle bir engelin olup olmayacağı konusunda endişe duyabilirler. Yetişkinlik döneminde ise engelli bir kardeşe sahip olmak, engelli kardeşin bakımı, ona sahip çıkma, ilgilenme gibi bazı sorumlulukları da beraberinde getirebilmektedir. Bu da bireyde birtakım kaygılara neden olabilmektedir (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Bütün bunların sonucunda normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine yönelik duygusal tepkilerinin çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Genel olarak normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik duygusal tepkilerini aşağıdaki şekilde incelemek mümkündür. Bunlar;

Kızgınlık: Kolay gelişen bir duygudur. Engelli kardeşleri nedeniyle ebeveynlerinin sevgi ve ilgisini kaybettiklerini düşünen çocuklar kıskançlık hissedebilirler.

Düşmanlık: Kıskançlık duygularının yol açtığı doğal bir tepkidir. Engelli kardeşinin engel durumunu tüm sorunların kaynağı olarak görüp, engelli kardeşine karşı düşmanlık hissedebilir. Bu duygular fiziksel saldırganlık, alay etme şeklinde kendini gösterebilir (Aral ve Gürsoy 2007).

Suçluluk: Normal gelişim gösteren kardeşler sıklıkla suçluluk duyarlar. Fakat bu tepkiler ebeveynlerin gösterdiği suçluluk duygusundan farklıdır. Kardeşlerin suçluluk duyguları, engelli kardeşleri hakkındaki olumsuz duygularından kaynaklanabilir ya da engelli kardeşine kötü davranmasının bir sonucu olabilir.

Keder: Çocuklar, zihinsel engelli kardeşleri için keder duyarlar. Onların bu kederleri sıklıkla ebeveynlerinin üzüntüsünü yansıtır (Ahmetoğlu ve Aral 2004).

Korku: Normal gelişim gösteren kardeşler gelecekte kendilerinin ve çocuklarının zihinsel engelli olacağından, ileride engelli kardeşinin tüm bakım ve sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalacağından korkabilirler.

Utanma ve sıkıntı: Çocuk engelli kardeşinden utanabilir, onunla görünmekten çekinebilir. Araştırmacılar, bu durumun engelin derecesi, engelli çocuk ve kardeşinin yaşıyla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.

Depresyon: Engelli çocuğun varlığını kabullenemeyen çocuklar, akademik başarısızlık, içe kapanma gibi depresyon belirtileri gösterebilirler.

Reddetme: Normal gelişim gösteren çocuklar engelli kardeşlerini reddedebilirler. Genellikle reddetme, kardeşin durumundan dolayı sevgi ve ilgi göstermeme şeklinde görülebilir (Köse 2003).

Uzlaşma: Engelli olmayan kardeşlerin bazen uzlaştırıcı duruma geçtikleri ve aile tartışmalarında arabuluculuk görevi üstlendikleri görülmektedir.

Kabul: Birçok normal gelişim gösteren kardeş engelli kardeşine uyum sağlayabilmektedir. Bu çocukların, engelli kardeşleriyle arkadaşça bir tutum içerisine girdiği görülmektedir. Aile içinde engelli olmayan kardeşin rolü daima değiştiği için, bu tutum önemlidir (Baran ve İçöz 2001).

Engelli bir kardeşin varlığı, normal gelişim gösteren çocuk üzerinde olumlu etkiler de yaratabilir. Engeli bir kardeşle büyümek, normal gelişim gösteren çocuklara bireysel farklılıklara karşı anlayışlı olma, duyarlılık, sorumluluk, engelli kardeşin büyüme ve

gelişimine katkıda bulunmaktan dolayı gurur duyma, hoşgörölü olma gibi olumlu duygular da kazandırmaktadır (Girli 1995).

2.3.4.1 Engelli çocuğu olan ailelerde kardeşler arası ilişkileri etkileyen etmenler

Normal gelişim gösteren kardeşin, engelli kardeşine uyumunu ve tepkilerini doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkileyebilecek; ailenin özellikleri, dini inanışlar, anne-baba tutum ve beklentileri, engelli ve normal gelişim gösteren kardeşin bireysel özellikleri gibi çeşitli değişkenler bulunmaktadır. Bunlar;

Ailenin özellikleri: Ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik düzey olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Geniş ailelerde yaşayan kardeşler, çekirdek tipi ailelerde yaşayanlara göre engelli bir kardeşle yaşamaya daha kolay uyum sağlamaktadır. Çocuklardan birinin engelli olduğu iki çocuklu ailelerde, ebeveynler tüm umut ve beklentilerini diğer kardeşe bağlamaktadır. Geniş ailelerde ise, bu umut ve beklentiler birkaç çocuğa dağıtılır ve böylelikle tek bir çocuğun baskı altında kalması önlenmiş olur. Bu nedenle, geniş ailelerde normal gelişim gösteren çocuklar engelli kardeşleri ile ilgili olarak daha az utanma, sıkılma ve daha az sorumluluk hissederler (Ahmetoğlu ve Aral 2004, Zoylan 2005). Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi de, engelli çocuğa yönelik kardeş tepkilerini etkileyebilmektedir. Alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerde yaşayan kardeşlerin engelli bir kardeşe sahip olmaktan daha çok etkilendikleri görölmektedir. Alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin destek hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları ve ailenin engelli çocuğun bakımını diğer kardeşlere yüklemesi kardeşleri duygusal olarak zorlamaktadır (Köse 2003).

Ailenin sosyo-ekonomik durumunun düşük olduğu durumlarda dış kaynakların sınırlılığı nedeniyle aile kendi içsel kaynaklarına yönelmekte ve özellikle büyük kız kardeşlerden beklentiler artmaktadır. Özellikle büyük kız kardeş ev işlerini ve engelli kardeşin bakım ve sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalmaktadır. Bu durum büyük kız kardeşin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Girli 1995). Üst sosyo-ekonomik düzeydeki aileler ise engelli çocuğa yönelik hizmetlerden daha rahat yararlanmakta, bu

da aile bireylerini, özellikle kardeşleri duygusal açıdan rahatlatmaktadır. Üst sosyo-ekonomik düzeydeki kardeşlerin engelli kardeşin sorumluluğunu daha az üstlendikleri, dışarıdaki aktivitelere daha fazla katılım gösterdikleri ve arkadaşlarıyla daha fazla vakit geçirdikleri bulunmuştur (Dyson 1999).

Dini inanışlar: Dini aktiviteler içinde daha fazla bulunan annelerin, engelli bir çocuğa sahip olma stresiyle daha kolay başa çıktığı, kardeşlerin ise depresyon ve kaygı gibi olumsuz duygulardan daha az etkilendikleri görülmektedir (Yıldırım 2005).

Anne-baba tutum ve beklentileri: Çocuğun engeli ve engelli kardeşi kabullenmesi ile anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Anne-babaların engelli çocuğa bakış ve tepkide bulunuş şekli kardeş tepkilerini de etkilemektedir. Engelli çocuğu ve yaşam koşullarını kabul eden anne-babalara sahip kardeşler bu duruma daha kolay uyum sağlayabilmektedir. Çünkü engelli çocuğa karşı kabul edici, olumlu tutum gösteren anne-babalar engelli olmayan çocuklarına model oluşturmaktadırlar. Buna karşın engelli çocuğundan utanan, onu yük olarak gören, olumsuz davranan ve kaygılı olan anne-babaların normal çocuklarının engelli kardeşine karşı tutum ve davranışlarının da bu yönde olduğu saptanmıştır (Köse 2003, Yıldırım 2005).

Normal gelişim gösteren kardeşin özellikleri: Normal kardeşin engelli kardeşi kabullenmesinde ve kardeş ilişkilerinde normal kardeşin cinsiyeti, kardeşler arasındaki yaş farkı ve eğitim durumu gibi faktörler etkili olmaktadır. Engelli çocuk normal gelişim gösteren kardeşin karşıt cinsi olduğunda kardeşlerin psikolojik uyumunun daha olumlu olduğu saptanmıştır. Engelli çocukla aynı cinsiyete sahip olan diğer kardeş, engelli kardeşin varlığından daha çok etkilenmektedir. Bununla birlikte, engelli çocuğa sahip ailelerde büyük kız kardeşler engelli çocuğun bakımıyla ilgili olarak erkek kardeşlerden daha fazla sorumluluk üstlenmekte ve engelli kardeşin varlığından daha fazla etkilenmektedir (Zoylan 2005). Engelli kardeş ile olan ilişkilerde çocukların yaş farkı da etkili olabilmektedir. Çocukla engelli kardeşi arasındaki yaş farkı artıkça normal kardeşin duruma daha iyi uyum sağladığı görülmüştür. Normal kardeşin engeli anlayacak yaşta olmaması bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Yaşları

küçük olan normal gelişim gösteren çocuklar, daha büyük olan çocuklara kıyasla, engelli kardeşlerini reddetme hissine daha eğilimli olmaktadır (Girli 1995, Cuskelly and Gunn 2003). Eğitim düzeyi normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşine karşı davranışlarında tek başına etkili olmamakla birlikte, normal gelişim gösteren kardeşin eğitim düzeyinin yüksek olması engelli kardeşine karşı tutumlarını olumlu etkilemektedir (Köse 2003).

Engelli çocuğun özellikleri: Kardeşlerin kabullenme sürecinde, kardeş ilişkilerine etki eden faktörler arasında engelli çocuğun yaşı, engelin türü ve derecesi de önemlidir. Engelli çocuk büyüdükçe bakımı ve eğitimi ile ilgili sorunlar artmakta, bu durum da normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşiyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir (Yıldırım 2005). Engelin türü ve derecesi ile ilgili farklı bulgular mevcuttur. Bazı çalışmalar engel türünün kardeşin uyumunda önemli olduğunu ileri sürerken, bazı çalışmalar da önemli olmadığını, kardeşin engeli ne olursa olsun normal gelişen kardeşlerin benzer sorunları ve gereksinimleri olduğunu ileri sürmektedir (Girli 1995). Bununla birlikte, engelin şiddeti ne kadar büyük olursa, ailenin de engelli çocuğa o kadar çok zaman ve dikkat harcayacağı, normal kardeşleri de o derecede ihmal edecekleri ifade edilmektedir (Şenel 1995).

2.4 Kaynak Özetleri

Bu bölümde ebeveyn tutumları, kardeş ilişkileri ve zihinsel engelli çocuğa sahip aileler ile ilgili yurt içi ve yurt dışında yapılan çalışmalar tarih sırasına göre verilmiştir.

Ebeveyn tutumları ile ilgili kaynak özetleri

Mc Nally *et. al.* (1991), çalışmalarında annelerin çocuk yetiştirme deneyimlerinin zaman içerisinde değişim gösterip göstermediğini incelemiştir. Boylamlamasına yapılan çalışmada toplam otuz iki anneye, özgürlük-kontrol, olumlu- olumsuz etkileşimlerin ifadesi ve disiplin deneyimleri ile ilgili bilgileri içeren “Çocuk Yetiştirme Deneyimleri Raporu” sekiz yıllık bir zaman dilimi içerisinde, çocukları yedi-sekiz

yaşından on beş-on altı yaşına gelene kadar beş kez uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; annelerin davranış ve değerlerinde özellikle sekiz yaş döneminde önemli derecede bir denge gözlenmiştir. Çocukların yaşları büyüdükçe annelerin davranış ve değerlerinin değiştiği, anne-çocuk arasındaki etkileşimin daha olumsuz olduğu belirlenmiştir. Özellikle orta ergenlik çağında anne kontrolünün yaşla birlikte arttığı saptanmıştır.

Qitner and Oipari (1994), Amerika'daki farklı ebeveyn tutumlarının çocuk üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada veri toplama aracı olarak annelerin tuttuğu günlükler, telefon kayıtları ve ev mülakatları kullanılmıştır. Denek olarak, kronik rahatsızlığı olan iki yaşındaki çocuklar, anneleri ve dört- beş yaş arasındaki kardeşleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda; annelerin özellikle küçük çocuklarıyla ilgilendikleri, sağlıklı olan büyük çocuklarını ihmal ettikleri, ebeveynlerin bu tutumundan büyük kardeşlerin olumsuz yönde etkilendiği bulunmuştur. Sağlıklı büyük çocuklarda bazı psikolojik rahatsızlıklara rastlandığı belirlenmiştir.

Chen *et. al.* (2000), çalışmalarında Çin kültüründe otoriter anne davranışlarının anne çocuk ilişkisini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Araştırmaya iki yaşında çocuğu olan yüz altmış altı anne dâhil edilmiştir. Anne-çocuk ilişkisiyle ilgili veriler annelerin doldurdukları raporlardan alınmıştır. Ebeveynlik stratejileri, çocuk davranışları, çocukların annelerine olan reaksiyonlarıyla ilgili veriler gözlem yoluyla elde edilmiştir. Sonuçlar annelerin otoriter tutumlarının düşük güçlü ebeveynlik stratejileri ile ilişkili olduğu yönündedir. Anne davranışlarının çocuk davranışlarıyla ve ebeveynlik stratejileri ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucuna göre anne davranışları, anne-çocuk ilişkisine annesel davranışların çok üstünde katkı sağlayabilmektedir. Çalışma otoriter eğilimlerin çocuğun gelişimindeki önemi hakkında bir kanıt sağlamıştır.

Tudge *et. al.* (2000), çalışmalarında Amerika ve Rusya'daki ebeveynlerin çocuk yetiştirme değer ve inançlarını karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini okul öncesi dönemde ve okul çağında çocuğu olan yetmiş bir ebeveyn oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Çocuk Yetiştirme Değer ve

İnançlarını Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; eğitim düzeyi ve aylık gelir gibi değişkenlerin her iki ülkedeki ebeveyn tutumlarında etkili olduğu saptanmıştır. Eğitim düzeyi ve aylık geliri yüksek olan ebeveynlerin düşük olanlara göre çocuklarına daha fazla özgürlük verdikleri, daha az kontrol ve disiplin uyguladıkları saptanmıştır.

Suizzo (2002), çalışmasında Fransız annelerin kültürel yapıları ve çocuk yetiştirme tutumlarını incelemiştir. Çalışmada günlük bebek ve çocuk bakımı ile ilgili elli çeşit uygulamayı önem sırasına göre tespit etmeye yönelik bir anket hazırlanmış ve veriler dört yüz elli anne-babadan toplanmıştır. Araştırma sonucunda; ebeveynin yaşı, cinsiyeti, eğitim seviyesi ve dindarlığı bu durumu etkileyen en önemli faktörler olarak bulunmuştur. Ancak bu etmenlerin ciddi büyüklükte etkili olmadığını saptanmıştır.

Köse (2003), çalışmasında Lefkoşa’daki ilköğretim okullarına devam eden dokuz yaş çocuklarının anne tutumları ile kardeş ilişkileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın örneklemini Lefkoşa’daki ilköğretim okullarına devam eden dokuz yaşındaki yüz kırk yedi kız, yüz elli üç erkek çocuk ve onların anneleri oluşturmuştur. Araştırmada, aileler hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, annelerin tutumlarını belirleyebilmek amacıyla “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (P.A.R.I.)”, çocukların kardeş ilişkilerini belirleyebilmek amacıyla da “Kardeş İlişkileri Anketi” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; anne tutumlarının çocukların kardeşlik ilişkilerini önemli ölçüde etkilediği bulunmuştur.

Seçer vd. (2004), araştırmalarında anne tutumlarına göre okul öncesi dönemdeki çocukların ahlaki ve sosyal kural bilgilerinin farklılaşıp farklılaşmadığını incelemişlerdir. Araştırmanın çalışma evrenini Antalya il Milli Eğitim Müdürlüğü’ne bağlı özel ve resmi kurumların anaokulları ve anasınıflarına devam eden çocuklar ve anneleri oluşturmuştur. Anaokulu ve anasınıfına devam eden çocuklar arasından yansız atama yöntemi kullanılarak belirlenen toplam üç yüz iki çocuk ve annesi araştırma örneklemini olarak alınmıştır. Araştırmada annelerin tutumlarını belirlemek için “Aile

Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI)” ve çocukların ahlaki ve sosyal kural bilgilerini tespit etmek için Smetana tarafından geliştirilen resimler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; anne tutumlarının çocukların ahlaki ve sosyal kurallarla ilgili bilgi düzeylerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Akyıldız (2005), çalışmasında Zonguldak il merkezinde sıfır-altı yaş grubu çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını incelemiştir. Örneklem grubunu Zonguldak il merkezinde yaşayan sıfır-altı yaş grubu çocuğu olan toplam üç yüz seksen üç anne oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu” ve “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (P.A.R.I.)” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının yaş, meslek, sahip olduğu çocuk sayısı, eğitim seviyesi, çalışma durumu gibi değişkenlere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Ulusoy vd. (2005), çalışmalarında ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları ile gencin ergenlik döneminde yaşadığı problemler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ankara’da bulunan liselerin son sınıflarında okuyan toplam yedi yüz yirmi altı öğrenci araştırmanın örneklemi oluşturmuştur. Veri toplama amacıyla anket, gözlem ve mülakat kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları ile gencin ailesinin sosyal ve ekonomik durumu, aile içi ilişkiler ve aile içi şiddet, gencin etiketlenmesi, gencin hayatı yaşamaya değer bulmaması, gencin vücuduna zarar verme davranışı göstermesi, okula devamsızlığı, evden kaçma davranışı gibi değişkenler arasında anlamlı düzeyde ilişki saptanmıştır. Özellikle otoriteyi aşırı kullanan baskıcı ebeveynler ile hiç kullanmayan ilgisiz ebeveynlerin ergenlerinde davranış problemlerine daha çok rastlanmıştır.

Winsler *et. al.* (2005), çalışmalarında okul öncesi dönemde çocuğu olan elli altı anne ve babanın çocuk yetiştirme tutumları arasındaki benzerlikleri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda; izin verici ebeveyn tutumları arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Babaların, anneleri daha fazla demokratik ve izin verici, ancak daha az otoriter olarak gördükleri saptanmıştır. Annelerin kendilerini babalardan daha demokratik olarak

algıladıkları belirlenmiştir. Anne babanın tutumu benzer olduğunda eşin tutumunun daha doğru algılandığı ortaya konulmuştur.

Durmuş (2006), çalışmasında üç-altı yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin kişilik özellikleriyle anne baba tutumlarını bazı değişkenlere göre incelemiştir. Araştırmanın örneklemini, İstanbul Bakırköy ilçesinde SHÇEK'e bağlı özel anaokullarına devam eden üç-altı yaş arası çocukları olan üç yüz anne- baba oluşturmuştur. Araştırmada aileler hakkında bilgi toplayabilmek için araştırmacı tarafından hazırlanan “Anket Formu”, anne baba tutumlarını saptamak için “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (P.A.R.I.)”, kişilik özelliklerini belirlemek için de “Sıfat Tarama Listesi (ACL)” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, anne baba tutumları ile kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Demiriz ve Öğretir (2007), araştırmalarında alt ve üst sosyo-ekonomik düzeyde bulunan on yaş çocukların anne tutumlarını incelemiştir. Araştırma örneklemini yüz kırk üç kız, yüz elli yedi erkek olmak üzere toplam üç yüz çocuk oluşmuştur. Çocukların annelerine “Genel Bilgi Formu” ve “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği” uygulanmıştır. Araştırma sonunda; çocukların cinsiyetlerine göre anne tutumları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, alt sosyo- ekonomik düzeydeki annelerin daha koruyucu oldukları, annelik rolünü daha fazla reddettikleri, aile içinde daha geçimsiz oldukları ve daha sıkı disiplin uyguladıkları görülmüştür. Yine araştırma sonucuna göre aşırı koruyucu ve sıkı disiplin boyutundaki annelerin çocuk sayısına göre farklı tutumlar sergiledikleri bulunmuştur. Çalışmayan annelerin çalışan ve emekli olan annelere göre daha fazla aşırı koruyucu oldukları ve daha fazla sıkı disiplin uyguladıkları, emekli olan annelerin çalışan ve çalışmayan annelere göre daha fazla annelik rolünü reddettiği ve geçimsizlik boyutundan daha yüksek puan aldıkları saptanmıştır. Ayrıca, sıkı disiplin boyutu ile diğer boyutlar arasında güçlü bir ilişki belirlenmiştir.

Sarı (2007), çalışmasında anasınıfına devam eden beş-altı yaş grubu çocukların, annelerinin çocuk yetiştirme tutumlarının, çocuğun sosyal uyum ve becerilerine etkisini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini Ankara iline bağlı merkez ilçelerde bulunan

resmi ve özel anaokullarına devam eden beş-altı yaş grubu çocukların anneleri oluşturmuştur. Araştırmada aile hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, çocuk yetiştirme tutumlarını belirleyebilmek amacıyla “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği”, çocukların sosyal uyumlarını belirlemek için “Sosyal Uyum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile çocuğun sosyal uyum ve becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Tabak (2007), çalışmasında ilköğretim birinci kademedeki öğrenim gören yedi-on bir yaş grubu çocuklar arasında saldırganlık, içe kapanıklık, kekemelik, dikkat eksikliği ve hiperaktivite davranış sorunlarından en az birini yaşayan çocukların anne-baba tutumlarını incelemiştir. Araştırmaya Afyonkarahisar il merkezindeki yirmi ilköğretim okulunun birinci kademesinde okuyan yüz kırk üç çocuğun anne ve babası dâhil edilmiştir. Araştırmada anne-baba hakkında bilgi elde edebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, çocuk yetiştirme tutumlarını belirleyebilmek amacıyla da “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; anne-babalardan % 72,1’inin ev kadınlığını reddetme tutumunu, % 68,9’unun aşırı koruyucu tutumu benimsediği saptanmıştır. Salıdırganlık, içe kapanıklık, kekemelik, dikkat eksikliği ve hiperaktivite sorunu yaşayan çocukların anne babalarından aşırı koruyucu tutum sergileyenlerin en fazla, geçimsizlik tutumu sergileyenlerin ise en az olduğu saptanmıştır. Ayrıca, çocuğun yaşadığı davranış sorunları ile anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Kardeş ilişkileri ile ilgili kaynak özetleri

Brody *et. al.* (1994), orta çocukluktan ergenlik dönemine kadar dört yıl boyunca kardeşler arasındaki ilişkilerin niteliğindeki değişikliklerin sebebini açıklayabilmek amacıyla bir model geliştirmişlerdir. Küçük kardeşlerin dört-dokuz yaş, büyük kardeşlerin altı- on bir yaş arasında olduğu, yetmiş bir ailenin katıldığı çalışmada kardeş ilişkilerini belirlemek amacıyla “Kardeş İlişkileri Ölçeği”, çocukların mizaçlarını belirlemek amacıyla “Mizaç Değerlendirme Formu” ve ebeveynler arası çatışmaları

belirlemek amacıyla da “Q Leary-Porter Ölçeği” kullanılmıştır. Ayrıca çocukların ebeveynleri ile etkileşimleri araştırmacılar tarafından haftalık olarak videoya kaydedilerek, olumlu ve ya olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda; çocukların yaşları büyüdükçe olumlu kardeş ilişkilerinde artma ve olumsuz kardeş ilişkilerinde azalma saptanmıştır. Ayrıca çocuk-ebeveyn ve kardeş ilişkilerinde çocukların mizaçlarının etkili olduğu belirlenmiştir.

Apaliçi (1996), çalışmasında yaygın gelişimsel bozukluğu olan bir kardeşe sahip çocukların psikolojik uyumunu (depresyon, benlik kavramı, davranış sorunları ve sosyal uyum) ve kardeşler arası etkileşim sürecini (kardeş ilişkilerinin niteliği, ebeveyn tutumunda algılanan fark, bakım ve ev işleri) incelemiştir. Çalışmaya yaygın gelişimsel bozukluğu olan kardeşe sahip yirmi dokuz, normal gelişim gösteren kardeşe sahip yirmi dokuz olmak üzere toplam elli sekiz ağabey ve abla dâhil edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; ağabey- ablalar ve annelerin doldurdıkları anket sonuçlarına göre yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşlerinde daha yüksek depresyon ve daha düşük benlik saygısı saptanmıştır. Davranış sorunları ve sosyal uyum bakımından engelli kardeşi olan ve olmayan kardeşler arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Kardeşler arası çatışmada gruplar arası farklılık görülmemiştir.

Hetherington *et. al.* (1999), çalışmalarında üvey olmayan aileler ile üvey ailelerdeki ergenlik çağındaki kardeşlerin uyumlarını ve aile ilişkilerini incelemişlerdir. Aile ilişkileri ve kardeşlerin uyumları, annelerden, babalardan ve kardeşlerden elde edilen anket ve görüşme ölçülerinin ve evde aile içi etkileşiminin gözlemlenmesi sonucunda elde edilen ölçülerin kullanılması ile değerlendirilmiş ve bu veriler aile türü ve cinsiyet farklılıkları açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda; aile ilişkileri ve ergenlik çağındaki kardeşlerin uyumları açısından üvey olan ve olmayan aileler arasında farklılıklar saptanmıştır.

Kılıçaslan (2001), çalışmasında aile fonksiyonlarının ve algılanan farklılaşmış anne-baba yaklaşımlarının kardeş ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini, altmış bir kız ve altmış altı erkek öğrenci olmak üzere toplam yüz yirmi

yedi ilkokul öğrencisi ve büyük kardeşleri ile anneleri oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Tarama anketi”, çocukların algıladıkları kardeş ilişkilerini belirleyebilmek amacıyla “Kardeş İlişkileri Anketi”, farklılaşmış anne-baba yaklaşımlarını belirleyebilmek amacıyla “Farklı Deneyimlere Dayanan Kardeş İlişkileri Envanteri”, aile fonksiyonlarını saptamak amacıyla da “Aile Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; babaların algılanan farklılaşmış yaklaşımında ve kardeşlerin ilişkilerinde kardeşlerin cinsiyet ve doğum sıralarına göre farklılıklar bulunmuştur. Anneler tarafından algılanan aile fonksiyonları ile kardeşler arasında anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır.

Howe *et. al.* (2002), İngilizce konuşan orta sınıftaki ailelerin anaokuluna giden çocuklarıyla yaptıkları çalışmalarında toplam kırk çocuğa ulaşmışlardır. Araştırmada “Kardeş Davranışı ve Duygu Anketi” ni kullanarak kardeş ilişkilerinde çatışmaya sebep olan etkenleri incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara çatışma faktörlerinde öfke ve içsel durumun karar verme stratejileriyle ilişkili olduğu, daha da önemlisi çatışma konularında varılan çözümlerin hem oyun, hem de tartışma esnasında uygulanan dil kullanımı ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Feinberg *et. al.* (2003), iki yıl boyunca ergenlikte kardeş ve aile ilişkilerinin niteliğindeki değişim çerçevesinde, kardeşler arasındaki farklılığı araştırmıştır. Araştırmaya orta sosyo- ekonomik düzeye sahip ailelerdeki ilk ve ikinci doğan kardeşler dâhil edilmiştir. Araştırmada ilk doğan çocuk için ortalama yaş on dört, ikinci doğan çocuk için on iki olarak alınmıştır. Çocuklar ile ilgili veriler ev görüşmeleri yapılarak toplanmış, elde edilen sonuçlar kardeş farklılığı teorisi ile tutarlı bulunmuştur. Araştırma sonucunda; aile-çocuk ilişkisinde çatışmanın aksine uyum ve ilişkilerde sıcaklık saptanmış, elde edilen bulgular kardeşler arasındaki farklılığın olumlu yönü ile bağlantılı bulunmuştur.

Pike and Poria (2003), çalışmalarında kardeşlik ve arkadaşlık ilişkilerinin benzer özellikleri taşıyıp taşımadığını araştırmışlardır. Araştırmaya ebeveynleriyle beraber on iki - on beş yaşlarında aynı cinsiyetteki iki yüz on iki çocuk dâhil edilmiştir.

Araştırmada tüm aile bireylerine, çocuk hakkında bilgi veren form ve anketler uygulanmış, çocuklara ise” Arkadaşlık İlişkileri Anketi” ve “ Kardeş İlişkileri Envanteri” uygulanmıştır. Ölçme araçlarından elde edilen bilgiler sonucunda, genetik yapı ve paylaşılan çevrenin kardeş ilişkilerini etkilediği, benzer karakter ifadelerinin hem arkadaşlık, hem de kardeşlik ortamında görüldüğü belirlenmiştir.

Akalın (2005), çalışmasında dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) olan çocukların abla ve ağabeylerinin sosyal beceri düzeyleri ve kardeş ilişkilerinin niteliği ile DEHB’nun bu değişkenler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini, yaşları on-on altı arasında değişen, yarısı DEHB olan bir kardeşe, diğer yarısı da normal gelişim gösteren bir kardeşe sahip altmış abla-ağabey ve onların anneleri oluşturmuştur. Araştırmada aileler ve çocuklar hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, çocuk ve gençlerin sosyal yeterlik alanları ve sorun davranışlarını anne babalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirmek amacıyla “Çocuklar ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği” ve kardeş ilişkilerini belirlemek amacıyla “Kardeş İlişkileri Anketi” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; DEHB olan kardeşe sahip çocuklar ile normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocukların sosyal beceri düzeyleri ve kardeş ilişkileri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler ile ilgili kaynak özetleri

Margalit (1991), çalışmasında zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin tutumlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırmanın örneklemini sekiz-on dört yaşları arasında zihinsel engelli çocuğa sahip kırk ebeveyn ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip kırk ebeveyn olmak üzere toplam seksen ebeveyn oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu” ve “Ebeveyn Tutumu Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarına karşı daha nazik, koruyucu ve sabırlı davrandığı, normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin ise çocuklarına daha sabırsız davrandıkları ve daha çabuk kızdıkları saptanmıştır.

Girli (1995), çalışmasında zihinsel engelli kardeşi olan çocukların kardeşlerini kabul ve kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı ve kaygı düzeyleri ile psikolojik sorunlarıyla ilişkili olup olmadığını araştırmıştır. Araştırmanın örneklemini zihinsel engelli kardeşi olan elli çocuk, normal gelişim gösteren kardeşi olan elli çocuk olmak üzere toplam yüz çocuk oluşturmuştur. Araştırmada zihinsel engelli çocuk, kardeş ve ailesi hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, zihinsel engelli kardeşe sahip çocukların kardeşlerine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla “Engelli Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği”, kaygı düzeylerini belirlemek için “Aile Kaygı Düzeyi ve Psikolojik Durumlarını Anlama Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; zihinsel engelli kardeşi olan çocuklar ile normal gelişim gösteren çocukların engellilere yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Zihinsel engelli kardeşe sahip çocukların kardeşlerini kabul ve kaygı düzeyleri ve psikolojik durumlarının ise sadece cinsiyete göre farklılaştığı saptanmıştır.

Ayvaz (1996), çalışmasında özürlü çocukları olan anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarını normal çocuklu anne-babalarla karşılaştırarak incelemiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Aile Bilgi Formu”, “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği (P.A.R.I)” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarına karşı daha aşırı koruyucu olduğu bulunmuştur. Annelerin puanları babaların puanlarından daha yüksek çıkmıştır. Normal çocuğa sahip ebeveynlerin ise sıkı disiplin boyutundan aldıkları puanlar engelli çocuğa sahip ebeveynlerin puanlarından daha yüksek bulunmuş, ebeveyn tutumlarının eğitim durumu, yaş, engelli çocuğun engelinin şiddeti gibi değişkenlerden etkilendiği saptanmıştır.

Floyd and Gallagher (1997), çalışmalarında engelli çocuk varlığının ve çocuklardaki davranış problemlerinin ailedeki diğer bireyleri nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Araştırma zihinsel engelli çocuğa sahip aileler ve kronik hastalığı olan çocukların aileleri ile yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak, “ Kaygı ve Endişe Ölçme Aracı” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin, kronik hastalığı olan çocukların ailelerine oranla gelecek ile ilgili duydukları endişenin fazla

olmasından dolayı daha fazla stres sahip oldukları bulunmuştur. Yine aynı çalışma sonucunda, engelli çocuğa yönelik sorumlulukların büyük bir çoğunluğunu annelerin üstlendikleri saptanmıştır. Ayrıca her iki gruptaki çocukların davranış problemleri azaldıkça ailelerdeki olumsuz duyguların ve stres düzeylerinin de azaldığı bulunmuştur.

Küçüker (1997), zihinsel engelli kardeşe sahip çocukların zihinsel engele ilişkin bilgi düzeylerini ve engelli kardeşlerine yönelik tutumları üzerinde bilgi verici psikolojik danışmanlık programının etkilerini incelemiştir. Araştırmaya, on üç - on beş yaşları arasındaki otuz iki çocuk dâhil edilmiştir. Deney grubundaki kardeşlere, haftada iki saat süre ile dokuz oturumdan oluşan bilgi verici psikolojik danışmanlık programı uygulanmıştır. Programda kardeşlere, zihinsel engele ilişkin bilgi verilmiş ve engelli bireyleri anlamalarına yardımcı olacak yaşantısal etkinliklere katılmaları sağlanmıştır. Bunun yanı sıra kardeşlerin, engelli bir kardeşe sahip olmaya ilişkin duygu, düşünce ve yaşantılarını paylaşmalarına olanak sağlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, psikolojik danışmanlık programının, çocukların engelli kardeşlerine yönelik tutumları ve engeline ilişkin bilgi düzeyleri üzerinde olumlu yönde etkili olduğu bulunmuştur.

Dyson (1999), çalışmasında zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan çocukların psiko-sosyal durumlarını, benlik gelişimlerini ve ailelerini karşılaştırmıştır. Araştırmada kardeşlerin davranışlarını ve sosyal yeterliliklerini belirlemek için Achenbach'ın "Çocuk Davranış Ölçeği", kardeşlerin benlik saygılarını belirlemek için "Piers-Harris Benlik Kavramı Ölçeği", ailenin destek kaynaklarını ve streslerini belirlemek için "Aile Destek Ölçeği ve Kaygı ve Kaygı Kaynakları Ölçeği", aile içi ilişkileri belirlemek için "Aile Ortamı Ölçeği" ve ailelerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla da araştırmacı tarafından hazırlanan "Genel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan çocukların kendine güven, sosyal yetenek ve davranış uyum seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, ancak zihinsel engelli kardeşi olan çocukların psiko-sosyal durumları ile ebeveynlerin stresleri, aile sosyal desteği ve aile durumları arasında ilişki bulunduğu saptanmıştır. Aile sosyal desteği geniş olan, ebeveynsel stres seviyeleri daha düşük olan ve daha olumlu aile ilişkileri olan çocukların daha yüksek düzeyde kendine güvendiği, daha çok sosyal yetenek ve daha az davranış problemleri gösterdiği bulunmuştur.

Fisman (2000), çalışmasında yaygın gelişimsel bozukluk, down sendromu ve normal gelişim gösteren çocukların kardeşleri hakkında üç yıl süren boylamsal bir araştırma yapmıştır. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan kırk altı kişi, Down Sendromu olan kırk beş kişi ve herhangi bir engeli olmayan kırk altı kişi olmak üzere yüz otuz yedi kişi araştırmanın başlangıç örneklemini oluşturmuştur. Üç yıl sonra toplam örneklem sayısı yüz yirmi yediye düşmüştür. Araştırma başladığında engelli çocuklar dört-on sekiz yaş arası, kardeşler ise sekiz- on altı yaş arasındadır. Kardeşin uyumunun araştırıldığı çalışmada değişkenler, kendilik algısı, sosyal destek ve kardeş ilişkileridir. Kardeş ilişkilerini değerlendirmek amacıyla “Kardeş ilişkileri Anketi” kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşlerinde daha fazla uyum problemlerine rastlanmıştır. Aynı zamanda bu problemi olan çocukların ebeveynlerinde daha fazla stres ve depresyon saptanmıştır..

Şahin (2000), çalışmasında engelli çocukları olan annelerin çocuklarına karşı tutumlarının, çocuklarının yeterlilik alanları ve sorun davranışları üzerine etkisini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini Ankara il merkezinde ikamet eden resmi ve özel eğitim kurumlarına devam eden mental retardasyon tanılı, down sendromlu, işitme engelli, dil-konuşma problemi olan, cerebral palsili, otizm tanılı ve öğrenme güçlüğü olan çocukların aileleri ile, hastanelerin genetik, pediatrik nöroloji, kulak-burun-boğaz, ortopedi, fizik tedavi ve rehabilitasyon ile ilgili bölümlerine başvuruda bulunan aileler olmak üzere toplam iki yüz doksan altı anne ve yedi-on iki yaş grubu çocukları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Aile Bilgi Formu”, “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği” ve “4-18 Yaş Çocuk ve Gençlerde Davranış Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; engelli çocukların annelerinin çoğunun koruyucu tutuma sahip olduğu, örneklemdaki çocukların davranışları ile çocuklarının tanıları arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Baran ve İçöz (2001), çalışmalarında zihinsel engelli bir çocuğa sahip aile bireylerinin kaygı düzeylerini incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini beş-on bir yaşları arasında down sendromu dışında zihinsel engel tanısı konulan elli dört engelli çocuğun anne-babası ve dokuz- on üç yaşları arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Aile Kaygı ve Endişe Düzeyini

Ölçme Aracı” ve “Genel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; annelerin kaygı düzeyinde engelli çocuğun eğitime başlama yaşının, ilk tıbbi tanı zamanının, annenin yaşının, babaların kaygı düzeyinde doğum sırasının, kardeş sayısının, tanı hakkında bilgilendirilme durumunun, kardeşlerin kaygı düzeyinde ise engelli çocuğun yaşının, problem durumunun ve kardeşin yaşının etkili olduğu saptanmıştır.

Kaminsky and Dewey (2001), çalışmalarında otistik çocukların kardeşlik ilişkilerini down sendromlu çocuklar ve normal gelişim gösteren çocukların kardeşlik ilişkileri ile karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırmaya yaşları sekiz-on sekiz arasında değişen, her iki gruptan otuz çocuk olmak üzere toplam doksan çocuk dâhil edilmiştir. Araştırmada kardeş ilişkilerini belirlemek amacıyla Kardeş İlişkileri Anketi, otizmin derecesini belirlemek amacıyla “Gilliam Otizm Değerlendirme Ölçeği”, çocukların davranışlarını değerlendirmek amacıyla da “Vineland Uyumlu Davranış Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; down sendromlu ve otistik çocukların kardeşlik ilişkilerinin ve sosyal bağlarının daha zayıf olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte otistik ve down sendromlu çocukların kardeşlerinin, karşılaştırma yapılan normal çocuklara nazaran kardeşlerini daha çok takdir ettikleri, ilişkilerinde daha az tartıştıkları bulunmuştur.

Mutua and Dimitrov (2001), zihinsel engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin çocuklarının gelecekteki durumları hakkındaki beklentilerini, engelin türü ve şiddetinin bu beklentilerdeki değişimlerini incelemişlerdir. Araştırmanın örnekleme Kenya’da kırsal bölgede ve kentte yaşayan engelli çocuğa sahip olan altmış yedi anne ve baba dâhil edilmiştir. Veri toplama aracı olarak sorumluluk, toplumsal yer edinme, çocukların eğitimsel başarılarına yönelik likert tipi anketler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; ağır derecede zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarının gelecekteki durumları hakkındaki beklentileri, orta ve hafif derecede zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlere göre daha düşük olduğu saptanmıştır. Ayrıca, engel türünün anne ve babaların çocuklarının gelecekteki durumları hakkındaki beklentilerinde etkili olmadığı bulunmuştur.

Ratogi (2002), çalışmasında engelli çocuğa sahip annelerin engelli çocuklarına karşı tutumlarını incelemiştir. Araştırmanın örneklemini zihinsel engelli çocuğa sahip yirmi, işitme engelli çocuğa sahip yirmi ve görme engelli çocuğa sahip yirmi anne olmak üzere toplam altmış anne oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Anne Tutumu Belirleme Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; zihinsel engelli çocuğa sahip annelerle diğer annelerin tutum puanlarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Cuskelly and Gunn (2003), çalışmalarında annelerin, babaların ve kardeşlerin bakış açılarından down sendromlu çocukların kardeş ilişkilerini incelemiştir. Araştırmaya down sendromlu kardeşi olan elli dört çocuk ve normal gelişim gösteren kardeşi olan elli üç çocuk katılmıştır. Çalışmada Kardeş Davranış Envanteri, anneler-babalar ve kardeşler tarafından ayrı ayrı doldurulmuştur. Araştırma sonucunda; down sendromlu çocukların kardeşlerinde, kardeş ilişkilerinin birçok yönü açısından diğer çocuklardan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Dinç (2003), çalışmasında zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının kişisel hijyen hakkındaki bilgi ve uygulamalarını incelemiştir. Araştırmanın örneklemini Ankara belediye sınırları içinde eğitim veren beş öğretilbilir zihinsel engelli okulunda öğrenim gören toplam iki yüz kırk yedi öğrencinin annesi oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen soru kâğıdı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; kişisel hijyenle ilgili istendik davranış geliştirmede hem annenin, hem de çocuğun yetersiz kaldığı görülmüştür. Annelerin çocuklarının kişisel hijyen uygulamalarına ilişkin bilgi düzeyinin yeterli olmadığı saptanmıştır.

Akçora (2004), çalışmasında eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının gittikleri okul türü, kaygı ve başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın örneklemini İstanbul il sınırları içerisinde yer alan ilköğretim okullarında kaynaştırma eğitimi alan, özel sınıfta eğitim alan ve bir özel eğitim kurumuna devam eden çocukların anneleri oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, “Durumluk ve

Sürekli Kaygı Envanteri” ve “Sorunlarla Baş Etme Yaklaşımı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda; eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin sürekli kaygı düzeylerinin, durumluk kaygı düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Annelerin % 79,9’nun çocuklarına verilen eğitimden memnun oldukları belirlenmiştir. Ayrıca, annelerin büyük çoğunluğunun problemlerle baş etmede akılcı yaklaşımı tercih ettikleri saptanmıştır.

Ahmetoğlu ve Aral (2004), çalışmalarında zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerini anne ve kardeş algılarına göre incelemişlerdir. Araştırmaya Edirne il merkezinde bulunan Trakya Üniversitesi Zihin ve Hareket Özürlü Çocuklar İçin Eğitim, Araştırma ve Uygulama Merkezi’ne kayıtlı iki yüz elli altı zihinsel engelli çocuğun, sekiz-on sekiz yaşları arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri ve anneleri olmak üzere toplam beş yüz on iki birey dâhil edilmiştir. Araştırmada, engelli çocuk ve ailesi hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, kardeş ilişkilerini belirlemek amacıyla “Kardeş Problemleri Anketi” ve “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; normal gelişim gösteren kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin nazik olma, uzak durma-çekinme, empati, fiziksel saldırganlık boyutlarından aldıkları puan ortalamalarında kardeş ve anne algılamalarına göre anlamlı farklılık olmadığı bulunurken, birliktelik-ilgili olma boyutunda kardeş ve anne algılamaları arasındaki farklılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Pilowsky and Yirmiye (2004), çalışmalarında otizm, zihinsel gerilik ve gelişimsel dil rahatsızlığı olan kardeşe sahip çocukları karşılaştırarak, sosyal-duygusal uyumlarını, davranış problemlerini, sosyal becerilerini ve kardeş ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Weinberger Uyum Envanteri” ve “Çocuk Davranış Anketi” kullanılmıştır. Çocuklar cinsiyet, yaş, IQ, doğum sırası, stres seviyeleri gibi değişkenlere göre karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda; otizmlili bir kardeşe sahip çocuklarda stres ve sosyal-duygusal uyum sorunlarının daha fazla olduğu saptanmıştır.

Yıldırım (2005), çalışmasında farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın örneklemini, Ankara il sınırları içerisinde on altı ayrı özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde özel eğitim alan öğrenme güçlüğü, mental retarde, cerebral palsy, mental motor retarde, down sendromu ve otizm tanısı almış çocukların on-on yedi yaş aralığındaki normal gelişim gösteren kardeşleri olmak üzere toplam iki yüz yirmi sekiz kardeş oluşturmuştur. Çalışmada, normal gelişim gösteren çocukların farklı engel tanısı almış kardeşleri ile ilişkilerini ölçmek amacıyla “Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği”, çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerini ölçmek amacıyla da “Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ayrıca, çocuklara ve engelli kardeşlere ait demografik bilgileri elde edebilmek için araştırmacı tarafından hazırlanmış “Çocuk ve Kardeş Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda tanı, cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, engel derecesi ve ailedeki birey sayısı gibi değişkenler ile normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşiyle ilişkisi açısından anlamlı farklılık bulunurken, aynı değişkenler ile normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşini kabullenmesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Zoylan (2005), çalışmasında engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerini incelemiştir. Araştırmaya, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alan down sendromlu ve otistik çocukların on iki-yirmi üç yaş arasındaki kardeşleriyle, bu kurumların bulunduğu illerde öğrenim gören engelli kardeşe sahip olmayan aynı yaş grubundaki ergenlerden toplam yüz yedi kişi dahil edilmiştir. Araştırmada engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerini belirleyebilmek için “Kardeş İlişkileri Anketi” ve araştırmacı tarafından geliştirilen “Bilgi Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; engelli kardeşi olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Engelli olmayan kardeşe sahip bireyler, engelli kardeşe sahip gruba göre Kardeş İlişkileri Anketi’nin “çatışma” ve “rekabet” alt boyutlarından daha yüksek puan almışlardır. Anketin diğer boyutlarında gruplar arası farklılaşma görülmemiştir. Kardeş ilişkileri üzerinde sadece kardeşin cinsiyeti ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerinin anlamlı bir etki gösterdiği bulunmuş, diğer değişkenlerin herhangi bir etkisi görülmemiştir.

Ravindranodan and Raju (2007), çalışmalarında kırsal kesimde ve kentte yaşayan zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin tutumlarını karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini yirmi beş- elli yaşları arasındaki toplam yüz ebeveyn oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Genel Bilgi Formu” ve “Ebeveyn Tutumu Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; din inanç, eğitim ve gelir düzeyi gibi değişkenlerle ebeveyn tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca kırsal kesimde yaşayan ebeveynlerle kentte yaşayan ebeveynlerin tutum puanlarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Sayın (2007), çalışmasında zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin yedi-on beş yaş arasındaki çocuklarının toplumsal cinsiyet rollerine yaklaşımlarını ve görüşlerini incelemiştir. Araştırmanın örneklemini Ankara il merkezinde bulunan yedi- on beş yaş arasında zihinsel engelli çocuğa sahip yetmiş iki anne-baba ve yedi-on beş yaş arasında normal gelişim gösteren çocuğa sahip yetmiş iki anne-baba olmak üzere toplam yüz kırk dört kişi oluşturmuştur. Araştırmada anne-babaların, çocuklarının toplumsal cinsiyet rollerine yaklaşımlarını belirlemek amacıyla “BEM Cinsiyet Rol Envanteri” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; zihinsel engelli çocuğa sahip anne-babalar ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip anne-babaların çocuklarının toplumsal cinsiyet rollerine yaklaşım ve görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Upadhyay and Havalappanavar (2007), çalışmalarında zihinsel engelli çocuğa sahip eşinden boşanmış ebeveynlerle, zihinsel engelli çocuğa sahip evli ve beraber yaşayan ebeveynlerin stres durumlarını ve çocuklarına karşı tutumlarını karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini eşinden boşanmış yetmiş yedi ebeveyn, evli ve eşiyle birlikte yaşayan yetmiş yedi ebeveyn olmak üzere toplam yüz elli dört ebeveyn oluşturmuştur. Araştırmada ebeveynlerin stres durumlarını belirlemek amacıyla “Stres Durum Ölçeği”, zihinsel engelli çocuklarına karşı tutumlarını belirlemek amacıyla da araştırmacı tarafından hazırlanan “Tutum Belirleme Formu” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; eşinden boşanmış ebeveynlerin daha fazla strese sahip oldukları ve çocuklarına karşı daha olumsuz tutum sergiledikleri belirlenmiştir.

İçmeli vd. (2008), çalışmalarında zihinsel özürlü çocukları olan ebeveynler ile sağlıklı çocuklara sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarını karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini ilköğretim alt sınıfında ve özel rehabilitasyon merkezlerinde eğitim gören zihinsel engelli elli çocuğun ailesi ile, normal eğitim gören otuz sağlıklı çocuğun ailesi oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak “Anket Formu” ve “Aile Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda özürlü çocuğu olan ebeveynlerin %24’ünün suçluluk ve pişmanlık duyduğu, %14’ünün isyan ve yılgınlık yaşadığı, %20’sinin çaresizlik ile çocuklarına yeterli sabır ve anlayışı göstermediği bulunmuştur. Ayrıca özürlü çocukların psikolojik yardım alıyor olması, babanın çalışmıyor olması ve annenin çalışıyor olması gibi değişkenlerin “davranış kontrolü” alt boyutlarını anlamlı düzeyde etkilediği saptanmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada, zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışlarının incelenmesi, etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi, anne tutumları ile kardeş davranışları arasındaki ilişkinin saptanması amaçlanmıştır.

3.1 Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini, Ankara il merkezinde yaşayan zihinsel engelli çocukların anneleri ve bu çocukların normal gelişim gösteren kardeşleri oluşturmaktadır.

Araştırmaya 2007- 2008 eğitim-öğretim yılında Ankara il merkezinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı dokuz özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden beş-on beş yaşları arasındaki doksan dört zihinsel engelli çocuğun anneleri ile bu çocukların dokuz-on yedi yaş arasındaki normal gelişim gösteren kardeşleri dâhil edilmiştir.

Zihinsel engelli çocukların devam ettikleri merkezler ile cinsiyetlerine göre dağılımları Çizelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.1 Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların devam ettikleri merkezler ile cinsiyetlerine göre dağılımları

Özel Eğitim Merkezleri	Kız	Erkek	Toplam
Açelya Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	4	4	8
Aygüneş Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	6	4	10
Durum Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	3	5	8
Emel Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	8	4	12
Gama Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	7	6	13
Keçiören Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	6	5	11
Mucize Hayatlar Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	8	6	14
Örs Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	5	6	11
Sezgi Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	4	3	7
Toplam	51	43	94

Örnekleme dâhil edilen ilçeler; Etimesgut, Keçiören, Mamak ve Sincan'dır. Araştırma kapsamına girecek olan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri seçilirken orta sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerin yaşadığı ilçeler olmasına dikkat edilmiştir. Örneklemin belirlenmesi amacıyla saptanan merkezlerle önceden yüz yüze görüşülerek araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın örneklemi oluşturulurken, ailelerin tam aile olmasına, anne, baba ve kardeşlerin öz olmasına ve ailede tek engelli çocuğun bulunmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca ailede birden fazla normal gelişim gösteren kardeşin olması durumunda, araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve tercihen en büyük yaştaki kardeş dâhil edilmiştir.

Örneklemi oluşturan zihinsel engelli çocukların demografik özelliklerine göre dağılımı Çizelge 3.2'de, annelerin demografik özelliklerine göre dağılımı Çizelge 3.3'de ve kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımı Çizelge 3.4'de verilmiştir.

Çizelge 3.2 Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların demografik özelliklerine göre dağılımı

Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kız	51	54.3
Erkek	43	45.7
Toplam	94	100.0
Yaş		
5-8	33	35.1
9-12	33	36.1
13-15	28	28.8
Toplam	94	100.0
Doğum Sırası		
İlk	24	25.5
Orta	28	29.8
Son	42	44.7
Toplam	94	100.0
Engelin Derecesi		
Ağır	18	19.1
Orta	37	39.4
Hafif	39	41.5
Toplam	94	100.0
İlk Tıbbi Tanı Zamanı		
Doğar doğmaz	22	23.4
0-6 ay	23	24.5
7-12 ay	15	16.0
13 ay ve üzeri	34	36.1
Toplam	94	100.0
Eğitime Başlama Yaşı		
0-12 ay	24	25.5
13-24 ay	13	13.8
25-36 ay	17	18.1
37 ay ve üzeri	40	42.6
Toplam	94	100.0
Öğrenim Durumu		
Kaynaştırma+Özel Eğitim	39	41.5
Özel Eğitim	55	58.5
Toplam	94	100.0

Çizelge 3.2 incelendiğinde; araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların %54.3'ünün kız, % 45.7'sinin erkek olduğu, % 36.1'inin dokuz-on iki, % 28.8'sinin on üç- on beş yaş grubunda olduğu, % 25.5'inin ilk çocuk , % 44.7'sinin son çocuk olduğu, %19.1'inin ağır seviyede, %39.4'ünün orta seviyede, % 41.5'inin hafif seviyede zihinsel engelli olduğu, % 23.4'üne doğar doğmaz, %36.1'ine 13 aylık ve ya daha

fazlayken tanı konulduğu, % 25.5'inin 0-12 ay arasında, % 42.6' sının 37 ay ve üzerinde eğitime başladığı , %41.5'nin özel eğitim merkezinde sürdürdükleri özel eğitim takip programının yanı sıra bir ilköğretim bünyesinde kaynaştırma programına devam ettikleri, %58.5'nin sadece özel eğitim merkezinde eğitim aldıkları görülmektedir.

Çizelge 3.3 Araştırmaya dâhil edilen annelerin demografik özelliklerine göre dağılımı

Demografik Özellikler	n	%
Yaş		
30 ve altı	7	7.4
31-40 yaş	61	64.9
41 yaş ve üzeri	26	27.7
Toplam	94	100.0
Öğrenim Düzeyi		
Okuryazar değil	10	10.6
Okuryazar ve ilkokul	42	44.7
Ortaokul	15	16.0
Lise	22	23.4
Üniversite	5	5.3
Toplam	94	100.0
Evlilik Süresi		
1-5	4	4.3
6-10	4	4.3
11-15	32	34.0
16-20	39	41.5
21 ve üst	15	15.9
Toplam	94	100.0
Çocuk Sayısı		
2 çocuk	39	41.5
3 çocuk	42	44.7
4 çocuk ve üzeri	13	7.4
Toplam	94	100.0

Çizelge 3.3 incelendiğinde; araştırmaya dâhil edilen annelerin %64.9'unun 31-40 yaş, %27.7'sinin 41 yaş ve üzerinde olduğu, %44.7'sinin okuryazar ve ilkokul mezunu, %23.4'ünün lise mezunu olduğu, %34.0'ünün 11-15 yıl, % 41.5' inin 16-20 yıldır evli olduğu, %41.5'inin iki çocuk, %44.7'sinin üç çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Çizelge 3.4 Araştırmaya dâhil edilen normal gelişim gösteren kardeşlerin demografik özelliklerine göre dağılımları

Demografik Özellikler	n	%
Cinsiyet		
Kız	55	58.5
Erkek	39	41.5
Toplam	94	100.0
Yaş		
9-11	30	31.9
12-14	40	42.6
15-17	24	25.5
Toplam	94	100.0
Doğum Sırası		
İlk	50	53.1
Orta	29	30.9
Son	15	16.0
Toplam	94	100.0
Yaş farkı		
Büyük	66	70.2
Küçük	28	29.8
Toplam	94	100.0

Çizelge 3.4 incelendiğinde; zihinsel engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların %58.5’inin kız, %41.5’inin erkek olduğu, %31.9’unun dokuz- on bir, %42.6’sının on iki-on dört yaş grubunda olduğu, %53.1’inin ilk çocuk, %30.9’unun ortanca çocuk olduğu, %70.2’sinin zihinsel engelli kardeşinden büyük, %29.8’inin zihinsel engelli kardeşinden küçük olduğu görülmektedir.

3.2 Veri Toplama Araçları

Araştırmada engelli çocuk ve aile bireylerine ilişkin bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Genel Bilgi Formu”, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını belirlemek amacıyla “Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI)”, normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine yönelik davranışlarını belirlemek için “Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır

3.2.1 Genel Bilgi Formu

Genel Bilgi Formu; engelli çocuğun cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, engelinin türü ve derecesi, ilk tıbbi tanı zamanı, ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumu, eğitime başlama yaşı, öğrenim durumu, annenin yaşı, öğrenim düzeyi, evlilik süresi, sahip olduğu çocuk sayısı, normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, büyük ya da küçük kardeş olma durumuna ilişkin soruları içermektedir.

3.2.2 Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği - Parental Attitude Research Instrument (PARI)

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği'nin asıl formu İngilizce olup, orijinal adı (P.A.R.I) "Parental Attitude Research Instrument'tir". Ölçek, Bell ve Schaefer tarafından 1958 yılında A.B.D' de geliştirilmiştir. 23 alt ölçekten oluşan ve tamamı 115 maddeden oluşan ölçek, Güney Le Compte, Ayhan Le Compte ve Serap Özer tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve madde anlaşılabilirliği saptanmıştır. Daha sonra maddeler bağımsız hakemler tarafından İngilizce'ye çevrilerek anlam kaybı olmamasına özen gösterilmiştir. Ölçeğin Türkçe formu 10 kişilik bir anne grubuna uygulanmış ve maddelerin anlaşılmaayan yönleri düzeltilmiş ve ölçekte madde sayısı toplam 60 olarak kalmıştır. Normları: On beş yaşındaki yüz altmış lise öğrencisi ile yüz otuz sekiz baba ve yüz elli iki anne üzerinden hesaplanan alt test ortalamaları ve standart sapmaları çıkarılmıştır. Test-tekrar-test güvenirliği: İlk Türkçe çevirisi iki hafta ara ile yinelenen uygulama sonucu elde edilen Pearson Momentler Çarpımı korelasyonları .58 ile .88 arasında bulunmuştur. Ölçeğin son formu üzerinden güvenirlik çalışması yapılmamıştır. Yapı geçerliliği: Üç farklı sosyo-ekonomik gruptan yüz yetmiş dokuz annenin ölçek puanlarına uygulanan faktör analizi sonucu beş alt boyut ortaya çıkmıştır. Ölçekten toplam puan elde edilmemiş, alt boyut puanları değerlendirilmiştir.

Vapur (2006) tarafından tekrar geçerlik-güvenirlik çalışması yapılmıştır. Geçerlik-güvenirlik için Cronbach's Alpha Testi kullanılmıştır. PARI'nin güvenirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha (∞) = 0.58-0.88 iken burada yer alan altmış soru için

güvenirlilik analizi sonucunda Cronbach's Alpha (α) = 0.699 olarak bulunmuştur. Bulunan bu sonuca göre ölçek güvenilir bulunmuş ve geçerliliği ispatlanmıştır. Geçerlik-güvenirlilik çalışması yapılan ölçek toplam beş alt boyuttan oluşmaktadır.

Aşırı koruyucu annelik (AKA): Bu bölümde on altı item (1, 3, 4, 7, 11, 14, 12, 26, 27, 28, 32, 34, 36, 46, 51, 57) bulunmaktadır. Aşırı kontrol, müdahalecilik, çocuktan çalışan ve bağımlı olmasını istemek, annenin fedakârlığı ve çocuğun bunu anlaması gerekliliğine inanma gibi konuları içermektedir.

Demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET): Bu bölümde dokuz item (2, 13, 18, 22, 29, 37, 44, 45, 59) bulunmaktadır. Çocuğa eşit haklar tanıma, fikirlerini açıkça belirtmesini destekleme, onunla arkadaşlık etme ve birçok şeyi paylaşma gibi konuları içermektedir.

Ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR): Bu bölümde on üç item (6, 9, 16, 17, 21, 23, 31, 38, 41, 42, 49, 52, 55) bulunmaktadır. Çocuklarla uzun süre kalmaktan hoşlanmama, sinirlilik, yeni doğan bebeğin bakımından korkma gibi konuları içermektedir.

Karı-koca geçimsizliği (KKG): Bu bölümde altı item (8, 19, 33, 40, 48, 54) bulunmaktadır. Karı koca arasındaki anlaşmazlığın çocuk yetiştirmedeki rolü, kocanın düşüncesizliği, anneye yardımcı olmayışı gibi konuları içermektedir.

Baskı ve disiplin (BD): Bu bölümde on altı item (5, 10, 15, 20, 24, 25, 30, 35, 39, 43, 47, 50, 53, 56, 58, 60) yer almaktadır. Sıkı disipline inanma, çocuğu zorlama, anne babasının kesin hakimiyetine inanma gibi konuları içermektedir.

Kullanımı için özel eğitim gerektirmeyen ölçekte puanlama, cevapların 1'den 4'e kadar puanlanması ile yapılmaktadır. "Çok uygun buluyorum" cevabına 4 puan, "Oldukça uygun buluyorum" cevabına 3 puan, "Biraz uygun buluyorum" cevabına 2 puan, "Hiç uygun bulmuyorum" cevabına 1 puan verilerek, her boyutun temsil ettiği alt test için ayrı puan elde edilmektedir. Ancak 2, 29 ve 44. maddelere verilen yanıtlar tersine

puanlanmaktadır. Her alt boyuta ait puanın yüksekliği, o boyutta yansıtılan tutumun onaylandığını göstermektedir (Vapur 2006, Tabak 2007).

3.2.3 Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leği (Schaeffer Siblings Behaviour Rating Scale)

Normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşleriyle olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla hazırlanan Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leği Mc Hale et.al. (1986) tarafından geliştirilmiş, Aral ve Ahmetoğlu (2004) tarafından geçerlik-güvenirlik çalışması yapılmıştır. Çalışmada Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme leğinin anne ve kardeş formlarının öncelikle Türkçe’ye çevirisi yapılmış, sonra geri-eviri tekniğiyle tekrar İngilizce’ye dnştrlerek zgn ifadeleriyle karşılaştırılmıştır. İki form arasında fark gösteren maddelerin Türkçesi gözden geçirilerek gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ölçeğin ölçmek istediği özelliği kapsamındaki maddelerle temsil edip-etmediği ile ilgili olan kapsam geçerliği, uzman görüşleri doğrultusunda açıklanmıştır. Bu doğrultuda ölçekte yer alan sadece “Onun güçlü yönlerinden çok engeli dikkatimi eker” maddesi formdan çıkarılmış ve yerine “Onunla tartışır ve kavga ederim” maddesi eklenmiştir. Ölçeğin geçerlik-güvenirlik çalışması için toplam yüz tane normal gelişim gösteren ocuk ve bu çocukların anneleri ile çalışılmıştır. Ölçek orijinalinde beş alt boyuttan oluşmaktadır. Bu doğrultuda ölçekteki beş boyutun geçerlik-güvenirliği ayrı ayrı incelenmiştir. Ölçeğin güvenirliğine iç tutarlık yöntemi ile bakılmış ve ölçeğin zamana bağlı tutarlı ölçümler verip vermediği test-tekrar test güvenirlik ile sınanmıştır. Yapılan geçerlik-güvenirlik çalışması sonucunda ölçeğin beş alt boyutuna ilişkin alfa değerı .77-.90 arasında, test-tekrar test korelasyonları ise .95-.99 arasında bulunmuş ve geçerli-güvenilir bir ölçek olarak kabul edilmiş. Toplam otuz maddeden oluşan ölçekte nazik olma (1, 2, 4, 8, 10, 12, 19, 20, 21. madde), birliktelik-ilgili olma (3, 6, 9, 11, 17, 22, 25. madde), uzak durma-çekinme (5, 7, 14, 15, 23, 26. madde), empati (13, 16, 28, 29, 30. madde) ve fiziksel saldırganlık (18, 24, 27. madde) olmak üzere beş alt boyut bulunmaktadır. Ölçekte yer alan maddelere verilen tepkiler, Hiçbir zaman- Nadiren- Bazen- Sık sık- Her zaman şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin değerlendirilmesinde “Hiçbir zaman” yanıtı 1, “Nadiren” yanıtı 2, “Bazen” yanıtı 3, “Sık sık” yanıtı 4, “Her zaman” yanıtı 5 puan olarak

puanlanmaktadır. Ancak 2, 8, 10, 12, 20 ve 21. maddeler tersine puanlanmakta 5 yerine 1; 4 yerine 2; 3 yerine 3; 2 yerine 4 ve 1 yerine 5 puan verilerek yeniden değerlendirilmektedir. Ölçekteki her bir bölüm kendi içinde puanlanmaktadır. Her bir bölümden alınan yüksek puanlar, o bölüme ilişkin özelliklerin arttığını göstermektedir (Aral ve Ahmetoğlu 2004).

3.3 Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada öncelikle Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine gidilmiş, araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında gerekli açıklamalar yapılmış ve zihinsel engelli çocukların anneleri ile normal gelişim gösteren kardeşleriyle çalışılmak istendiği ifade edilmiştir. Yapılan ön görüşme sonrasında gerekli izinler alınmıştır. Araştırma verileri 2007- 2008 öğretim yılının ikinci döneminde Ocak, Şubat ve Mart aylarında toplanmıştır. Ölçme araçlarının uygulanması aşamasında özel eğitim merkezlerinde görevli öğretmenler aracılığıyla, annelerden randevu alınmış ve araştırmanın amacı ile Genel Bilgi Formu, Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI) ve Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Annelerden Genel Bilgi Formu ile Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI)'ni doldurmaları istenmiştir. Okuma yazma bilmeyen annelere araştırmacı tarafından yardım edilmiştir. Genel Bilgi Formu ile Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI)'nin anneler tarafından doldurulması ortalama on beş dakika sürmüştür. Annelerden ayrıca Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin belirlenmiş olan normal gelişim gösteren kardeş tarafından doldurulması istenmiş ve kardeşler tarafından doldurulan ölçme araçlarının toplanması için tarih belirlenmiştir. Toplanan ölçme araçlarından eksik ya da yanlış doldurulanlar araştırmaya dâhil edilmemiştir.

3.4 Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Verilerin toplanmasından sonra, öncelikle annelerin doldurmuş oldukları Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği (PARI) değerlendirilmiş ve her bir anne için her boyuta ait beş ayrı puan elde edilmiştir. İkinci aşamada engelli kardeşe sahip çocukların

doldurmuş oldukları Scheffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği değerlendirilmiş ve her bir çocuk için her boyuta ait beş ayrı puan elde edilmiştir. Ölçeklerin değerlendirilme işlemi tamamlandıktan sonra Genel Bilgi Formu'nda yer alan bilgiler sayılarla tanımlanmış ve elde edilen tüm veriler istatistiksel analizlerinin yapılması amacıyla bilgisayara girilmiştir. Araştırma verileri S.P.S.S 10.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının ve normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine karşı davranışlarının belirlenmesi, etkili olabilecek etmenlerin saptanması anne tutumları ile kardeş davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada Genel Bilgi Formu ve ölçeklerden elde edilen verilerin öncelikle homojen dağılım gösterip-göstermediği incelenmiş ve homojen dağılım gösterdiği saptanmıştır.

Örnekleme oluşturan engelli çocuğun cinsiyeti, ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumu, engelli çocuğun öğrenim durumu, normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti, büyük ya da küçük kardeş olma durumu gibi değişkenlere göre anne tutumları ve kardeş davranışlarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için t-Testi, engelli çocuğun yaşı, doğum sırası, engelinin derecesi, ilk tıbbi tanı zamanı, eğitime başlama yaşı, öğrenim durumu, annenin yaşı, öğrenim düzeyi, evlilik süresi, sahip olduğu çocuk sayısı, normal gelişim gösteren kardeşin yaşı, doğum sırası gibi değişkenlere göre anne tutumları ve kardeş davranışlarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık çıkması durumunda, bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için Scheffe Testi yapılmıştır. Ayrıca, Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin alt boyutları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin alt boyutlarından alınan puanlar arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi kullanılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma ile ilgili olarak toplanan veriler değerlendirilerek analiz edilmiş ve bulgular çizelgeler halinde verilmiştir.

Araştırmaya alınan annelerin çocuk yetiştirme tutum puanlarında, engelli çocuğun cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, engelinin derecesi, ilk tıbbi tanı zamanı, ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumu, engelli çocuğun eğitime başlama yaşı, öğrenim durumu, annenin yaşı, öğrenim düzeyi, evlilik süresi ve sahip olduğu çocuk sayısı değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığına ilişkin analiz sonuçları Çizelge 4.1- 4.12 arasında verilmiştir.

Araştırmaya alınan engelli kardeşe sahip çocukların kardeşlerine karşı davranışlarında, engelli çocuğun cinsiyeti, yaşı, doğum sırası, engelinin türü ve derecesi, ilk tıbbi tanı zamanı, ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumu, engelli çocuğun eğitime başlama yaşı, öğrenim durumu, annenin yaşı, öğrenim düzeyi, evlilik süresi, normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti, yaşı, doğum sırası ve büyük ya da küçük kardeş olma durumu değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığına ilişkin analiz sonuçları Çizelge 4.14- 4.27 arasında verilmiştir.

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin alt boyutları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçları Çizelge 4.28'de verilmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların cinsiyetine göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları Çizelge 4.1'de verilmiştir.

Çizelge 4.1 Zihinsel engelli çocuğun cinsiyetine göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Engelli çocuğun cinsiyeti	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Kız	51	47.95	8.09	28.13	3.41	33.52	9.64	15.25	4.65	39.52	10.70
Erkek	43	48.88	8.08	28.76	3.65	33.53	9.37	15.97	4.45	40.53	9.97
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p
	92	-.498	.621	-.859	.393	-.003	.998	-.767	.445	-.471	.639

Çizelge 4.1 incelendiğinde; zihinsel engelli kız ve erkek çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile ilgili olarak tüm boyutlardan aldıkları puanların birbirine oldukça yakın olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan t-testi sonucu da, zihinsel engelli çocuğun cinsiyetinin annenin çocuk yetiştirme tutum puanlarında anlamlı farklılık yaratmadığını göstermektedir [AKA $t_{(92)} = -.498$, DTET $t_{(92)} = -.859$, EKRR $t_{(92)} = -.003$, KKG $t_{(92)} = -.767$, BD $t_{(92)} = -.471$; $p > .05$]. Elde edilen bu bulgu, annelerin engelli olan kız ve erkek çocuklarına karşı farklı tutumlar sergilemediklerini ortaya koymaktadır. Günümüzde artan eğitim düzeyi ile birlikte ebeveynlerin çocuk yetiştirmede daha bilinçli oldukları, buna paralel olarak çocuklarının cinsiyetlerine göre farklı tutumlar sergilememe konusunda daha fazla çaba gösterdikleri gözlenmektedir. Çizelge 4.1 ile ilgili olarak özellikle engelli çocuğun cinsiyeti söz konusu olduğunda, çocuğun cinsiyetinden ziyade engeline ilişkin farklı özelliklerin anne-çocuk ilişkisinde etkili olabileceği söylenebilir.

Sarı (2007) çalışmasında, erkek çocuğa sahip annelerin aşırı koruyucu tutum puanlarının kız çocuğa sahip annelerin puanlarına göre daha yüksek olduğunu, ancak cinsiyetin annelerin çocuk yetiştirme tutumu puanlarında anlamlı bir farklılık yaratmadığını saptamıştır. Köse (2003)' de çalışmasında cinsiyet değişkeninin annelerin tutumlarını etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgular araştırma bulgularını desteklemektedir.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların yaşına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.2’de verilmiştir.

Çizelge 4.2 Zihinsel engelli çocuğun yaşına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Engelli çocuğun yaşı	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
5-8 yaş	33	47.06	7.81	27.48	3.48	31.48	7.28	15.78	4.59	40.87	10.92
9-12 yaş	33	48.12	8.93	28.60	3.56	34.00	9.75	15.12	4.95	39.90	11.11
13-15 yaş	28	49.67	7.28	29.32	3.35	35.39	11.15	15.89	4.11	39.03	8.82
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	2-91	.799	.453	2.185	.118	1.361	.262	.264	.769	-.238	.788

Çizelge 4.2’de annelerin çocuk yetiştirme puan ortalamaları incelendiğinde; annelerin aşırı koruyucu annelik (AKA), demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) ve ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutlarından aldıkları puanların engelli çocuğun yaşı yükseldikçe artma eğiliminde olduğu, 13-15 yaş grubunda zihinsel engelli çocuğu olan annelerin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puan aldıkları (AKA $\bar{X}$ =49.67, DTET $\bar{X}$ =29.32, EKR $\bar{X}$ =35.39) görülmektedir. Ancak, yapılan varyans analizi sonucunda engelli çocuğun yaşının aşırı koruyucu annelik (AKA), demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET), ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR), karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyutlarından alınan puanlarda anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanmıştır [AKA $F_{(2-91)} = .799$, DTET $F_{(2-91)} = 2.185$, EKRR $F_{(2-91)} = 1.361$, KKG $F_{(2-91)} = .264$, (BD) $F_{(2-91)} = -.238$; $p > .05$].

Engelli çocuğa sahip anneler çocuğun yaşı ne olursa olsun ailede engelli bir bireyin var olmasının yarattığı pek çok problemi bir arada yaşamaktadır. Özellikle anneler, engelli çocuğun sorumluluğunu en fazla yüklenen kişilerdir. Engelli bir bireyin daha ileriki yıllarda yaşaması muhtemel problemler ile aileye getireceği yük ve sorumluluklar

annelerin tutumlarında farklılıklara neden olabilmektedir (Doyran 2004). Ancak, elde edilen bulgular annenin çocuk yetiştirme ile ilgili olarak uyguladığı aşırı koruyucu annelik, demokratik tutum ve baskı disiplin ile eşler arasındaki geçimsizlik ve ev kadınlığı rolünü reddetmenin engelli çocuğun yaşından bağımsız olarak şekillendiğini göstermektedir. Ergün (2003) de cerebral palsy'li çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumlarını incelediği çalışmasında ebeveyn tutumlarının çocukların yaşlarına göre farklılaşmadığını saptamıştır.

Zihinsel engelli çocukların doğum sırasına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.3'de verilmiştir.

Çizelge 4.3 Zihinsel engelli çocuğun doğum sırasına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Engelli çocuğun doğum sırası	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI											
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
İlk çocuk	24	47.83	5.62	29.62	3.70	35.83	10.19	15.04	4.37	38.12	7.33	
Ortanca çocuk	28	49.67	6.92	28.64	3.23	35.25	8.96	16.71	4.46	41.03	10,82	
Son çocuk	42	47.45	9.79	27.59	3.45	31.07	9.00	15.14	4.68	40.35	11.48	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
	2-91	.672	.513	2.715	.072	2.678	.074	1.236	.295	.555	.576	

Çizelge 4.3'de zihinsel engelli çocukların doğum sırasına göre annelerin puan ortalamaları incelendiğinde; ilk çocuk olan engelli çocukların annelerinde demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET $\bar{X}$ =29.62) ve ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR $\bar{X}$ =35.83) boyutu puanlarının, ortanca veya ortancalardan biri olan çocukların annelerinde aşırı koruyucu annelik (AKA $\bar{X}$ =49.67), karı-koca geçimsizliği (KKG $\bar{X}$ =16,71) ve baskı disiplin (BD $\bar{X}$ =41.03) boyutu puanlarının diğerlerinden yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Zihinsel engelli çocuğu son çocuk olan annelerin ise aşırı

koruyucu annelik (AKA), demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) ile ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutu puanlarının en düşük olduğu görülmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonuçları, zihinsel engelli çocuğun ailenin ilk, ortanca ya da son çocuğu olmasının annenin çocuk yetiştirme tutumları açısından anlamlı bir farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur [AKA $F_{(2-91)} = .672$, DTET $F_{(2-91)} = 2.715$, EKRR $F_{(2-91)} = 2.678$, KKG $F_{(2-91)} = 1.236$, BD $F_{(2-91)} = .555$; $p > .05$].

İlk çocuklar genellikle eşlerin birbirlerini tanımaya, benimsemeye çalıştıkları, güç bir dönemde dünyaya gelirler. Henüz eş olma rolünün olgunlaşmadığı bu dönemde, anne-baba olmanın sorumlulukları ile birlikte hazır olmadıkları bu yeni rolün üstesinden gelebilmek için anne-baba çocuğa karşı baskıcı, tutarsız veya mükemmeliyetçi bir tutum içerisine girebilir. Genellikle ilk çocuk, anne babanın tecrübesizliğine denk gelir ve anne babanın tüm beklentilerini yatırdığı çocuk olur. Son çocuk ise ailenin en küçüğü konumundadır ve şımartılarak büyütülebilir (Winsler et. al. 2005, Vapur 2006) Ancak araştırmaya dâhil edilen çocukların zihinsel engelli olması anne-çocuk etkileşimini farklılaştırmakta ve normal gelişim gösteren çocuklara karşı olan tutumlardan farklılık göstermektedir. Ayvaz (1996)'da engelli çocukları olan anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarını normal çocuklu anne-babalarla karşılaştırarak incelediği çalışmasında, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların doğum sırasına göre anlamlı bir farklılık göstermediğini saptamıştır.

Engelin derecesine göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin t-testi sonuçları Çizelge 4.4'de verilmiştir.

Çizelge 4.4 Zihinsel engelli çocuğun engelinin derecesine göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Engelin derecesi	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Ağır	18	52.27	5.80	28.83	3.48	38.38	8.94	17.16	3.55	41.50	8.12
Orta	37	47.67	7.14	28.08	3.84	32.54	9.60	15.97	4.86	40.32	9.80
Hafif	39	46.84	9.25	28.56	3.25	32.23	9.09	14.48	4.48	38.97	11.77
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	2-91	3.061	.052	.324	.724	3.066	.051	2.425	.094	.395	.675

Çizelge 4.4’de görüldüğü gibi; ağır, orta ve hafif derecede zihinsel engelli çocuğu olan annelerin demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) boyutundan elde ettikleri puanların birbirine yakın olduğu, ancak ağır derecede zihinsel engelli çocuğu olan annelerin diğer boyutlarda en yüksek puan ortalamasına sahip oldukları dikkati çekmektedir [AKA $\bar{X}$ =52.27, EKRR $\bar{X}$ =38.38, KKG $\bar{X}$ =17.16, BD $\bar{X}$ =41.50] . Engelin derecesine göre puan ortalamaları incelendiğinde, engelin derecesi artıkça annelerin aşırı koruyucu annelik (AKA), ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR), karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyut puanlarından alınan puanların arttığı görülmektedir.

Hafif derecede zihinsel engelli çocuklar akranlarının yaptığı çoğu şeyi yapabilirler ve kısmen bağımsız olarak hayatlarını devam ettirebilirler. Ancak ağır derecede zihinsel engelli çocuklar tam bir denetime ihtiyaç duymaktadırlar. Bu çocuklar kendilerine bakamaz ve konuşamazlar, sürekli bakıma gereksinim duyarlar (Swansom 2002). Bu nedenle engel derecesi artıkça çocuğun daha fazla bakım ve ilgiye ihtiyaç duymasından dolayı, annelerin daha koruyucu bir tutum içerisinde olabilecekleri düşünülebilir.

Akçora (2004) eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının gittikleri okul türü, kaygı ve başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında çocuğun engel derecesi artıkça annelerin kaygı düzeylerinin de arttığını saptamıştır.

Ancak yapılan varyans analizi sonuçları, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının çocuğun engelinin derecesine göre farklılık göstermediğini göstermektedir [AK $F_{(2-91)} = 3.061$, DTET $F_{(2-91)} = .324$, EKR $F_{(2-91)} = 3.066$, G $F_{(2-91)} = 2.425$, SD $F_{(2-91)} = .395$; $p > .05$]. Bu durum Şahin (2000)'in çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Şahin (2000) engelli çocuğu olan annelerin çocuklarına karşı tutumlarının, çocukların yeterlilik alanları ve sorun davranışları üzerine etkisini incelediği çalışmasında çocukların engel derecesine göre annelerin tutumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını bulmuştur.

Zihinsel engelli çocukların ilk tıbbi tanı zamanına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.5'de verilmiştir.

Çizelge 4.5 Zihinsel engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

İlk tıbbi tanı zamanı	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Doğar-doğmaz¹	22	49.90	7.67	28.45	3.12	35.63	8.67	15.40	5.10	42.40	10.82
0-6 ay²	23	47.60	6.30	29.17	3.96	36.30	9.22	14.95	3.68	38.00	7.56
7-12 ay³	15	49.86	7.72	28.33	3.81	36.40	8.40	16.33	4.53	43.13	11.04
13 ay ve üzeri⁴	34	46.79	9.39	27.94	3.37	29.02	9.24	15.79	4.84	38.38	11.07
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	3-90	.927	.431	.558	.644	4.491**	.006	.309	.819	1.443	.236
	Anlamlı farklılık										
	3-4										
	2-4										
	1-4										

**p<.01

Çizelge 4.5’de çocuğun ilk tıbbi zamanına göre annelerin tutum puanları incelendiğinde; 13 ay ve daha büyük iken tanısı konan çocukların annelerinin aşırı koruyucu annelik (AKA $\bar{X}$ =46.79), demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET $\bar{X}$ =27.94) ve ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR $\bar{X}$ =29.02) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının tanısı farklı zamanlarda konan diğer çocukların annelerine göre en düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyutlarında ise 0-6 ay arasında tanısı konan çocuğa sahip annelerin puanları (KKG $\bar{X}$ =14.95, BD $\bar{X}$ =38.00) en düşük düzeydedir. Yapılan varyans analizi sonuçları, ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutundan alınan puanlarda çocuğun ilk tıbbi tanı zamanının anlamlı bir farklılık yarattığını ortaya koymuştur ($F_{(3-90)}=4.491$, $p<.01$). Scheffe Testi sonucunda da ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutunda 13 ay ve üzerinde tanısı konulan çocuğa sahip annelerin puanları ile diğer gruplardaki annelerin puanları arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. Scheffe Testi sonucuna göre, bir yaşından önce tanı konulan çocukların anneleri, tanısı bir yaşından

sonra konulan çocukların annelerine göre ev kadınlığı rolünü daha fazla reddetmektedirler.

Çocuklarına “engelli” tanısı konulduktan sonra anne-babanın yaşadıkları ve hissettikleri farklılaşabilmektedir (Çiftçi 2007). Yeni doğmuş bir bebeğin bakımı ve sorumluluğu ile karşı karşıya kalan annelerin bir de bebeklerinin engelli olduğunu öğrenmeleriyle daha fazla sorumluluk hissettikleri ve ev kadınlığı rolünü daha fazla reddettikleri düşünülmektedir.

Buğra (2001) çalışmasında engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumlarını incelemiş ve araştırma sonucunda annelerin geçimsizlik ve sıkı disiplin alt boyut puanları ile çocukların engelinin tanı zamanı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların ailesinin tanı hakkında bilgilendirilme durumuna göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.6’da verilmiştir.

Çizelge 4.6 Ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumuna göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Tanı hakkında bilg. dur.	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Evet	74	48.02	7.66	28.98	3.38	34.12	9.55	15.44	4.82	38.89	10.12
Hayır	20	48.90	9.57	26.35	3.28	31.35	9.06	16.10	3.41	44.05	10.35
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p
	92	-.376	.710	3.167**	.003	1.199	.240	-.690	.494	-1.986	.056

**p<.01

Çizelge 4.6'da incelendiğinde; engelli çocuğunun tanısı hakkında bilgilendirilen annelerin demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET $\bar{X}$ =28.98), ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR $\bar{X}$ =34.12) boyutlarından, bilgilendirilmeyenlere göre daha yüksek puan aldıkları, karı-koca geçimsizliği (KKG $\bar{X}$ =15.44) ve baskı disiplin (BD $\bar{X}$ =38.89) boyutlarından ise daha düşük puanlar aldıkları görülmektedir. Aşırı koruyucu annelik (AKA) boyut açısından ise tanı hakkında bilgilendirilen ve bilgilendirilmeyen annelerin puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan t-testi sonuçları ise demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) boyutu açısından gruplar arasındaki farkın anlamlı düzeyde olduğunu ortaya koymuştur ($t_{92} = 3.617$, $p < .01$). Elde edilen bu sonuç engelli çocuğunun tanısı hakkında bilgilendirilen annelerin, çocukların karşı daha demokratik olduklarını göstermektedir.

Engelli çocuğa sahip aileler, çocuklarının durumları ile ilgili bilgiye sahip olma konusunda yetersizlik gösterebilmektedirler. Özellikle engel nedenleri hakkında bazen hiç bilgileri yoktur, bazen de yanlış bilgilere sahiptirler. Bu konuda bilgilendirilmek onların en doğal hakkı ve ihtiyacıdır. Çocuğun engeli ile ilgili bilgi verilmesi çocuğun davranışlarını kontrol edebilme, çocuğa yeni beceriler kazandırabilme, çocukla iletişim kurabilme açısından çok önemlidir. Tanı hakkında bilgisi olan aileler çocuğunun durumunu yavaş yavaş kabullenmekte, çocuklarını olduğu gibi ve ailenin bir ferdi olarak kabul etmeye başlamaktadırlar (Mutua and Dimitrov 2001, Doyran 2004). Durumu kabullenen ve engelli çocuğunu ailenin bir ferdi olarak gören anne bu nedenle engelli çocuğunu diğer çocuklarından ayırmamakta, aynı ve eşit hakları kendisine sunmaktadır. Böyle bir yaklaşım, beraberinde demokratik tutumu da getirmektedir.

Akçora (2004) zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynleri demografik ve bazı sosyal değişkenler açısından incelediği çalışmasında, görüştüğü pek çok annenin tanı hakkında bilgisinin olmadığını, bu nedenle çocuklarına hep iyileşecek umuduyla baktıklarını, bilgisi olan annelerin ise durumu artık kabullendiklerini ve çocuklarıyla ilişkilerini bu doğrultuda geliştirdiklerini ifade etmiştir.

Anneler tanı hakkında bilgilendirilmiş olsalar da, engelli çocuklarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini tam olarak bilemeyebilirler. Ayrıca çocuklarının engelleri hakkında verilen bilgi ve bilginin veriliş şekli de önemlidir. Sadece tanı hakkında bilgi verilmesi ebeveynlerin bu durumu kolay kabullenmesi için yeterli değildir. Ailelere tanı hakkında bilgi verilirken davranışlarını nasıl kontrol edecekleri, çocuklarına karşı nasıl davranmaları gerektiği ya da bazı becerileri çocuğuna nasıl öğreteceği gibi konular hakkında da bilgi verilmesi gerekmektedir (Ayvaz 1996, Suizzo 2002).

Araştırma sonuçlarında demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) boyutu dışındaki gruplar arasında anlamlı bir farklılığın bulunmamış olması bu durumu destekler niteliktedir.

Buğra (2001) çalışmasında engelli çocuğun tanısı hakkında bilgilendirilme durumu ile aile bireylerinin engelli çocuğa karşı davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulmamıştır. Aile bireylerinin, engelli çocuğun tanısı hakkında bilgi verilme durumundan etkilenmediğini ifade etmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocuğun eğitime başlama yaşına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.7’de verilmiştir.

Çizelge 4.7 Zihinsel engelli çocuğun eğitime başlama yaşına göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Eğitime başlama yaşı	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI											
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
0-12 ay¹	24	46.33	6.93	29.00	3.65	37.50	10.20	15.29	4.92	37.08	9.73	
13-24 ay²	13	47.53	7.45	28.38	3.68	33.92	7.81	14.84	3.18	39.07	10.71	
25-36 ay³	17	52.00	6.92	28.47	3.39	36.35	7.15	16.47	4.87	43.94	9.22	
37 ay ve üzeri⁴	40	47.95	9.00	28.07	3.51	29.82	9.24	15.62	4.66	40.35	10.77	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
	3-90	1.773	.158	.340	.797	4.386**	.006	.355	.786	1.337	.210	
						Anlamlı Farklılık						
						1-2						
						1-4						

**p<.01

Çizelge 4.7 incelendiğinde; engelli çocukları 0-12 ay içerisinde eğitime başlayan annelerin aşırı koruyucu annelik boyutunda en düşük puan ortalamasına sahip oldukları (AKA $\bar{X}$ =46.33), demokratik tutum ve eşitlik tanıma ve ev kadınlığı rolünü reddetme boyutlarından ise diğerlerine göre daha yüksek puanı aldıkları (DTET $\bar{X}$ =29.00, EKRR $\bar{X}$ =37.50) görülmektedir. Engelli çocukları 25-36 ay arasında eğitime başlayan anneler ise karı-koca geçimsizliği ve baskı disiplin boyutlarından diğerlerine göre daha yüksek puan almışlardır (KKG $\bar{X}$ =16.47, BD $\bar{X}$ =43.94). Yapılan varyans analizi sonuçları, ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutundan alınan puanlarda engelli çocuğun eğitime başlama yaşına göre gözlenen farklılığın anlamlı düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. ($F_{(3-90)}= 4.386$, $p<.01$). Ev kadınlığı rolünü reddetme boyutundan (EKRR) çocukları 37 aydan daha büyük iken eğitime başlayan anneler en düşük puanı alırken ($\bar{X}$ =29.82), 0-12 ay arasında eğitime başlayan çocukların anneleri en yüksek puanı ($\bar{X}$ =37.50) almışlardır. Nitekim Scheffe testi sonucunda da çocukları 0-12 ay arasında eğitime başlayan annelerin puanları ile çocukları 13-24 ay arasında ve 37 ay ve üzerinde eğitime başlayan annelerin puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Annelerin çocuklarının eğitim döneminde, engelli çocuklarındaki farklılıkları daha belirgin biçimde gözlemlemesi, eğitim sorunlarıyla daha fazla yüz yüze gelmesi, çocuğuna eğitimi için daha fazla zaman ayırmak zorunda kalması ve eğitimin etkili sonuçlanmaması gibi olasılıklar (Feinberg *et. al.* 2003) nedeniyle annelerin ev kadınlığı rolünü reddetme boyutu puanlarında anlamlı bir farklılık meydana gelmiş olabilir. Ayrıca çalışmada 0-12 ay arasında eğitime başlayan çocukların annelerinin ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) puan ortalamalarının diğerlerinden daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Doğumla birlikte çocuğun engelli olduğunu öğrenen annenin bunun şokunu üzerinden atamadan, bir de çocuğun eğitim sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalması ev kadınlığını daha fazla reddetmesinde etkili olabilir.

Şahin (2000) çalışmasında engelli çocuğun eğitime başlama yaşının annelerin tutumlarını etkilemediği sonucuna varmıştır. Baran ve İçöz (2001) ise zihinsel engelli çocuğa sahip aile bireylerinin kaygı düzeylerini inceledikleri çalışmalarında; çocuğun eğitime başlama yaşının annenin aile yaşamına getirdiği sınırlılıklar, aile içi uyumsuzluk, fiziksel sınırlılıklar, aileye getireceği zorluklar ve genel kaygı puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık yarattığını saptamışlardır.

Zihinsel engelli çocukların öğrenim durumuna göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.8’de verilmiştir.

Çizelge 4.8 Zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumuna göre annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Engelli çocuğun öğrenim durumu	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Kaynaştırma + özel eğitim	39	47.33	8.70	28.48	3.50	31.10	10.51	15.02	5.02	39.28	10.44
Özel eğitim	55	48.83	7.59	28.38	3.55	35.25	8.33	15.98	4.19	40.49	10.32
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p
	92	-.869	.388	.143	.887	-2.051*	.044	-.973	.334	-.556	.580

*p<.05

Çizelge 4.8’de de görüldüğü gibi, engelli çocuğu sadece özel eğitim alan annelerin aşırı koruyucu annelik, ev kadınlığı rolünü reddetme ve baskı disiplin puanlarının, özel eğitimle birlikte kaynaştırma eğitimi de alan çocukların annelerine göre yüksek olduğu (AKA $\bar{X}$ =48.83, EKRR $\bar{X}$ =35.25, BD $\bar{X}$ =40.49), demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) ve karı-koca geçimsizliği (KKG) puanlarının ise birbirine oldukça yakın olduğu belirlenmiştir. Yapılan t-testi sonuçları incelendiğinde ise, engelli çocuğun öğrenim durumunun annelerin ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutundan aldıkları puanlarda anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir ($t_{(92)} = -.2.051$, $p < .05$). Elde edilen bu sonuca göre; çocukları sadece özel eğitim kurumlarına devam eden anneler, diğerlerine göre ev kadınlığı rolünü daha fazla reddetmektedirler.

Engelli çocukların normal gelişim gösteren çocukların devam ettiği okullara devam etmeleri ve onlarla aynı eğitim ortamında eğitim görmeleri, engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarını yeterli ve değerli bir birey olarak algılamalarını ve kabul etmelerini kolaylaştırmaktadır (Baran ve İçöz 2001). Çocuğunu yeterli ve değerli bir birey olarak algılayan anneler engelli çocuğuyla vakit geçirmekten, ondaki ilerlemeleri takip etmekten zevk duyacak, çocuğunu eğitimsel açıdan daha da destekleyebilmek için istekli olacaktır. Bu durumun yarattığı güven duygusu ve mutluluğun, annenin ev kadınlığı rolündeki mutluluğunu da olumlu yönde etkileyebileceği düşünülebilir. Bunun

yanında çocuğun özel eğitim ile birlikte entegrasyon programına da devam ediyor olması, annenin evle ilgili işlerine daha fazla zaman ayırabilmesi ile sonuçlanabilir.

Akçora (2004) çalışmasında eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının gittikleri okul türü, kaygı ve başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve çocuğu özel eğitimle birlikte kaynaştırma eğitimine devam eden annelerin kaygı düzeylerini daha düşük bulmuştur.

Araştırmaya dâhil edilen annelerin yaşlarına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar Çizelge 4.9’da verilmiştir.

Çizelge 4.9 Annenin yaşına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Annenin yaşı	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
30 yaş ve altı	7	49.61	5.61	29.28	5.31	28.28	5.21	14.42	4.07	35.28	5.12
31-40 yaş	61	48.06	7.61	28.38	3.42	33.40	9.75	16.06	4.58	40.00	9.84
41 yaş ve üzeri	26	47.61	9.41	28.34	3.29	35.23	9.39	14.76	4.58	41.23	12.28
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	2-91	1.241	.294	.223	.800	1,513	.226	.982	.378	.911	.406

Annenin yaşına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde (Çizelge 4.9); annenin yaşı arttıkça aşırı koruyuculuğun (AKA 30 yaş ve altı $\bar{X}$ =49.61, 31-40 yaş $\bar{X}$ =48.06, 41 yaş ve üzeri $\bar{X}$ =47.61) ve demokratik tutumun azaldığı (DTET 30 yaş ve altı $\bar{X}$ =29.28, 31-40 yaş $\bar{X}$ =28.38, 41 yaş ve üzeri $\bar{X}$ =28.34) buna karşılık ev kadınlığı rolünü reddetmenin (EKRR 30 yaş ve altı $\bar{X}$ =28.28, 31-40 yaş $\bar{X}$ =33.40, 41 yaş ve üzeri $\bar{X}$ =35.23) ve baskı disiplinin (BD 30 yaş ve altı $\bar{X}$ =35.28 31-40 yaş $\bar{X}$ =40.00, 41 yaş ve üzeri $\bar{X}$ =41.23) arttığı dikkati

çekmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin boyutlar açısından annenin yaşına göre anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır ($p>.05$).

Genç yaştaki annelerin zihinsel engelli çocuğun bakımı konusunda yeterli deneyim sahibi olmadıkları, çocuk yetiştirme konusunda daha kaygılı oldukları ve bu nedenle de çocuklarına karşı aşırı koruyucu davrandıkları görülmektedir. Araştırmada ayrıca annenin yaşı büyüdükçe, demokratik davranma oranının azaldığı görülmektedir. Bunun sebebinin yaşla beraber engelli çocukla iletişim kalitesinin azalması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca annelerin ilerleyen yaşla birlikte zihinsel engelli çocuğun temel ihtiyaçlarını karşılamakta artık zorlandıkları ve bu nedenle engelli çocuğuyla daha fazla vakit geçirmekten kaçındıkları düşünülmektedir. Çünkü ilerleyen yaşla birlikte annelerin başta sağlık olmak üzere başka sorunları da ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle anneler engelli çocuklarına karşı eski sabır ve anlayışlarını gösteremeyebilirler ve sıkı disiplin uygulayabilirler. Puan ortalamalarındaki bu eğilime rağmen, varyans analizi sonucunda elde edilen bulgular, annenin çocuk yetiştirme tutumlarının yaşından bağımsız olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Sarı (2007)' da çalışmasında annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermediğini saptamış, ancak 30 yaş ve altındaki annelerin aşırı koruyuculuk ve demokratik tutum puanlarını diğerlerine göre yüksek bulmuştur.

Ayvaz (1996) özürlü çocukları olan anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarını normal çocuklu anne-babalarla karşılaştırarak incelediği çalışmasında özürlü çocukları olan anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları ile ebeveynlerin yaşları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını saptamıştır.

Araştırmaya dâhil edilen annelerin öğrenim düzeyine göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.10'da verilmiştir.

Çizelge 4.10 Annelerin öğrenim düzeylerine göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Annenin öğrenim düzeyi	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Okuryazardeğil¹	10	50.90	9.08	27.10	2.28	37.80	11.49	15.50	5.79	43.60	11.09
Okuryazar-İlkokul²	42	51.23	7.39	27.66	3.45	32.33	8.74	17.59	4.18	44.47	10.30
Ortaokul³	15	47.93	5.44	28.73	3,73	35.00	8.46	15.26	3.82	36.26	7.47
Lise⁴	22	46.00	7.11	29.22	3,44	31.54	10.06	13.40	3.14	34.09	7.64
Üniversite⁵	5	41.90	7.51	33.00	1,41	39.40	9.63	12.50	4.77	32.20	7.29
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	4-89	6.439**	.000	3.643**	.009	1,520	,203	5.906**	.000	6.526**	.000
		Anlamli farklılık		Anlamli farklılık		Anlamli farklılık		Anlamli farklılık		Anlamli farklılık	
		1-5		1-5		2-5		2-5		1-4	
		2-4		2-5		2-4		2-4		2-5	

**p<.01

Çizelge 4.11’de araştırmaya alınan annelerin öğrenim düzeylerine göre çocuk yetiştirme tutumları incelenmiştir. Yapılan varyans analizi sonucunda annelerin öğrenim düzeylerine göre çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur (p<0.1)

Araştırmaya dahil edilen annelerin öğrenim düzeylerine göre aşırı koruyucu annelik (AKA) tutum puanları incelendiğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu ($F_{(4-89)} = 6.439$; $p<.01$) görülmektedir. Bu durumda aşırı koruyucu annelik boyutunda anne tutumlarının annenin yaşına göre değiştiği söylenebilir. Nitekim okuryazar ve ilkokul mezunu olan annelerin en yüksek puan ortalamasına (AKA $\bar{X}=51.23$) sahip oldukları, eğitim düzeyi yükseldikçe annelerin zihinsel engelli çocuklarına karşı daha az koruyucu oldukları bulunmuştur. Scheffe testi sonuçları da; aşırı koruyucu annelik (AKA) boyutu açısından, okuryazar olmayan anneler ile üniversite mezunu annelerin

puanları ve okuryazar- ilkokul mezunu olan anneler ile lise mezunu annelerin puanları arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermiştir.

Ravindranodan and Raju (2007), kırsal kesimde ve kentte yaşayan zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarını karşılaştırmalı olarak incelediği çalışmalarında annenin öğrenim düzeyine göre çocuk yetiştirme tutum puanları arasındaki farkın anlamlı olduğunu saptamışlardır.

Floyd and Gallagher (1997), çalışmalarında engelli çocuk varlığının ve çocuklardaki davranış problemlerinin ailedeki diğer bireyleri nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda aile bireylerinin öğrenim düzeyi yükseldikçe, kaygı düzeylerinin azaldığını saptamıştır.

Demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) boyutuna ilişkin sonuçlar, annelerin bu boyuttan aldıkları puan ortalamalarının, artan eğitim düzeyi ile birlikte yükseldiğini ve gruplar arasında gözlenen bu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir (DTET $F_{(4,89)} = 3.643$, $p < .01$). Annelerin eğitim düzeylerine göre demokratik tutum ortalama puanları arasındaki farkın hangi gruptan kaynaklandığını incelediğimizde ise üniversite mezunu annelerin $\bar{X} = 33.00$ ile bu boyuttan en yüksek puanı aldıkları ve okuryazar olmayan, okuryazar olan ve ilkokul mezunu olan annelerin puanları ile anlamlı düzeyde farklılık gösterdikleri saptanmıştır.

Karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyutlarından alınan puanlarda da annenin öğrenim düzeyine göre anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır (KKG $F_{(4,89)} = 5.906$, $p < 0.1$, BD $F_{(4,89)} = 6.526$, $p < .01$). Karı-koca geçimsizliği (KKG) boyutunda Scheffe testi sonuçlarına göre okuryazar ve ilkokul mezunu ($\bar{X} = 17.59$) olan annelerin puanları ile lise mezunu ($\bar{X} = 13.40$) ve üniversite mezunu ($\bar{X} = 12.50$) olan annelerin puanları arasındaki fark anlamlı iken; baskı disiplin (BD) boyutunda okuryazar olmayan annelerle ($\bar{X} = 43.60$) lise mezunu olan annelerin ($\bar{X} = 34.09$), okuryazar ve ilkokul mezunu annelerle ($\bar{X} = 44.47$) üniversite mezunu annelerin puanları ($\bar{X} = 32.20$) arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

Annelerin öğrenim düzeyleri artıkça, daha akademik bilinç oluşmakta ve engelli çocuğun engeli ile ilgili yazılı ve görsel kaynaklara karşı daha ilgili ve duyarlı olabilmektedir. Bu nedenle engelli çocukla nasıl bir ilişki kurulması gerektiği konusunda daha bilinçlidirler. Öğrenim durumu yüksek olan anneler öğrenim düzeyi daha düşük annelere göre çocuğunun zihinsel engelli olması durumunda konuya daha farklı açıdan yaklaşmakta ve çocuğunu normal gelişim gösteren çocuklardan ayırmamakta ve mümkün olduğunca aynı hakları sunmaktadır (Margalit 1991, Baran ve İçöz 2001).

Suizzo (2002) çalışmasında Fransız annelerin kültürel yapıları ve çocuk yetiştirme tutumlarını incelemiştir. Araştırma sonucunda annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Tabak (2007) çalışmasında, annelerin eğitim düzeyinin çocuk yetiştirme tutumlarını belirleyen en önemli etken olduğunu belirlemiştir. Anne eğitimiyle PARI tutum ölçeğinin demokratik boyutu arasında pozitif yönde, ölçeğin diğer boyutları olan koruyucu, otoriter, ev işlerini ve çocuk bakımını reddetme ve eşle çatışma boyutları arasında ise negatif yönde bir ilişki saptamıştır

Sarı (2007) çalışmasında anne tutumlarında en etkili faktörün anne eğitim düzeyi olduğunu bulmuş, annenin eğitim düzeyi arttıkça koruyucu ve sıkı disiplin tutumunun azaldığı, eşlerin ilişkilerinin olumlu yönde geliştiği sonucuna ulaşmıştır.

Annelerin evlilik süresine göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları Çizelge 4.11’de verilmiştir.

Çizelge 4.11 Annenin evlilik süresine göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Evlilik süresi	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
1-10 yıl	8	48.25	5.31	28.25	3.86	35.25	4.34	16.50	5.06	47.50	3.69
11-15 yıl	32	46.18	6.67	28.53	3.88	32.09	8.58	15.28	4.54	39.03	9.91
16-20 yıl	39	50.05	7.71	28.51	3.11	34.89	10.11	16.48	4.36	41.02	10.88
21 yıl ve üzeri	15	48.26	10.99	27.53	3.79	33.06	9.20	13.60	4.42	38.93	10.68
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	4-89	1.075	.374	.515	.725	.453	.770	1.054	.384	.886	.476

Annelerin evlilik sürelerine göre çocuk yetiştirme tutum puanları incelendiğinde (Çizelge 4.11); 1-10 yıldır evli olan annelerin ev kadınlığı rolünün reddetme (EKRR $\bar{X}$ =35.25), karı-koca geçimsizliği (KKG $\bar{X}$ =16.50) ve baskı disiplin (BD $\bar{X}$ =47.50) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının en yüksek düzeyde olduğu, 11-15 yıldır evli olan annelerin demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET $\bar{X}$ =28.53), 16-20 yıldır evli olan annelerin ise aşırı koruyucu annelik (AKA $\bar{X}$ =50.05) boyutu puanlarının diğerlerine göre yüksek olduğu görülmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda annelerin evlilik sürelerine göre gruplar arasında gözlenen bu farklılığın, çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin tüm boyutlarda anlamlı düzeyde olmadığı saptanmıştır ($p>05$)

Evliliğin ilk yıllarında, özellikle de engelli çocuğu ilk çocuk olması durumunda ebeveyn tutumlarının bu durumdan önemli derecede etkilenebileceği düşünülebilir. Ancak ilerleyen evliliklerde, evlilik süresi ne olursa olsun tutumların benzer şekilde etkilendiğini söylemek mümkündür.

Akçora (2004) çalışmasında, eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının gittikleri okul türü, kaygı ve başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişkiyi

incelemiş annelerin kaygı düzeylerinin evlilik süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini saptamıştır.

Annelerin sahip olduğu çocuk sayısına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar Çizelge 4.12’de verilmiştir.

Çizelge 4.12 Annenin sahip olduğu çocuk sayısına göre çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Sahip olunan çocuk sayısı	ÇOCUK YETİŞTİRME TUTUMLARI										
	AKA			DTET		EKRR		KKG		BD	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
2 çocuk	39	46.92	8.59	29.46	3.58	31.56	8.86	15.07	4.32	37.89	9.77
3 çocuk	42	47.90	7.80	28.02	3.42	33.90	10.35	15.66	4.71	40.02	11.14
4 çocuk ve üzeri	13	52.28	5.87	26.42	3.25	37.42	4.64	15.85	3.57	44.42	6.70
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	3-90	1.996	.120	2.599	.057	1.772	.158	.742	.530	2.237	.089

Çizelge 4.12’te sahip olunan çocuk sayısına göre annelerin PARI’den aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde; ailedeki çocuk sayısı arttıkça annelerin aşırı koruyucu annelik (AKA), ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRD), karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyutlarından aldıkları puanların da artma eğiliminde olduğu, sadece iki çocuğa sahip annelerin puanlarının en düşük düzeyde olduğu (AK $\bar{X}$ =46.92, EKRD $\bar{X}$ =31.56, KKG $\bar{X}$ =15.07, BD $\bar{X}$ =37.89) görülmektedir. Demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) boyutunda ise durum tam tersi şekilde olup, çocuk sayısı arttıkça puanların düşmesi söz konusudur (DTET 2 çocuk $\bar{X}$ =29.46, 4 çocuk ve üzeri $\bar{X}$ =26.42). Ancak yapılan varyans analizi sonuçları, sahip olunan çocuk sayısı ile ilgili gruplar arasında, annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin boyut puanları açısından anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur ($p>.05$).

Ailedeki çocuk sayısı, ebeveynlerin çocuklarına karşı tutumlarını ve aile yaşamına ilişkin davranışlarını etkileyen önemli bir unsurdur (Şahin 2000). Ancak ailede engelli bir çocuğun varlığı anne- çocuk ilişkisinde tamamen farklı özelliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu yüzden engelli çocuk dışında sadece bir çocuğu olan annelerle, daha fazla sayıda çocuğa sahip olan annelerin tutumlarının benzerlik göstermesi beklenen bir durumdur.

Demiriz ve Öğretir (2007) çalışmalarında, alt ve üst sosyo-ekonomik düzeyde bulunan çocukların anne tutumlarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda; annelerin çocuk sayısına göre farklı tutumlar sergilediklerini, çocuk sayısı arttıkça daha fazla aşırı koruyucu olduklarını ve daha fazla sıkı disiplin uyguladıklarını belirlemişlerdir.

Ayvaz (1996) çalışmasında, özürlü çocukları olan anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarını normal çocuklu anne-babalarla karşılaştırarak incelemiştir. Araştırma sonucunda ebeveynlerin sahip olduğu çocuk sayısı ile çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirlemiştir.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların cinsiyetine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları Çizelge 4.13’de verilmiştir.

Çizelge 4.13 Zihinsel engelli çocuğun cinsiyetine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Engelli çocuğun cinsiyeti	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Kız	51	35.98	6.01	8.39	3.13	27.62	5.67	23.09	4.44	3.90	2.19
Erkek	43	35.09	6.24	9.06	5.20	26.02	5.67	21.90	3.16	4.55	2.77
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p
	92	.698	.487	-.747	.458	1.365	.176	1.512	.134	-1.256	.213

Çizelge 4.13’de engelli çocuğun cinsiyetine göre, normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranış puanları incelendiğinde; nazik olma (NO) boyutunda engelli kardeşi kız ve erkek olan çocukların puanlarının birbirine yakın olduğu, engelli kardeşi kız olan çocukların birliktelik- ilgili olma (BİO $\bar{X}$ =27.62) ve empati (E $\bar{X}$ =23.09) puanlarının, engelli kardeşi erkek olan çocukların ise uzak durma-çekinme (UDÇ $\bar{X}$ =9.06) ve fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}$ =4.55) puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, yapılan t-testi sonuçları, normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine yönelik davranış puanları açısından, engelli kardeşin cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur ($p > .05$). Elde edilen bu sonuç, engelli kardeşin cinsiyetine göre kardeşler arasındaki ilişkilerin niteliği ya da normal gelişim gösteren kardeşin davranışları değişme eğilimi gösterse de, genel olarak engelli kardeşin cinsiyetinden bağımsız olduğunu ortaya koymaktadır. Cinsiyet değişkeni ile ilgili olarak engelli ve normal gelişim gösteren kardeşin aynı cinsiyette olup olmama durumunun, davranışlarda farklılığa neden olabileceği düşünülebilir. Nitekim yapılan çalışmalarda cinsiyet ile ilgili olarak farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Mc Hale *et. al* (1986) zihinsel engelli, otistik ve normal gelişim gösteren altı-on beş yaş arasındaki çocukların kardeş ilişkilerini inceledikleri çalışmalarında, engelli çocuk erkek ise ailelerinin daha az olumlu aile rolü taşıdığını ve normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşinin geleceği hakkında daha fazla endişeye sahip olduklarını

saptamışlardır. Zoylan (2005) ise engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin incelenmesi konulu çalışmasında, zihinsel engelli kardeşi olan bireylerin kardeş ilişkilerinin, cinsiyet değişkenine göre engelli kardeşi olmayan gruptan farklılık göstermediğini saptamıştır.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.14’de verilmiştir.

Çizelge 4.14 Zihinsel engelli çocuğun yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Engelli çocuğun yaşı	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
5-8 yaş	33	35.24	7.17	9.60	5.52	26.81	5.27	21.36	4.69	4.33	2.52	
9-12 yaş	33	35.63	5.34	7.81	2.44	27.33	5.98	22.45	3.13	4.24	2.57	
13-15 yaş	24	35.89	5.76	8.67	3.93	26.46	6,00	21.71	3.75	4.00	2.40	
Varyans Analizi	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
Sonuçları	2-91	.087	.917	1.513	.226	.177	.838	1.356	.263	.141	.869	

Çizelge 4.14’de zihinsel engelli çocukların yaşlarına göre, kardeşlerin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğine ait boyutlardan aldıkları puanlar incelendiğinde; beş- sekiz yaş arasında engelli kardeşi olan çocukların uzak durma- çekinme (UDÇ $\bar{X}$ =9.60) ve fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}$ =4.33) boyutlarından, dokuz- on iki yaş arasındaki çocukların birliktelik ve ilgili olma (BİO $\bar{X}$ =27.33) ve empati (E $\bar{X}$ =22.45) boyutlarından, on üç- on beş yaş arasında engelli kardeşi olan çocukların ise nazik olma (NO $\bar{X}$ =35.89) boyutundan aldıkları puan ortalamalarının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda, engelli kardeşin yaşına göre, normal gelişim gösteren çocuğun kardeşine yönelik

davranışlarının anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır ($p>.05$) Bu durum kardeş davranışlarının zihinsel engelli çocuğun yaşından bağımsız olarak şekillendiğini göstermektedir.

Kılıçaslan (2002) çalışmasında, aile fonksiyonlarının ve algılanan farklılaşmış anne-baba yaklaşımının kardeş ilişkileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda kardeş ilişkileri üzerinde kardeşin yaşının anlamlı bir farklılığa neden olmadığını saptamıştır. Bununla birlikte puanlar karşılaştırdığında; kardeşlerin yaşları artıkça daha eşit düzeyde ilişkiler kurulduğunu, artan yaşla birlikte çocuklar arasındaki yaş farkından dolayı ortaya çıkan problemlerin azalmaya başladığını ifade etmiştir.

Stoneman and Crapps (1990), aile bakım evlerinde yaşayan zihinsel engelli bireylerle yaptıkları bir çalışmada, ebeveyn ve kardeşlerin bu evde yaşayan akrabalarıyla ilişkilerini değerlendirmiştir. Bu evde yaşayanların yalnızca yarısının ailesiyle bağlantısı olmasına karşın, araştırmacılar, engelli bireyler büyüdükçe ve bağımsızlık becerileri geliştikçe ebeveyn ve kardeş ilişkilerinin daha yakın olduğu belirtmişlerdir. Engelli kardeşler yaşlandıkça, kardeşleri uzak mesafelerden de olsa giderek daha çok ziyarete gelmektedir. Bakım evlerindeki çalışanlar da, kardeşlerinin daha sık ziyaret etmesi halinde engelli bireylerin stres miktarında anlamlı bir düşüş olduğunu bildirmişlerdir.

Zihinsel engelli çocukların doğum sırası göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları Çizelge 4.15’de verilmiştir.

Çizelge 4.15 Zihinsel engelli çocuğun doğum sırası göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Engelli çocuğun doğum sırası	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
İlk	24	35.41	6.94	8.62	4.18	27.37	5.66	22.83	2.35	4.70	3.36
Orta	28	34.35	5,91	9.21	5.37	25.21	6.02	22.14	3.35	4.42	2.63
Son	42	36.47	5,71	8.40	3.29	27.01	5.59	22.66	4.94	3.76	1.63
Varyans Analizi Sonuçları	Sd 2-91	F 1.022	p .364	F .313	p .732	F .300	p .741	F .226	p .798	F 1.284	p .282

Çizelge 4.15’de engelli çocuğun doğum sırasına göre normal gelişim gösteren kardeşin Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği’nden aldığı puan ortalamaları incelendiğinde; engelli kardeşi son çocuk olanların nazik olma (NO $\bar{X}$ =36.47), ortanca çocuk olanların uzak durma-çekinme (UDÇ $\bar{X}$ =9.21), ilk çocuk olanların ise fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}$ =4.70) boyutlarından aldıkları puanların diğerlerine göre en yüksek düzeyde olduğu, empati (E) boyutunda ise tüm grup puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu dikkati çekmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda; engelli kardeşi ilk çocuk, ortanca çocuk ve son çocuk olan kardeşlerin, engelli kardeşlerine yönelik davranışlarına ait boyutlardan aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır ($p>.05$).

Kardeşlerin doğum sırasına bağlı olarak anne-babalar tarafından uygun şekilde yönlendirilen çocuklar etkileşim becerileriyle (tutum, davranışsal tepki, ilgi gibi) birbirlerinin kişilik gelişimlerini etkilemektedirler (Yıldırım 2005). Bu nedenle doğum sırasının kardeş davranışlarında tek başına etkili olmadığı, kardeşin engelli kardeşine karşı davranışlarının anne-babanın tutumlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

Bagenholm and Gillberg (1991), yirmi otistik kardeşi olan, yirmi zihinsel engelli kardeşi olan ve yirmi tane de engelli kardeşi olmayan altmış kişiyle yapmış oldukları çalışmalarında engelli çocukların doğum sırasına göre kardeşlerdeki psiko-sosyal etki açısından anlamlı bir farklılık olmadığını belirlemişlerdir.

Akalın (2005), dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların abla ve ağabeylerinin sosyal beceri düzeyleri ile kardeş ilişkilerini konu alan çalışmada, kardeş ilişkilerinin zihinsel engelli çocuğun doğum sırasından bağımsız olarak şekillendiğini saptamıştır.

Zihinsel engelli çocuğun engelinin derecesine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar Çizelge 4.16’da verilmiştir

Çizelge 4.16 Zihinsel engelli çocuğun engelinin derecesine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Engelin derecesi	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Ağır	18	36.38	7.01	8.50	3.97	26.55	6.56	23.16	2.61	4.22	2.84	
Orta	37	35.62	5.21	9.16	5.23	26.62	5.53	22.70	4.41	3.83	1.60	
Hafif	39	35.15	6.55	8.35	3.13	27.30	5.56	22.12	4.00	4.53	2.96	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
	2-91	.250	.780	.368	.693	.173	.841	.467	.628	.753	.474	

Çizelge 4.16’da kardeş davranışlarına ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde; kardeşi ağır düzeyde zihinsel engelli olan çocukların nazik olma (NO $\bar{X}$ =36.38) ve empati (E $\bar{X}$ =23.16), kardeşi orta düzeyde zihinsel engelli olan çocukların uzak durma-çekinme (UDÇ $\bar{X}$ =9.16), kardeşi hafif düzeyde zihinsel engelli olan çocukların ise

birliktelik-İlgili olma (BİO $\bar{X}$ =27.30) ve fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}$ =4.53) boyutlarından diğİrlerine göre daha yüksek puan aldıkları görölmektedir. Bununla birlikte yapılan varyans analizi sonuçları, kardeş davranışlarına ait boyutların hiçbirinde engelli kardeşin engelinin şiddetinin anlamlı düzeyde farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur ($p>.05$). Bu nedenle normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine ilişkin davranışlarında engelli çocuğun engelinin derecesinin tek başına değil, ailenin ve kardeşlerin özellikleri ile birlikte etkili olabileceğı düşünölmektedir. Ancak yapılan bazı araştırmalar engelin derecesinin önemli olduğunu, engelin şiddetli olmasının kardeşlerin uyumunu olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir.

Engelli çocuğun engelinin şiddeti ne kadar büyük olursa, aile de engelli çocuğa o kadar zamanını ve dikkatini verecek, normal kardeşleri de o derecede ihmal edecektir. Bu durumda kardeşler arası ilişkileri olumsuz etkileyecektir (Baran ve İçöz 2001). Ancak araştırmaya dâhil edilen engelli çocukların dağılımına bakıldığında, genellikle hafif ve orta düzeyde engelli oldukları dikkati çekmektedir. Dolayısıyla kardeş davranışlarına ilişkin değİrlendirmelerin önemli ölçüde hafif ve orta düzeyde engelli kardeşi olan çocuklar tarafından yapıldığı söylenebilir.

Yıldırım (2005), farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi incelediğı çalışmasında, engel derecesinin çocukların engelli kardeşiyle ilişkilerinde anlamlı farklılık yarattığını, ancak aynı değışkenin çocukların engelli kardeşini kabullenmesinde anlamlı bir farklılık yaratmadığını saptamıştır.

Bilal ve Dağ (2005), anne- babanın ve kardeşin iyilik halinin, engelli çocuğun özellikleriyle ilgili olduğunu ve bakımının ağırlaşp zorlanması ile ebeveyn ve kardeş stresinin arttığını belirtmişlerdir. Çocuğun eğitilebilir düzeyde engelli olması ebeveyn ve kardeş stresini azaltmaktadır.

Zihinsel engelli çocukların ilk tıbbi tanı zamanına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.17’de verilmiştir.

Çizelge 4.17 Zihinsel engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

İlk tıbbi tanı zamanı	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Doğardoğmaz	22	37.27	6.23	9.13	6.10	27.00	5.01	24.04	5.19	3.68	2.25	
0-6 ay	23	36.13	5.19	8.69	3.83	27.65	4.91	22.52	2.37	4.13	2.49	
7-12 ay	15	35.26	7.30	8.66	4.15	27.06	6.49	22.13	3.90	4.60	2.96	
13 ay ve üzeri	34	34.23	5.97	8.44	2.94	26.23	6.38	21.79	3.75	4.41	3.29	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
	3-90	1.196	.316	.119	.949	.287	.835	1.560	.205	.530	.663	

Çizelge 4.17’de engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde; engelli kardeşine doğar doğmaz tanı konan çocukların birliktelik ve ilgili olma (BİO) ve fiziksel saldırganlık (FS) boyutu dışındaki tüm boyutlardan aldıkları puan ortalamalarının diğer gruplara göre en yüksek düzeyde olduğu dikkati çekmektedir (NO $\bar{X}$ = 37.27, UDÇ $\bar{X}$ = 9.13, E $\bar{X}$ = 24.04). 13 ay ve daha büyük iken tanısı konan engelli kardeşe sahip çocukların ise nazik olma (NO $\bar{X}$ = 34.23), uzak durma-çekinme (UDÇ $\bar{X}$ = 8.44), birliktelik ve ilgili olma (BİO $\bar{X}$ = 26.23) ve empati (E $\bar{X}$ = 21.79) boyutlarına ait puanları en düşük düzeydedir. Puan ortalamaları genel olarak tanının erken konması durumunun, engelli kardeşe karşı nazik olmayı, birlikte olma duygusunu, empatiyi artırdığı, fiziksel saldırganlığı ise azalttığı gibi eğilimi ortaya koymaktadır. Ancak puanlarda görünen bu farklılığa rağmen, varyans analizi sonuçları

tanı zamanı ile ilgili olarak gruplar arasındaki kardeş davranışları açısından gözlenen bu farklılığın anlamlı düzeyde olmadığını göstermektedir ($p>0.5$).

Engelli bir bebeğin doğması ailedeki tüm olumlu beklenti ve hayallerin yıkılmasına neden olmaktadır. Çocuğun engelinin tanınması ile ailedeki tüm bireyler bundan etkilenmekte, ailenin dengesi değişmekte ve aile tekrar bu dengeyi kurabilmek için zorlanmaktadır. Engelli bir çocuğun varlığı sadece anne-baba arasındaki ilişkiyi etkilemekle kalmayıp, kardeşler de bu durumdan etkilenmektedir. Kardeşlerden birinin engelli olması kardeşler arası ilişkinin doğasına da etki etmektedir (Apaliçi 1996, Yıldırım 2005). Ancak, araştırma sonucunun da ortaya koyduğu gibi, engelli çocuğun ne zaman tanındığından ziyade, tanının ne olduğu, tanının aileye ne şekilde söylendiği kardeşin bu konuda bilgilendirilip bilgilendirilmediği gibi faktörler, kardeş davranışlarını belirlemede daha etkili olabilir. Bu nedenle kardeş davranışlarının belirlenmesinde zihinsel engelli çocukların engelinin tanınma zamanının tek başına belirleyici olmadığı düşünülmektedir.

Ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin istatistiksel sonuçlar Çizelge 4.18’de verilmiştir.

Çizelge 4.18 Zihinsel engelli çocuğun ailesinin tanı hakkında bilgilendirilme durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Ailenin tanı hak. bilgilendirilen durumu	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Evet	74	36.01	5.62	8.20	3.19	27.75	5.43	23.14	3.62	4.06	2.30
Hayır	20	33.95	7.57	10.55	6.51	23.70	5.65	20.35	4.33	4.70	3.07
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p
	92	1.136	.267	-1.561	.133	2.869**	.008	2.649*	.013	-.856	.400

*p<.05, **p<.01

Çizelge 4.18 incelendiğinde; zihinsel engelli çocuğun tanısı hakkında bilgilendirilen ailelerde, normal gelişim gösteren kardeşlerin nazik olma (NO $\bar{X}$ =36.01), birliktelik- ilgili olma (BİO $\bar{X}$ =27.75) boyutlarından aldıkları puanların, tanı hakkında bilgilendirilmeyen ailelere göre daha yüksek olduğu, uzak durma-çekinme (UDÇ) ve fiziksel saldırganlık (FS) boyutlarında ise tanı hakkında bilgilendirilmeyen ailelerdeki normal gelişim gösteren kardeşlerin puanlarının yüksek olduğu görülmektedir (UDÇ $\bar{X}$ =10.55, FS $\bar{X}$ =4.60). Yapılan t-testi sonucunda da, birliktelik-ilgili olma ($t_{(92)}$ =2.869, $p<.01$) ve empati ($t_{(92)}$ = 2.649, $p<.05$) boyutlarından alınan puanlarda ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumunun anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır. Bu sonuçlara göre zihinsel engelli çocuğun tanısı hakkında bilgilendirilen ailelerde, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşine karşı daha çok ilgili olduğu ve birliktelik duygusu taşıdığı ve onunla daha fazla empati kurduğu söylenebilir.

Çocukların engelli kardeşinin durumu hakkında bilgilendirilmiş olması, çocukların engelli kardeşiyle kuracağı ilişkide önemli rol oynamaktadır. Kardeşinin engeli hakkında bilgi sahibi olan çocuklar kardeşleriyle daha olumlu ilişkiler kuracaktır (Girli 1995).

Zoylan (2005), çalışmasında, engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerini incelemiştir. Araştırma sonucunda, çocukların engelli kardeşinin durumu hakkında bilgi sahibi olmasının kardeş ilişkileri açısından önemli olduğunu, normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşini kabul etmesinin kolay olmadığını, ancak engelin tanısı hakkında bilgi sahibi olan çocukların kardeşiyle daha yakın ilişkiler kurduğunu saptamıştır.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların eğitime başlama yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.19’da verilmiştir.

Çizelge 4.19 Zihinsel engelli çocuğun eğitime başlama yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Eğitime başlama yaşı	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
0-12 ay	24	36.87	5.28	8.91	4.32	28.00	5.03	22.83	2.47	3.54	2.26	
13-24 ay	13	32.92	7.87	11.38	7.65	25.30	6.26	23.84	6.99	4.92	3.56	
25-36 ay	17	36.41	5.19	7.94	2.94	27.41	6.54	22.17	4.12	3.94	1.71	
37 ay ve üzeri	40	35.30	6.20	8.02	2.50	26.52	5.57	22.12	3.22	4.47	2.44	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd 3-90	F 1.327	p .271	F 2.429	p .070	F .733	p .535	F .711	p .548	F 1.161	p .329	

Çizelge 4.19’da görüldüğü gibi; zihinsel engelli çocukların önemli bir kısmı iki yaşından sonra eğitim almaya başlamışlardır. Kardeşlerin davranışlarına ait boyut puan ortalamaları incelendiğinde; nazik olma (NO) boyutundan en yüksek puanı sıfır-on iki ay arasında eğitime başlayan zihinsel engelli çocukların kardeşleri (NO $\bar{X}$ =36.87), uzak-durma çekinme boyutundan en yüksek puanı on üç-yirmi dört ay arasında eğitime

başlayan zihinsel engelli çocukların kardeşleri (UDÇ $\bar{X}$ =11.38), birlikte ve ilgili olma boyutundan en yüksek puanı sıfır- on iki ay arasında eğitime başlayan zihinsel engelli çocukların kardeşleri (BİO $\bar{X}$ =28.00), empati boyutundan en yüksek puanı on üç-yirmi dört ay arasında eğitime başlayan zihinsel engelli çocukların kardeşleri (E $\bar{X}$ =23.84 ve fiziksel saldırganlık boyutundan ise en yüksek puanı yine on üç-yirmi dört ay arasında eğitime başlayan zihinsel engelli çocukların kardeşlerinin (FS $\bar{X}$ = 3.56) aldığı görülmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonuçlarına göre zihinsel engelli çocukların eğitime başlama yaşına göre kardeşlerin davranışları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>.05$).

Zihinsel engelli çocuklar kendilerini sosyal ve ekonomik yönden bağımsızlığa kavuşturacak birçok davranış ve beceriyi kazanabilirler. Bunun başarılabilmesi için izlenecek tek yol eğitimidir. Uygun eğitim ortamları zihinsel engelli çocukların gelişimlerini olumlu etkileyecektir. Zihinsel engelli çocuklar eğitim sayesinde eskiye oranla çevresiyle daha rahat iletişim kurmayı öğrenebilirler. Dolayısıyla engelli çocuğun eğitimine ne kadar erken başlanırsa, çocuk için o oranda etkili olacaktır (Davies *et. al.* 2002, Çiftçi 2007).

Eğitim, sadece zihinsel engelli çocuğun gelişimini desteklemekle kalmayıp, dolaylı olarak engelli çocuğun yakın çevresinde bulunan kişilerin ilişkilerini ve davranışlarını da etkilemektedir. Ancak normal gelişim gösteren çocuklar açısından, engelli kardeşe yönelik davranışlarda önemli olan unsur çocuğun eğitime başlama yaşı değil, eğitimden yararlanma derecesidir. Eğitimin tüm aile bireylerini kapsamaması gereken çok yönlü bir süreç olması gerektiği düşünüldüğünde yalnızca engelli çocuğun değil, ebeveyn ve kardeşlerin de bu eğitimden yararlanma derecesi önemlidir (Baran ve İçöz 2001).

Zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.20’de verilmiştir.

Çizelge 4.20 Zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Engelli çocuğun öğrenim durumu	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Kaynaştırma + özel eğitim	39	34.97	5.96	9.10	3.83	26.41	5.83	23.56	3.79	4.51	2.87	
Özel eğitim	55	36.00	6.22	8.41	4.45	27.23	5.63	21.25	3.91	3.98	2.16	
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p	
	92	-.807	.422	.797	.428	-.686	.495	-2.099*	.039	.975	.333	

*p<.05

Çizelge 4.20’de de görüldüğü gibi, özel eğitim yanında kaynaştırma eğitimine devam eden engelli çocukların kardeşlerinin uzak durma-çekinme (UDÇ $\bar{X}$ =9.10), empati (E $\bar{X}$ =23.56) ve fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}$ =4.51) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının, sadece özel eğitim alan engelli çocukların kardeşlerinin ise nazik olma (NO $\bar{X}$ =36.00) ve birliktelik-ilgili olma (BİO $\bar{X}$ =27.23) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının diğerlerinden yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan t-testi sonuçları, normal gelişim gösteren kardeşlerin empati boyutundan aldıkları puanlarda, engelli kardeşin öğrenim durumunun farklılık yarattığını ortaya koymuştur ($t_{(92)} = -2.099$, $p < .05$). Bu sonuca göre; engelli kardeşi hem özel eğitim alan hem de kaynaştırma eğitimine devam eden çocukların empati becerileri, kardeşi sadece özel eğitim alanlardan daha fazladır.

Engelli çocukların normal gelişim gösteren çocukların devam ettiği okullara devam etmesi ve aynı eğitim ortamında eğitim görmesi, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerini yeterli ve değerli bir birey olarak algılamalarını ve kabul etmelerini kolaylaştırabilmektedir (Baran ve İçöz 2001). Normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşini normal gelişim gösteren bir birey olarak algılaması, engelli kardeşine karşı daha empatik olmasının nedeni olabilir.

Aral ve Ahmetoğlu (2004) çalışmalarında, normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin öğrenim türlerine göre Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanları incelediklerinde, özel eğitim sınıfına ve merkezde destek özel eğitim programına devam eden çocukların kardeşlerinin empati boyutundan aldıkları puan ortalamalarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğunu saptamışlardır.

Annenin yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.21’de verilmiştir.

Çizelge 4.21 Annenin yaşına göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Annenin yaşı	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
30 yaş ve altı ¹	7	33.28	4.34	10.57	5.09	26.28	4.11	21.28	3.19	4.71	2.92	
31-40 yaş ²	61	35.26	6.02	8.91	4.53	26.70	5.82	21.78	3.62	4.31	2.48	
41 yaş ve üzeri ³	26	36.92	6.59	7.69	2.81	27.50	5.90	24.69	4.11	3.80	2.40	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
	2-91	1.21	.303	1.544	.219	.217	.535	5.924**	.004	.531	.590	
	Anlamlı farklılık 1-3											

**p<.01

Çizelge 4.21’de görüldüğü gibi, annenin yaşı yükseldikçe, normal gelişim gösteren çocukların nazik olma (NO), birliktelik-ilgili olma (BİO) ve empati (E) boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının arttığı, uzak durma-çekinme (UDÇ) ve fiziksel saldırganlık (FS) boyutlarından alınan puan ortalamalarının azaldığı dikkati çekmektedir. Kardeş davranışları ile ilgili olarak nazik olma, birliktelik- ilgili olma ve empati olumlu özellikler iken, uzak durma- çekinme ve fiziksel saldırganlık istenmeyen

davranışlardır. Dolayısıyla puanlardaki artış ve azalmaya bağlı olarak, annenin yaşının büyük olması olumlu özelliklerdeki artışa, olumsuz özelliklerdeki azalmaya neden olmaktadır.

Yapılan varyans analizi sonucunda; kardeş davranışlarının empati boyutunda (E) anne yaşının anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır. ($F_{(2-91)}=5.924$, $p<.01$). Scheffe testi sonucunda annesi 30 yaşın altında olan çocuklarla, 41 yaş ve üzerinde olan çocukların engelli kardeşlerine ilişkin olarak empati puanları arasındaki fark anlamlıdır.

Annenin yaşı artıkça çocuk yetiştirmeye ilişkin tecrübeleri de artmakta, yapılan hatalar azalmaktadır. İlerleyen yaşla birlikte anne engelli çocuğunu kabul aşamasına daha çok yaklaşmaktadır. Annenin tutumlarındaki olumlu ve bilinçli bu artış normal gelişim gösteren çocuğuna da yansımakta, normal gelişim gösteren çocuğunun etkili iletişimin temelini oluşturan empati kurabilme becerisini kazanmasında etkili olmaktadır (Baran ve İçöz 2001, İçmeli 2008).

Annenin öğrenim düzeyine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.22’de verilmiştir.

Çizelge 4.22 Annenin öğrenim düzeyine göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Annenin öğrenim düzeyi	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Okuryazar değil	10	34.60	5.52	8.80	2.82	25.20	7.53	22.80	3.15	4.50	2.91
Okuryazar-ilkokul mezunu	42	35.95	6.76	8.83	4.18	26.14	5.94	21.71	3.62	4.40	2.87
Ortaokul mezunu	15	33.73	6.46	8.20	3.02	27.46	5.66	23.46	5.30	4.13	2.38
Lise mezunu	22	35.45	4.55	8.81	5.65	27.13	4.09	23.31	4.07	3.95	1.81
Üniversite mezunu	5	37.40	6.91	8.40	3.36	29.80	6.49	23.40	1.87	3.20	0.44
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	4-89	.695	.597	.073	.990	.675	.611	.909	.462	.357	.838

Çizelge 4.22’de annenin öğrenim düzeyine göre kardeş davranışları incelendiğinde anneleri üniversite mezunu olana normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşine karşı nazik olma (NO $\bar{X}$ =37.40) ve birliktelik-ilgili olma (BİO $\bar{X}$ =29.80) boyutlarından, anneleri ortaokul mezunu olan çocukların empati (E $\bar{X}$ =23.46), anneleri okuryazar ve ilkokul mezunu olan çocukların uzak durma-çekinme (UDÇ $\bar{X}$ =8.83), anneleri okuryazar olmayanların ise fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}$ =4.50) boyutlarından diğerlerine göre en yüksek düzeyde puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Puan ortalamalarında görülen bu farklılığa rağmen, yapılan varyans analizi sonucunda, annenin öğrenim düzeyine ilişkin gruplar arasında, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşine karşı davranışları açısından anlamlı bir farklılık olmadığı saptanmıştır ($p>.05$).

Köse (2003) K.K.T.C. Lefkoşa'daki ilköğretim okullarına devam eden dokuz yaş çocuklarının anne tutumlarını ve kardeş ilişkilerini incelediği çalışmada annelerin eğitim düzeyleri ile kardeş ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulmamıştır.

Annelerin evlilik süresine göre kardeş davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.23'te verilmiştir.

Çizelge 4.23 Annenin evlilik süresine normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Evlilik süresi	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
1-10 yıl	8	32.00	11.60	9.00	3.46	24.25	8.26	22.50	7.85	4.50	1.91
11-15 yıl	32	35.71	6.23	9.28	4.38	28.40	5.16	22.31	3.02	4.65	3.38
16-20 yıl	39	35.43	6.17	8.76	4.88	26.79	6.04	22.84	4.20	4.07	2.09
21 yıl ve üzeri	15	37.13	3.62	7.40	1.72	26.00	4.75	24.60	2.82	3.53	0.99
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	4-89	.703	.592	.537	.709	1.741	.148	.928	.452	.575	.681

Çizelge 4.23'te de görüldüğü gibi, anne-babaları 21 yıl ve daha uzun süredir evli olan çocukların zihinsel engelli kardeşleriyle ilgili olarak nazik olma (NO $\bar{X}$ =37.13) ve empati (E $\bar{X}$ =24.60) boyutlarından en yüksek puanı aldıkları, uzak durma-çekinme ve fiziksel saldırganlık boyutlarından en düşük düzeyde puan aldıkları (UDÇ $\bar{X}$ =7.40, FS $\bar{X}$ =3.53) saptanmıştır. Ancak varyans analizi sonucunda; ebeveynlerin evlilik süresinin normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşine yönelik davranışlarına ait boyutlarda anlamlı bir farklılık yaratmadığı belirlenmiştir ($p>.05$). Elde edilen bu sonuç eşlerin evlilik süresi ne olursa olsun ailedeki çocukların engelli kardeşine karşı davranışlarının benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, eşlerin evlilik süresine

ilişkin dağılımları incelendiğinde; evliliğinin ilk on yılında olan sadece sekiz annenin olduğu da dikkati çekmektedir.

Normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyetine göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.24’de verilmiştir.

Çizelge 4.24 Normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyetine göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi analizi sonuçları

Normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyeti	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Kız	55	36.49	5.49	8.58	4.47	28.05	4.65	22.58	3.86	4.12	2.20
Erkek	39	34.28	6.73	8.87	3.83	25.25	6.63	22.52	4.08	4.30	2.85
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p
	92	1.687	.096	-.337	.737	2.267*	.027	-.075	.941	-.331	.742

*p<.05

Çizelge 4.24 incelendiğinde, kız ve erkek normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine karşı davranışlarıyla ilgili olarak, uzak durma-çekinme (UDÇ), empati (E) ve fiziksel saldırganlık (FS) puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu, ancak kız çocukların nazik olma (NO $\bar{X}$ =36.49) ve birliktelik- ilgili olma (BİO $\bar{X}$ =28.05) boyutlarından, erkek çocuklara göre daha yüksek puan aldıkları dikkati çekmektedir. Yapılan t-testi sonuçları ise, normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyetinin birliktelik ve ilgili olma boyutundan alınan puanlarda anlamlı farklılık yarattığını ortaya koymuştur ($t_{(92)}= 2.267$, $p<.05$). Elde edilen bu sonuç ışığında, kız çocukların engelli kardeşleriyle erkek çocuklara göre daha ilgili olduklarını ve birliktelik duygusunun daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

Çocukların, toplumsal rollerini ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için cinsiyet fark etmeksizin her dönemde ve her yaşta gelişimlerini en iyi şekilde sağlayacak yaşam

koşullarına sahip olmaları gerekmektedir. Çocuğun yaşamına engelli bir kardeşin girmesiyle bu koşulları sağlamak zorlaşacaktır. İçinde yaşanan sosyal çevrenin kız ve erkek çocuklardan beklentileri cinsiyet doğrultusunda şekillenecek, aileye engelli kardeşin katılmasıyla annenin yardımcı rolü daha çok kız çocuktan beklenecektir. Bu nedenle kız çocuklar engelli kardeşiyle daha fazla vakit geçirmekte ve iletişime girmektedir (Aral ve Ahmetoğlu 2004).

Cuskelly and Gunn (2003) çalışmalarında, down sendromlu çocukların annelerin, babaların ve kardeşlerin bakış açılarından kardeş ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda kız çocukların erkek çocuklara oranla engelli kardeşiyle birlikte daha fazla olduğunu ve kız çocukların engelli kardeşiyle ilgili daha fazla sorumluluk aldığını saptamışlardır.

Bir başka çalışmada ise Kaminsky and Dewey (2001), cinsiyet değişkenine göre otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan gruplar arasında kardeş ilişkileri açısından farklılık bulmamıştır. Ancak kızların hem “sıcaklık / yakınlık”, hem de “göreceli konum / güç” alt boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlar aldıkları saptanmıştır.

Normal gelişim gösteren çocuğun yaşına göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.25’de verilmiştir.

Çizelge 4.25 Normal gelişim gösteren çocuğun yaşına göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Normal gelişim gösteren kardeşin yaşı	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
9-11 yaş	30	33.76	7.10	8.80	3.84	27.40	6.40	22.90	4.15	4.93	3.50	
12-14 yaş	40	36.70	5.12	8.10	3.36	27.05	5.12	22.17	3.28	3.82	1.76	
15-17 yaş	24	35.95	6.01	9.58	5.65	26.00	5.82	22.75	4.70	3.91	1.76	
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p	
	2-91	2.089	.130	.947	.392	.423	.556	.326	.722	1.961	.147	

Normal gelişim gösteren çocuğun yaşına göre zihinsel engelli kardeşine yönelik davranışlarına ait puan ortalamaları incelendiğinde (Çizelge 4.25); 9-11, 12-14 ve 15-17 yaş grubundaki çocukların empati boyutundan (E) aldıkları puanların birbirine yakın olduğu ($\bar{X}=22.90$, $\bar{X}=22.7$, $\bar{X}=22.75$), 9-11 yaş grubunda olan çocukların birliktelik ilgili olma (BİO $\bar{X}=27.40$) ve fiziksel saldırganlık (FS $\bar{X}=4.93$) boyutlarından diğerlerine göre daha yüksek puan aldıkları görülmektedir. Uzak durma-çekinme boyutunda ise 15-17 yaş grubundaki çocukların diğerlerinden yüksek puan aldıkları dikkati çekmektedir (UDÇ $\bar{X}=9.58$).

Normal gelişim gösteren kardeşin engeli anlayacak yaşta olmaması bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Yaşları küçük olan normal gelişim gösteren çocuklar, daha büyük olan çocuklara kıyasla, engelli kardeşlerini reddetme hissine daha eğilimli olmaktadır (Dyson 1999). Araştırmaya alınan normal gelişim gösteren çocukların tamamının 9 yaşın üzerinde, önemli bir kısmının 12 yaş ve üzerinde olduğu düşünüldüğünde, çocuğun yaşına göre anlamlı bir farklılığın çıkmamış olması beklenen bir durumdur.

Aral ve Ahmetoğlu (2004) çalışmalarında, normal gelişim gösteren kardeşlerin yaşlarına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığını saptamışlardır.

Ancak bir başka çalışmada, Brody *et. al* (2003), engelli bir kardeşe sahip olan çocukların okula başlamaları ile birlikte engelli kardeşlerine karşı daha fazla sorumluluk hissettiklerini ve engelli kardeşlerinin diğer çocuklardan farklı olduğunu anlamaya başladıklarını ve bu nedenle bu dönemde çocukların karşıt duygular içinde olduğunu, kardeşinden utanabildiğini ve fiziksel olarak daha saldırgan olabileceğini ifade etmişlerdir.

Normal gelişim çocuğun doğum sırasına göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları Çizelge 4.26’de verilmiştir.

Çizelge 4.26 Normal gelişim çocuğun doğum sırasına göre engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analizi sonuçları

Kardeşin doğum sırası	KARDEŞ DAVRANIŞLARI										
	NO			UDÇ		BİO		E		FS	
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
İlk çocuk	50	35.54	6.04	8.90	4.63	26.58	5.85	22.26	4.02	4.04	1.89
Ortanca çocuk	29	35.65	5.38	8.58	3.77	26.93	5.78	22.86	4.54	4.37	2.76
Son çocuk	15	35.53	7.85	8.26	3.61	27.86	5.24	22.93	2.08	4.40	3.58
Varyans Analizi Sonuçları	Sd	F	p	F	p	F	p	F	p	F	p
	2-91	.004	.996	.145	.866	.290	.749	.293	.746	.224	.799

Çizelge 4.28 incelendiğinde; kardeşlerin tüm boyutlardan aldıkları puanların birbirine oldukça yakın olduğu dikkati çekmektedir. Sadece birliktelik-ilgili olma boyutunda ailenin son çocuğu olan kardeşlerin zihinsel engelli kardeşlerine karşı olan davranışları,

ailenin ilk ve ortanca çocuklarına göre biraz daha yüksektir. (BİO $\bar{X} = 27.86$). Bununla birlikte, yapılan varyans analizi sonucunda, ailenin ilk, ortanca ve son çocukları arasında zihinsel engelli kardeşe karşı davranışlara ait tüm boyutlardan alınan puanlar açısından anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p > .05$). Mc hale et al. (1986) tarafından yapılan bir çalışmada da otizmlili kardeşe sahip çocuklar üzerinde çalışılmıştır. Araştırma sonucunda; küçük veya büyük otistik kardeşe sahip olan çocukların kardeş ilişkilerinin kalitesi açısından anlamlı bir farklılık bulunmadığını, ancak küçük kardeşlerin otistik kardeşlerine ilişkin daha çok olumsuz duygular hissettiklerini vurgulamışlardır.

Aral ve Ahmetoğlu (2004) çalışmalarında, normal gelişim gösteren kardeşlerin doğum sırasına göre Kardeş Problemleri Anketinden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını bulmuşlardır.

Büyük yada küçük kardeş olma durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin sonuçları Çizelge 4.27’de verilmiştir.

Çizelge 4.27 Büyük ya da küçük kardeş olma durumuna göre normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve t-testi sonuçları

Büyük/ küçük kardeş olma durumu	KARDEŞ DAVRANIŞLARI											
	NO			UDÇ		BİO		E		FS		
	n	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S	
Büyük	66	35.62	6.05	8.71	4.30	26.66	6.00	22.59	4.39	3.93	1.77	
Küçük	28	35.46	6.34	8.67	4.00	27.42	4.97	22.46	2.63	4.82	3.62	
t-Testi Sonuçları	Sd	t	p	t	p	t	p	t	p	t	p	
	92	.111	.912	.036	.971	-.637	.527	.172	.864	-1.228	.228	

Çizelge 4.27’de de görüldüğü gibi; normal gelişim gösteren çocuğun zihinsel engelli kardeşine karşı davranışlarıyla ilgili olarak nazik olma (NO), uzak durma-çekinme (UDÇ) ve empati (E) boyutlarında zihinsel engelli kardeşinden büyük olan çocuklarla küçük olan çocukların puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu saptanmıştır. Birliktelik-ilgili olma ve fiziksel saldırganlık boyutlarında ise engelli kardeşinden küçük olan çocukların büyük olanlara göre daha yüksek puan aldıkları görülmektedir (BİO $\bar{X}$ = 27.42, FS $\bar{X}$ = 4.82). Ancak t-testi sonuçları; normal gelişim gösteren kardeşin büyük ya da küçük olmasının kardeş davranışlarına ait boyutlardan alınan puanlarda anlamlı bir farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur ($p > .05$).

Engelli bir kardeşin varlığından büyük veya küçük kardeşlerin aynı derecede etkilendikleri, ortak problemlere sahip oldukları ve benzer tepkileri gösterdikleri düşünülmektedir. Ayrıca ailenin engelli kardeşin büyük ya da küçük olma durumunu düşünmeksizin, engelli kardeşi olan çocuğa daha etkin roller vermesi nedeniyle bu değişkenin çocuğun engelli kardeşine yönelik davranışlarını etkileyecek önem derecesinde olmadığı düşünülmektedir.

Girli (1995) çalışmasında, zihinsel engelli kardeşi olan çocukların kardeşlerini kabul ve kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığı ve kaygı düzeyleri ile psikolojik sorunlarıyla ilişkili olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma

sonucunda; çocukların engelli kardeşlerinden büyük ya da küçük olmalarına göre “Engelli Bireylere Yönelik Tutum Ölçeği”nden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığını saptamıştır.

Yıldırım (2005) çalışmasında, farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda engelli kardeştan büyük ya da küçük olmanın, çocuğun engelli kardeşi ile ilişkilerinde ve engelli kardeşini kabullenmesinde etkisinin olmadığını saptamıştır.

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği’nin alt boyutları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği’nin alt boyutlarına ilişkin sonuçlar Çizelge 4.28’de verilmiştir.

Çizelge 4.28 Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği’nin alt boyutları ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği’nin alt boyutlarına ilişkin Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçları

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği	Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği					
		NO	UDÇ	BİO	E	FS
		r p	r p	r p	r p	r p
AKA		.213* .40	-.073 .482	.037 .722	-.155 .137	-.041 .696
DTET		.038 .716	-.146 .161	.142 .173	.109 .294	-.035 .741
EKRR		.057 .582	.019 .859	.110 .291	.011 .914	-.058 .578
KKG		-.013 .898	.064 .538	-.076 .467	-.216* .037	.134 .198
BD		.052 .619	.045 .667	-.123 .238	-.223* .031	.121 .146

*p<.05

Çizelge 4.28 incelendiğinde Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği’nin aşırı koruyucu annelik boyutu (AKA) ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği’nin nazik olma (NO) boyutundan alınan puanlar arasındaki ilişkinin pozitif

yönde anlamlı ($r=.213$, $p<.05$), diğer alt boyutlarlar arasındaki ilişkinin ise anlamlı olmadığı ($p>.05$) belirlenmiştir. Bu bulguya göre annenin engelli çocuğuna karşı aşırı koruyucu davranmasının artmasıyla, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşiyle ilişkilerinde nazik olmanın arttığı söylenebilir.

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET) ve ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR) boyutları incelendiğinde; bu boyutlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki ($p>.05$) olmadığı saptanmıştır.

Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) alt boyutları incelendiğinde ise, bu boyutlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin empati (E) boyutu arasındaki ilişkinin negatif yönde ve anlamlı ($r = -.216$, $r = -.223$, $p<.05$), diğer alt boyutlarlar arasındaki ilişkinin ise anlamlı olmadığı ($p>.05$) belirlenmiştir. Bu bulguya göre ebeveynler arasındaki geçimsizlik ve çocuklara uygulanan baskının artmasıyla, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşiyle ilişkilerinde empati kurmanın azaldığı söylenebilir.

Çocuğun engelli kardeşine karşı davranışları ile anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Anne-babaların engelli çocuğa bakış ve tepkide bulunuş şekli kardeş tepkilerini de etkilemektedir. Engelli çocuğuna olumlu tutum gösteren anne-babalar engelli olmayan çocuklarına bu yönde model oluşturmaktadırlar. Buna karşın engelli çocuğuna, olumsuz davranan ve kaygılı olan anne-babaların normal çocuklarının engelli kardeşine karşı tutum ve davranışları da bu yönde olmaktadır (Köse 2003, Yıldırım 2005).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının ve normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine karşı davranışlarının incelenmesi, etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi, anne tutumları ile kardeş davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli çocukların demografik özellikleri incelendiğinde; %54.3'ünün kız, % 45.7'sinin erkek olduğu, % 36.1'inin dokuz-on iki, % 28.8'sinin on üç- on beş yaş grubunda olduğu, % 25.5'inin ilk çocuk , % 44.7'sinin son çocuk olduğu, %19.1'inin ağır seviyede, %39.4'ünün orta seviyede, % 41.5'inin hafif seviyede zihinsel engelli olduğu, % 23.4'üne doğar doğmaz, %36.1'ine 13 aylık ve ya daha fazlayken tanı konulduğu, % 25.5'inin 0-12 ay arasında, % 42.6' sının 37 ay ve üzerinde eğitime başladığı, %41.5'nin özel eğitim merkezinde sürdürdükleri özel eğitim takip programının yanı sıra bir ilköğretim bünyesinde kaynaştırma programına devam ettikleri, %58.5'nin sadece özel eğitim merkezinde eğitim aldıkları belirlenmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen annelerin demografik özellikleri incelendiğinde; %64.9'unun 31-40 yaş, %27.7'sinin 41 yaş ve üzerinde olduğu, %44.7'sinin okuryazar ve ilkokul mezunu, %23.4'ünün lise mezunu olduğu, %34.0'ünün 11-15 yıl, % 41.5' inin 16-20 yıldır evli olduğu, %41.5'inin iki çocuk, %44.7'sinin üç çocuk sahibi olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya dâhil edilen zihinsel engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların demografik özellikleri incelendiğinde; %58.5'inin kız, %41.5'inin erkek olduğu, %31.9'unun dokuz- on bir, %42.6'sının on iki-on dört yaş grubunda olduğu, %53.1'inin ilk çocuk, %30.9'unun ortanca çocuk olduğu, %70.2'sinin zihinsel engelli kardeşinden büyük, %29.8'inin zihinsel engelli kardeşinden küçük olduğu belirlenmiştir.

Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarında, engelli çocuğun cinsiyetinin, yaşının, doğum sırasının, engelinin derecesinin, annenin yaşının, evlilik

süresinin, sahip olduğu çocuk sayısının anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanırken ($p>.05$), engelli çocukla ilgili olarak ilk tıbbi tanı zamanının ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR), ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumunun demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET), engeli çocuğun eğitime başlama yaşının ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR), engelli çocuğun öğrenim durumunun ev kadınlığı rolünü reddetme (EKRR), annenin öğrenim düzeyinin aşırı koruyucu annelik (AKA), demokratik tutum ve eşitlik tanıma (DTET), karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyutlarından alınan puanlarda anlamlı bir farklılığa neden olduğu belirlenmiştir ($p<.05$, $p<.01$).

Kardeş davranışlarıyla ilgili olarak, zihinsel engelli çocuğun cinsiyetinin, yaşının, doğum sırasının, engelinin derecesinin, ilk tıbbi tanı zamanının, eğitime başlama yaşının, annenin öğrenim düzeyinin, evlilik süresinin, normal gelişim gösteren çocuğun yaşının, doğum sırasının ve zihinsel engelli kardeşinden büyük yada küçük olma durumunun normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşine yönelik davranışlarına ait tüm boyutlarda anlamlı bir farklılık yaratmadığı saptanırken ($p>.05$), ailenin tanı hakkında bilgilendirilme durumunun birliktelik-ilgili olma (BİO) ve empati (E), zihinsel engelli çocuğun öğrenim durumunun empati (E), annenin yaşının empati (E), normal gelişim gösteren çocuğun cinsiyetinin birliktelik-ilgili olma (BİO) boyutlarından alınan puanlarda farklılığa neden olduğu belirlenmiştir ($p<.05$, $p<.01$).

Annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşine yönelik davranışları arasındaki ilişkiye ait Pearson Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi sonuçlarında da; Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumu Ölçeği'nin aşırı koruyucu annelik boyutu (AKA) ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin nazik olma (NO) boyutundan alınan puanlar arasındaki ilişkinin pozitif yönde anlamlı ($r=.213$, $p<.05$), karı-koca geçimsizliği (KKG) ve baskı disiplin (BD) boyutlarından alınan puanlar ile Schaeffer Kardeş Davranışı Değerlendirme Ölçeği'nin empati (E) boyutu arasındaki ilişkinin negatif yönde ve anlamlı ($r = -.216$, $r = -.223$, $p<.05$) olduğu saptanmıştır.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda şunlar önerilebilir.

- Öncelikle engelli bebek doğumlarının önlenmesi açısından anne-baba adayları bilgilendirilebilir ve gebelik süresince gerekli takipler titizlikle yapılabilir. Engelli bir bebeğin dünyaya gelmesi durumunda ise tanının en kısa süre içerisinde konularak tedavi ve eğitime erken başlanılabilir.
- Çocuğun durumundan dolayı çevrenin, yakın akrabaların olumsuz tepkileri, ailenin dengesini bozabilmektedir. Çevrenin bu durumdan dolayı yarattığı sorunlar aile içi sorun haline dönüştürülmeden, onlardan gelebilecek bilgiler ve önerilerinden çok uzman kişilerin önerileri uygulanabilir. Çocuğun engeli hakkında uzman kişilerden ve çeşitli kitaplardan bilgiler edinilebilir. Çevrenin çocuk hakkında soracağı tüm sorulara açık olunarak onlarla, çocuk hakkındaki meraklarını giderecek şekilde sıkılmadan ve utanmadan kısa bilgiler halinde konuşma yapılabilir.
- Ailenin, özellikle annelerin tanı sonrasındaki süreci daha rahat atlatabilmesinde aileye verilen bilgi ve bilginin veriliş şekli de çok önemli olabilmektedir. Bu nedenle zihinsel engelli çocuğun durumu hakkında bilgi veren uzmanlar doğru bir tutum ve yaklaşımla aileyi yönlendirebilir.
- Ailenin zihinsel engel hakkında daha önceden bilgi sahibi olması da zihinsel engelli bir çocuğun varlığına ilişkin tepkileri azaltabilmektedir. Bu nedenle özellikle kitle iletişim araçları yoluyla ve eğitim programları aracılığıyla, insanların zihinsel engel hakkında bilgilendirilebilir.
- Anneler özellikle engelli bir çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi konusunda nasıl bir tutum sergileyeceklerini bilememektedirler. Bu nedenle çocuk ve ailesinin eğitimi için konu ile ilgili erken eğitim destek ve danışmanlık hizmeti sunabilecek merkezler yaygınlaştırılabilir ve nitelikli hizmetler sunulabilir. Ayrıca çocuklara destek konusunda aileler için eğitim seminerleri düzenlenebilir ve aktif olarak çocuklarının eğitimine katılmaları sağlanabilir. Çünkü anne-baba çocuklarının gelişimine katkıda bulundukları zaman duygusal olarak rahatlamakta, kendilerini daha yeterli hissetmekte ve buna bağlı olarak zihinsel engelli çocuklarına karşı daha

olumlu duygular geliştirmektedir. Bu durum da özellikle annelerin çocuklarına karşı tutum ve davranışlarını doğrudan etkilemektedir.

- Annelerin engelli çocuklarına olan tutumlarını daha bilinçli bir seviyeye getirmek, sağlıklı tutumlar geliştirmelerini sağlamak için annelerin okuryazarlığını artıracak, öğrenim düzeylerini yükseltecek politikalar yaygınlaştırılabilir.
- Engelli ocuğa sahip olan ailelerin en büyük sorunlarından biri olan mali konularda ve diğer sorunlarına destek sağlayacak gerekli yasal düzenlemeler yapılabilir.
- Özel eğitimin yanında, kaynaştırma eğitimine devam eden çocukların anneleri daha olumlu tutumlar sergilemektedir. Bu nedenle kaynaştırma programlarının önemi sık sık vurgulanabilir.
- Araştırmada ocuk yetiştirme tutum leğine ait boyutlar incelendiğinde, özellikle ev kadınlığını reddetme boyutunda anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir. Zihinsel engelli bir çocuğa sahip ailelerin yaşamlarında önemli değişiklikler olmaktadır. Anne-baba tüm yaşantısını engelli çocuğuna göre düzenler ve evre ile iletişimleri azaltabilir. Bu durum da aileyi daha fazla strese sokabilmektedir. Özellikle anneler ev işleriyle ve çocuklarıyla sürekli vakit geçirmekten dolayı daha fazla stres yaşayabilmektedir. Bu nedenle ailelere sosyal çevreleriyle ilişkilerini eskiden olduğu gibi devam ettirmelerine yardımcı olacak gündüz ve gece hizmet veren ocuk bakım ve eğitim hizmetleri oluşturulabilir.
- Engelli çocuğunun hareketlerinde zgr olmasını sağlayacak, gereğinden fazla koruyucu olmadan hareketlerini kısıtlamayacak ortamlar sağlanabilir. ocukta var olan beceriler aksi takdirde grlemeyebilmektedir. Çocuğın bulunduğu evre, onların ihtiyaçlarını dikkate alınarak düzenlenebilir.
- Ailede engelli bir çocuğın varlığı sadece anne-ocuk ilişkisini değil, kardeşler arası ilişkileri de etkilemektedir. Normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşinin durumu hakkında yeterli bilgi ve donanıma sahip olması onun engelli kardeşini daha

kolay kabul etmesinde çok önemlidir. Engelli kardeşlere yönelik tutumları olumlu yönde değiştirmeye ilişkin yaklaşımlar genel olarak, engelli bireyle daha fazla etkileşimde bulunma ve ona ilişkin bilgilendirmeyi içermektedir. Dolayısıyla çocuk kardeşinin engeli hakkında ne kadar çok bilgi edinir ve etkili iletişime geçerse tutumları bu doğrultuda olumlu yönde değişim gösterecektir. Bu nedenle özellikle anneler, engelli olmayan çocuklarıyla engelin doğasını anlamaları için açıkça konuşabilir, engelli bir kardeşe sahip olma sonucu hissedilebilen düşmanlık ve saldırganlık duyguları ile nasıl başa çıkabileceğini öğretebilir, engelli kardeşi ile ilgili kararlarda onun da fikrine önem verebilir.

- Çocuğun aile içerisinde karşılaştığı demokratik yaklaşımlar da engelli kardeş ile ilişkilerinin gelişimini olumlu etkileyebilmektedir. Bu nedenle ailelerin çocuklarına yönelik tutumlarında demokratik dengeyi sağlayabilmesi için, çocukların bütün çevresel etmenler ve sosyal koşullar altında, engelli kardeşleriyle birlikte aktif olduğu aile ve kardeş eğitim programları düzenlenebilir, engelli kardeşlerine yönelik davranışlarını değerlendiren eğitim çalışmaları yapılabilir.
- Eğer çocuk bir özel eğitim merkezine gidiyorsa bu çocukların kardeşleri de engelli çocuğun eğitim aldığı kuruma götürülebilir, kardeşinin eğitimini izlemesine, arkadaşlarını ve öğretmenini tanımasına fırsat tanınabilir.
- Aile engelli çocuğu ve diğer çocuklarıyla birlikte vakit geçirebileceği faaliyetler düzenleyebilir, engelli olmayan çocuklarına da yeterli ilgi ve zamanı ayırabilir.

Çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin fazla çalışma bulunmasına rağmen, engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle;

- ✓ Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin ve farklı engel türlerinde çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumları karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

- ✓ Kırsal kesimde yaşayan zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşiyle ilişkileri incelenebilir. Elde edilen sonuçlar şehirde yaşayan zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumları ve normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşiyle ilişkileri ile karşılaştırmalı olarak incelenebilir.
- ✓ Günümüzde babaların da çocuk yetiştirme konusunda aktif rol oynadığı düşünülürse zihinsel engelli çocuğa sahip babaların çocuklarını yetiştirme tutumları ve bu etkileşimin kardeş ilişkilerine etkisi incelenebilir.
- ✓ Araştırma dokuz-on yedi yaş grubu normal gelişim gösteren kardeşleri kapsamaktadır. Benzer araştırma daha küçük veya daha büyük yaş düzeylerinde de yapılabilir.
- ✓ Farklı engel grubundan kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmetoğlu, E. ve Aral, N. 2004. Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu No: 6, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 6, Ankara Üniversitesi Basımevi, 237s., Ankara.
- Akalın, A. 2005. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların abla ve ağabeylerinin sosyal beceri düzeyi ve kardeş ilişkileri. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Çukurova Üniversitesi, 100s., Adana.
- Akçora, Ç. 2004. Eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının gittikleri okul türü, kaygı ve başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişki. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Marmara Üniversitesi, 132s., İstanbul.
- Akdemir, B. 2006. Altı- on iki yaş arası zihinsel engelli çocukların görsel algı becerilerinin değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Selçuk Üniversitesi, 74s., Konya.
- Akyıldız, T. 2005. Zonguldak il merkezinde sıfır-altı yaş çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumları. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Karaelmas Üniversitesi, 84s., Zonguldak.
- Algozzine, B. 2006. Teaching students with mental retardation: A practical guide for every teacher. Carwin Press, 118p., California.
- Alptekin, S. 2004. Yaşamın gelişimsel evreleri ve anne-baba tutumları. Remzi Yayıncılık, 256 s., İstanbul.
- Apaliçi, V. 1996. Psychological adjustment and sibling relationships of older brothers and sisters of children with pervasive developmental disorders. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Boğaziçi Üniversitesi, 187s., İstanbul.
- Aral, N. ve Gürsoy, F. 2007. Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş. Morpa Yayınları, 336s., Ankara.
- Ayvaz, H. 1996. Özürlü çocukları olan anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarının normal çocuklu anne-babalarla karşılaştırmalı olarak incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Karadeniz Teknik Üniversitesi, 127s., Trabzon.
- Bagenholm, A. and Gillberg, C. 1991. Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population-based study. Journal of Mental Deficiency Research, 35; 291-307.
- Baran, G. ve İçöz, A. 2001. Zihinsel engelli çocuğa sahip aile bireylerinin kaygı düzeylerinin incelenmesi. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi, 1(6-7); 80-90.

- Brody, G., Stoneman, Z. and MC Coy, J. K. 1994. Forecasting sibling relationships, in early adolescence from child temperaments and family processes in middle childhood. *Child Development*, 65; 771-774.
- Brody, G., Kim, X., Murry, V. and Gibbons, R. 2003. Neighborhood disadvantage moderates associations of parenting and older sibling problem attitudes and behavior with conduct disorders in African American children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2); 211-222.
- Bouras, N. and Jacobson, J. 2002. Mental health care for people with mental retardation: A global perspective. *World Psychiatric Association*, 1(3); 162-165.
- Buğra, Y. 2001. Engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Selçuk Üniversitesi, 121s., Konya.
- Cavkaytar, A. ve Diken, İ. 2003. Özel eğitime giriş. Kök Yayıncılık, 292 s., Ankara.
- Chen, X., Liu, B. and Cen, H. 2000. Maternal authoritative and authoritarian attitudes and mother-child interactions and relationships in urban China. *International Journal of Behavioral Development*, 24(1); 119-126.
- Criss, M. and Shaw, D. 2005. Sibling relations as context for delinquency training in low income families. *Journal of Family Psychology*, 19(4); 592-600.
- Cuskelly, M. and Gunn, P. 1993. Maternal reports of behavior of siblings of children with down syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 97 (5), 521-529.
- Çetrez, G. 2004. Bolu ilindeki zihinsel engelli çocukların sosyal gelişim özellikleri. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 115s., Bolu.
- Çiftçi, H. 2007. Zihinsel engelli çocuklara renk kavramını kazandırmada eş zamanlı ipucuyla öğretimin bireysel ve grup eğitimindeki etkisinin karşılaştırılması. Doktora tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, 168s., Ankara.
- Davies, D. and Stock, S. 2002. Enhancing independent task performance for individuals with mental reterdation through use of a handheld self- directed visnal and audio promptingsystem. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 37(2); 209-218.
- Demiriz, S. ve Öğretir, A. 2007. Alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki on yaş çocuklarının anne tutumlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1); 105-122.

- Dinç, S. 2003. Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuklarının kişisel hijyeni hakkında bilgi ve uygulamalarının saptanması. Bilim uzmanlığı tezi (basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, 74s., Ankara.
- Doyran, N. 2004. Cerabral palsy'li çocuğa sahip anne-babaların tutumları. Yüksek lisans tezi (basılmamış). İstanbul Üniversitesi, 51s., Ankara.
- Durmuş, R. 2006. Üç-altı yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin kişilik özellikleri ile anne baba tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Marmara Üniversitesi, 125s., İstanbul.
- Dyson, L. 1999. The psychosocial functioning of school-age children who have siblings developmental disabilities. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20(2); 253- 271.
- Ergün, S. 2003. Cerabral palsy'li çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi, 111s., İstanbul.
- Feinberg, E. and McHale, M. 2003. Sibling and parents relationship trajectories in adolescence. *Child Development*, 74(5); 1261-1274.
- Fırat, A. 1994. Normal çocuğu olan anne- babalar ile zihinsel özürü çocuğu olan anne babaların zihinsel öze karşı tutumları. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, 85 s., Ankara.
- Fisman, S., Wolf, L. and Ellison, D. 2000. A longitudinal study of children with chronic disabilities. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45 (4); 369-376.
- Floyd, F.J. and Gallagher, E.M. 1997. Parental stress, care demons and use of support services for school-age children with disabilities and behavior problems. *Family Realisations*, 46(6);359-372.
- Gazeloğlu, C. 2000. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin psiko-sosyal gelişimine anne-baba tutumlarını etkisinin incelenmesi. Doktora tezi(basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, 180s., Ankara.
- Girli, A. 1995. Normal zekâlı kardeşlerin zihinsel engelli kardeşe yönelik kabul düzeylerinin belirlenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Dokuz Eylül Üniversitesi, 98s., İzmir.
- Hetherington, M., Henderson, S. and Reis, D. 1999. Adolescent siblings in stepfamilies: family functioning and adolescent adjustment. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64(4); 1-21.
- Howe, N., Rinaldi, M. and Christina, J. 2002. Constructive and destructive sibling conflict, pretend play and social understanding, *Child Development*, 73 (5); 1460-1473.

- İçmeli, C., Ataoğlu, A., Canan, F. ve Özçetin, A. 2008. Zihinsel özürü çocuğu olan ebeveynler ile sağlıklı çocuklara sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının karşılaştırılması. *Düzce Tıp Fakóltesi Dergisi*, 3; 21-28.
- Kaminsky, L. and Dewey, D. 2001. Siblings relationships of children with autism. *Journal of Autism and Development Disorders*, 31 (4); 399-410.
- Kılıçaslan, A. 2001. Aile fonksiyonlarının ve algılanan farklılaşmış anne-baba yaklaşımının kardeş ilişkileri üzerine etkisi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). İstanbul Üniversitesi, 189 s., İstanbul.
- Kırcaali, G., Birkan, B. ve Uysal, A. 1997. Zihin özürü çocuklara kavram öğretimi. A.Ü. Engelliler Araştırma Enstitüsü, Sevgi Zihinsel Yetersizlik Araştırma Eğitim ve Kazanma Vakfı, Mesleki Eğitim Yayınları, 324s., Eskişehir.
- Köse, F. 2003. K.K.T.C. Lefkoşa ilköğretim okullarına devam eden dokuz yaş çocuklarının anne tutumları ile kardeş ilişkilerinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, 163s., Ankara.
- Kramer, L. and Radey, C. 1997. Improving sibling relationships among young children: A social skills training model. *Family Relations*, 46 (3); 237-246.
- Kulaksızoğlu, A. 2003. Farklı gelişen çocuklar. Epsilon Yayıncılık, 358s., İstanbul.
- Küçükler, S. 1997. Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının zihinsel özürü çocukların kardeşlerinin özürle ilgili bilgi düzeylerine ve özürü kardeşlerine yönelik tutumları üzerindeki etkisi. Doktora tezi (basılmamış). Ankara Üniversitesi, 195s., Ankara.
- Le Comte, G., Le Compte, A. ve Özer, S. 1978. Üç sosyo- ekonomik düzeyde Ankara'lı annelerin çocuk yetiştirme tutumları. Bir ölçek uyarlaması. *Psikoloji Dergisi*, 1; 5-8.
- Leff, J. 1998. Mental health problems of homeless children and families, longitudinal study. *British Medical Journal*, 21 ; 97-113.
- Lisenka, E. L., Koolen, D. and Feuth, T. 2005. Diagnosis genome in mental retardation. *The American Society of Human Genetics*, 74 (4); 606-616.
- Maciag, G., Schuster, J. W., Collins, B. and Cooper, J. 2000. Training adults with moderate and severe mental retardation in a vocational skills using a simultaneous prompting procedure. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 35 (3); 306-16.
- Margalit, G. 1991. Parental attitude towards mental retardation children: A comparative study of parents of normal children. *Journal of Community Guidance and Research*, 9(2); 117-122.

- Maxson, T. 1998. Parenting style: Effects on children's views of authority. *Child Development*, 73 (3); 1258-1266.
- Mccubbin, J. 2005. Exploring the physical activity levels of students with mental retardation and students without disabilities in both school and after-school. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 12(5); 876-883.
- Mc Hale, S. M., Sloan, J. and Simeonsson, R. J. 1986. Sibling relationships of children with autistic, mentally retarded and nonhandicapped brothers and sisters. *Journal of Autism and Developmental Disorder*, 16 (4); 399-413.
- Mutua, N.K. and Dimitrov, D.M. 2001. Parents expectations about future outcomes of children with in Kenya: Differential effect of gender and severity of MR. *The Journal of Special Education*, 35(3); 172-180.
- Ravindranodan, S. and Raju, V. 2007. Attitudes of parents of children with mental retardation. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 1; 137-141.
- Okur, O. ve Kökaslan, B. 2004. Zihinsel engellilerde resim eğitimi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Selçuk Üniversitesi, 107s., Konya.
- Orhan, S. 2004. Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin demografik ve psiko-sosyal özelliklerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Fırat Üniversitesi, 143s., Elazığ.
- Öncü, E. 2004. Çocuk şubelerinde çalışan polislerin kendi çocuklarına karşı tutumlarının incelenmesi. Doktora tezi (basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, 122s., Ankara.
- Özyürek, A. 2004. Kırsal bölge ve şehir merkezinde yaşayan beş-altı yaş grubu çocuğa sahip anne- babaların çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, 108s., Ankara.
- Upadhyay, G. and Havalappanavar, N. 2007. Attitudes and stres among single parent families of mentally retarded children. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 33(1); 47-51.
- Pike, A. and Poria, A. 2003. Do sibling and friend relationships share the same temperamental origins? A twin study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(4); 598-611.
- Pillay, L. 2003. Social competence in rural and urban children with mental retardation: Preliminary findings. *South African Journal Psychology*, 33(3); 174-176.
- Pilowsky, T. and Yirmiya, N. 2004. Social and emotional adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(4); 855-865.

- Rastogi, K. 2002. Mother's attitude towards her handicapped children. *Child Psychiatry Quart*, 16; 132-136.
- Quittner, L and Oipari, C. 2000. Differential treatment of siblings. *Child Development*, 65; 800-814.
- Sarı, E. 2007. Anasınıfına devam eden beş-altı yaş grubu çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumlarının sosyal uyum ve becerilerine etkisinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, 182s., Ankara.
- Sayın, U. 2007. Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerden yedi-on beş yaş arası çocuklarının toplumsal cinsiyet rollerinde yaklaşım ve görüşlerinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, 122s., Ankara.
- Schwartz, M. and Wehmeyer, M. 1998. The relationship between self- determination and quality of life for adults with mental retardation. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 33(1); 3-12.
- Schönplug, U. 2001. Decision making influence in the family: A comparison of Turkish family in Germany and in Turkey. *Journal of Comparative Family Studies*, 16; 24- 29.
- Seçer, Z., Sarı, H. ve Olcay, O. 2004. Anne tutumlarına göre okul öncesi çocuklarının ahlaki sosyal kural bilgilerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(5); 12-15.
- Steinberg, L., Lamborn, S. and Dornbusch, N. 1992. Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement and encouragement to succeed. *Child Development*, 26; 1266-1281.
- Swansom, J. 2002. The social-environmental context of violent behaviour in persons treated for severe mental illness. *American Journal of Public Health*, 92 (9); 152-154.
- Suizzo, M. 2002. French parents's cultural models and childrearing beliefs. *International Journal of Behavioral Development*, 26(4);297-307.
- Şahin, S. 2000. Engelli çocukları olan annelerin çocuklarına karşı tutumlarının, çocukların yeterlik alanları ve sorun davranışları üzerine etkisinin incelenmesi. Doktora tezi (basılmamış). Hacettepe Üniversitesi, 187s., Ankara.
- Şenel, G. H. 1995. Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(1); 33-39.
- Tabak, N. 2007. İlköğretim 1. kademedeki davranış sorunları olan çocukların anne-baba tutumları. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Kocatepe Üniversitesi, 74s., Afyon.

- Tekin, E. 2000. Zihinsel özürlü çocuklara kardeşleri aracılığıyla sunulan dört saniye sabit bekleme süreli öğretimin ve eş zamanlı öğretimin etkilerinin ve verimlerinin karşılaştırılması. Doktora tezi (basılmamış). Anadolu Üniversitesi, 227s., Eskişehir.
- Tudge, J., Hogan, D. and Snezhkova, I. 2000. Parent's child rearing values and beliefs in the United States and Russia: The impact of culture and social class. *Infant and Child Development*, 9; 105-121.
- Ulusoy, M., Demir, N. ve Baran, A. 2005. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme biçimi ve ergen problemleri. *Hacettepe Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2); 7-9.
- Vapur, R. 2006. Dört-altı yaş grubu çocukların anne-babaları ile büyükanne-büyükbabalarının çocuk yetiştirme tutumlarının sosyo-ekonomik düzeylerine göre incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, 114s., Ankara.
- Wehmeyer, M., Kelchner, K. and Richards, S. 1996. Essential characteristics of self determined behaviour of individuals with mental retardation. *American Journal on Mental Retardation*, 6; 632-642.
- Weressa, Y.2001. Child raising attitude of the mothers of 6-12 years old children. *Child Development*, 26; 1004-1012.
- Winsler, A., Madigan, A. and Aquilino, S. 2005. Correspondence between maternal and paternal parenting styles in early childhood. *Early Childhood Research Quarterly*, 20; 1-12.
- Yavuzer, H. 1994. Yaygın anne-baba tutumları. Remzi Kitapevi, 289s., İstanbul.
- Yıldırım, G. 2005. Farklı engel grubundan çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Gazi Üniversitesi, 140s., Ankara.
- Zoylan, E. 2005. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi. Yüksek lisans tezi (basılmamış). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 107s., Bolu.

EK-I GENEL BİLGİ FORMU

Bu araştırmada, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin çocuk yetiştirme tutumlarının ve normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine karşı davranışlarının incelenmesi, etkili olabilecek etmenlerin belirlenmesi, anne tutumları ile kardeş davranışları arasındaki ilişkinin saptanması amaçlanmıştır. Genel bilgi formundaki bilgiler sadece bu araştırma için kullanılacaktır. Başka bir amaç için kullanılmayacaktır. Sorulara içtenlikle cevap vermeniz araştırmanın güvenirliliği açısından önem taşımaktadır. Onun için, bazı ifadeler birbirine benzer dahi olsa, yine de cevaplandırmanızı rica ederiz.

Çalışmaya verdiğiniz katkıdan dolayı teşekkür ederiz.

I- ENGELLİ ÇOCUĞA AİT BİLGİLER

1- Adı Soyadı

2- Cinsiyeti : a) Kız b) Erkek

3- Doğum tarihi :

4- Doğum sırası :

a) İlk çocuk b) Ortanca veya ortancalardan biri c) Son çocuk

5- Engelinin derecesi:

a) Ağır b) Orta c) Hafif

6- Engelli çocuğun ilk tıbbi tanı zamanı:

a) Doğar-doğmaz

b) 0-6 ay

c) 7-12 ay

d) 13 ay ve üzeri

7- Tanı hakkında bilgilendirme durumu:

- a) Evet b) Hayır

8- Eğitime başlama yaşı:

- a) 0-12 ay b) 13-24 ay c) 24-36 ay d) 37 ay ve üzeri

9- Öğrenim durumu:

- a) Bir ilköğretim okulu bünyesinde kaynaştırma programına ve merkezde özel eğitim takip programına devam ediyor.
- b) Özel alt sınıf programına ve merkezde özel eğitim takip programına devam ediyor.
- c) Yalnızca özel eğitim merkezinde özel eğitim programına devam ediyor.

II- ENGELLİ ÇOCUĞUN ANNESİNE AİT BİLGİLER

10- Adı Soyadı :

11- Yaşı :

- a) 30 yaş ve altı b) 31-40 yaş c) 41 yaş ve üstü

12- Öğrenim düzeyi :

- a) Okur-yazar değil
- b) Okur-yazar veya ilkokul mezunu
- c) Ortaokul mezunu
- d) Lise mezunu
- e) Üniversite mezunu

13- Evlilik süresi :

- a) 1-10 yıl c) 11-15 yıl d) 16-20 yıl e) 21 yıl ve üzeri

14-Sahip olduğu çocuk sayısı :

- a) 2 çocuk b) 3 çocuk c) 4 çocuk ve üzeri

III- ENGELLİ ÇOCUĞUN KARDEŞİNE AİT BİLGİLER

15-Adı Soyadı :

16- Cinsiyeti :

17- Doğum tarihi :

18- Doğum sırası :

- a) İlk çocuk b) Ortanca çocuk c) Son çocuk

19- Engelli kardeşi ile yaş farkı

- a) Engelli kardeşinden büyük
b) Engelli kardeşinden küçük
c) Engelli kardeşiyle aynı yaşta (ikiz, üçüz vb.)